

Д-Р СТЕПАН БАРАН

МИТРОПОЛИТ
АНДРЕЙ ШЕПТИЦЬКИЙ

ЖИТТЯ І ДІЯЛЬНІСТЬ

МЮНХЕН
УКРАЇНСЬКЕ ВИДАВНИЧЕ ТОВАРИСТВО
»ВЕРНИГОРА«

1947

Всі права
передруку, перекладу і використання світлин видавництво «Вернигора» застерігає за собою.

Copyright 1947 by Wernyhora-Verlag.

Мистецька обгортка д-ра Михайла Гоція. Світлина з архіву д-ра С. Дмоховського.

Друк: Д-р Г. Прокопчук, Мюнхен.

ВСТУПНЕ СЛОВО.

В розгарі другої світової війни, найбільшій досі в історії людства, відійшов у засвіти на Святоюрській Горі у Львові 1. листопада 1944 р. на 80-тому році свого життя галицький греко-католицький митрополит Андрей Шептицький, одна з найвизначніших постатей найновішої української історії, що своєю піввіковою працею тісно зв'язався з національно-культурним і політично-державним відродженням українського народу нашої доби. Найвизначніші заслуги митрополита Андрея Шептицького не в обох згаданих ділянках, хоч як вони і тут помітні та дуже великі. І ними займався він пильно, дбайливо та з успіхом, але головну свою життєву діяльність присвятив, як голова української греко-католицької Церкви впродовж сорокчотирьох літ, релігійно-церковній ділянці. Саме в цій ділянці його заслуги найбільші і на цьому полі став він у нас справді історичною особою. В цьому характері перейшов галицький митрополит Андрей Шептицький на сторінки нашої історії поруч таких великих осіб на тій самій царині, як київські митрополити Іларіон з половини XI сторіччя та Венямин Рутський і Петро Могила з першої половини XVII сторіччя. Але діяльність великого митрополита зі Святоюрської Гори всесторонніша, як трьох вище згаданих київських митрополитів, бо обіймає не тільки релігійну і церковну ділянку, зв'язані безпосередньо з його високим церковним становищем, але рівночасно майже всі ділянки національного життя українського народу. Тут митрополит Андрей конкурує сміливо з великим сином хорватського народу з другої половини минулого сторіччя, Йосифом Георгієм Штросмаєром (Strossmayer 1815—1905), римокатолицьким єпископом у Дяковарі в Хорватії, одним з найзамітніших католицьких єпископів свого часу, великим хорватським патріотом і провідником, основником хорватського університету в Загребі і хорватської Академії Наук та хорватської Національної Галерії, перших установ цього роду серед південно-слов'янських народів на Балканах. Той найвизначніший син братнього нам хорватського народу та найбільш заслужений для його повного і всестороннього відродження був зразком і для митрополита Андрея в його широкій праці і поза Церквою сливе на всіх ділянках нашого новочасного національного життя. Тих модерних зразків найширшої національно-культурної праці й організації не міг він, річ природна, знайти в далеких від нас віках нашої історії у згаданих вище світочів нашої Церкви.

На жаль, в тяжких повоєнних еміграційних умовах на чужині не маємо під рукою тих друкованих публікацій, що досі появилися в українській мові — дещо також в інших мовах — про діяльність митрополита Андрея Шептицького, головню широкого його життєпису, виданого у видавництві «Богословія» у Львові під заголовком «25 літ на митрополитичому престолі». Не маємо під рукою теж друкованих творів самого митрополита Андрея, дійсного члена Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові та основника і дійсного члена Наукового Богословського Товариства у Львові, видатного вченого і знавця церковного мистецтва. Неприступні нам тут і його численні пастирські листи — числом понад сто, з яких видано перед недавною світовою війною перший том; проєктовані і готові до друку два дальші томи вже не встигли появилися. Тематика цих пастирських листів є в першу чергу церковно-релігійного і морального змісту; решту тих листів присвячено історично-церковній тематиці і навіть важливим для народу поточним подіям. Всі вони разом творять поважний вклад у нашу національно-церковну літературу та рівночасно з'ясовують зацікавлення митрополита до різних проблем і його становище як голови Церкви також до життєвих злободенних питань. Ці листи дають наświetлення фактів, що свого часу турбували наше громадянство та відбивались нераз широким відгомном і поза границями нашої рідної країни.

В сучасній церковній історії займає митрополит Андрей Шептицький почесне місце як особа, що мала бути — і справді була — помістом між Західною і Східною Церквами християнського світу. Мрією з молодих літ і життєвим завданням святоюрського черця наших часів було довести до об'єднання, а принайменше до порозуміння обох християнських Церков. І якраз цьому великому історичному завданню присвятив митрополит Андрей своє життя. Не встиг його перевести і при кінці свого життя сам бачив та пережив хуртовину, що шаліла над світом і грозила загладою для його жертвенної довголітньої праці. І така загибля прийшла безпосередньо після його смерті. Галичина опинилася в большевицькій безбожницькій окупації, жертвою якої впала українська греко-католицька Церква, що її митрополит Шептицький очолював близько пів століття. Большевицькі окупанти насильно її скасували, йдучи у цьому слідом російських царів, духових нащадків монгольського азійства, з його ворожнечою до християнського католицького Заходу і християнської західно-європейської культури, з бажанням цілковито їх знищити.

Не маємо досі і мабуть ще довго не будемо мати повної оцінки діяльності митрополита Андрея, спертої на архівних джерелах. Ті джерела-документи знаходилися, здебільшого, в приватному архіві митрополита та в архіві греко-катол. митрополії у Львові, а дещо в монастирях

оо. Василян у Добромилі та у Львові. Чимало тих документів зберігається в архівах Ватикану, а передовсім в архівах тамошньої Конгрегації східного обряду. Приватний архів і архів митрополії нині в большевицьких руках, як теж і архіви василянські. Теперішня доля їх незнана, мабуть вивезено їх у Москву, оскільки большевики свідомо їх не знищили. З цієї причини годі надіятися, щоб світ скоро побачив появу великої джерельної монографії про митрополита Андрея Шептицького, що рівночасно була б і великим вкладом у нашу новішу історіографію. Для історика-дослідника і для історії було б дуже цінним оголошення друком обширного листування митрополита з різними особами та установами, бо воно не в одному насвітлювало б те, чого не можна знайти в архівальних документах. Та, здається, в часі воєнної хуртовини пропало безповоротно чимало теж і з цього матеріалу.

Моя нинішня скромна розвідка не має, очевидно, джерельного характеру. Сперта вона у великій мірі на моїх особистих спогадах з моїх взаємин з митрополитом. Особисто пізнав я його ще в 1898 р. як василянського черця після смерті львівського греко-катол. митрополита і другого з черги українського кардинала, Сильвестра Сембратовича. На його місце австрійський цісар Франц Йосиф І. іменував митрополитом ставропольського єпископа Юліана Куїловського, а станиславівським єпископом Андрея Шептицького, тоді ігумена монастиря оо. Василян у Львові. Близько стрінувся я з митрополитом Шептицьким значно пізніше, коли обняв становище секретаря Нар. Комітету в рр. 1913—1918. І опісля в рр. 1917—1918 мав я нагоду часто бувати у митрополита та обговорювати з ним неодну важливу для нас національну справу. Це було і пізніше в рр. 1920 і 1921, у часі існування у Львові — вже за польських часів — Міжпартійної Ради, що тоді кермувала українсько-галицькою політикою в краю. Як член цієї Ради брав я участь у її працях і засіданнях, що нераз відбувалися в митрополичій палаті під особистим проводом митрополита. Мої особисті взаємини з митрополитом не зірвалися і тоді, коли я в половині 1922 р. перенісся як адвокат на постійний побут до Тернополя. Зокрема в часі мого послування до польського сойму у Варшаві в рр. 1928—1939 відвідував я нераз митрополита, щоб поінформувати його про деякі справи, важливі для нього як керманича Церкви, як напр. земельна реформа, переслідування православних на Холмщині й Підляшші, насильне замикання і бурення тамошніх православних церков та масові процеси проти українського греко-катол. духовенства в Галичині і судові та адміністративні засуди, головню з приводу ведення ним метрикальних книг і листування в тих справах з органами польської влади в українській мові та нібито українізації тим духовенством назвищ на «ський» і «цький» замість «скі» і «цкі».

Перед своїм виїздом до Холму в жовтні 1939 р. — вже після зайняття Львова більшовиками — мав я 28. вересня 1939 р. довгу розмову з митрополитом на тему нашого становища під советською окупацією і майбутньої праці нашої інтелігенції, що виїжджала на територію, зайняту німцями себто на Лемківщину і Холмщину з Підляшшям. Останній раз мав я кількогадинну розмову з митрополитом Шептицьким 15. грудня 1941 р. за німецької окупації, коли я на кілька днів приїхав з Холму до Львова. Тоді говорив я з ним про свою співпрацю над від новою організацією православної Церкви на Холмщині з Підляшшям і стрінув у нього повне розуміння потреби такої співпраці. Митрополит Андрей знав добре відносини на Холмщині ще з російських, опісля й польських часів, і тамошню російську й польську політику супроти українського населення в церковній ділянці. Знав він добре, що не місце там тоді було на ширшу унійну працю, а то з огляду на специфічне наставлення холмщан до католицизму, репрезентованого польським шовіністичним духовенством і ворожою до українців та православних взагалі політикою польського уряду, при цілковитій мовчанці в цій справі самого Ватикану. І сам митрополит Андрей осудив гостро цю нещадну політику польського уряду та взяв в оборону переслідуваних православних холмщан і Православну Церкву в одному зі своїх пастирських листів з 1938 р. Зробив він це в першу чергу із загальнохристиянського становища, як архієрей, що дбає про збереження християнської віри і релігії та християнської моралі перед загрозою безбожництва, що його ширили там комуністи.

Я вже вище згадав, що при писанні цієї скромної і безпретенсійної розвідки не мав спромоги користуватись бібліографією щодо діяльності митрополита Андрея Шептицького. Під рукою мав я тільки «Історію політичної думки галицьких українців 1848—1914, Львів 1926, стор. 736, д-ра Костя Левицького і того ж автора «Історію визвольних змагань галицьких українців з часу світової війни 1914—1918», Львів 1928, стор. 776, а крім того український переклад праці д-ра Едуарда Вінтера: Візантія та Рим у боротьбі за Україну 955—1939», Прага 1944, стор. 224, у яких є кілька ширших згадок і про митрополита Андрея Шептицького. Врешті мав я під рукою і Українську Загальну Енциклопедію, що вийшла під редакцією д-ра І. Раковського. Отже здебільша був я змушений писати з пам'яті, з власної обсервації і спогадів та з того, що залишилось у мене в пам'яті з прочитаного колись про діяльність митрополита.

Автор.

І. ЖИТТЄВИЙ ШЛЯХ

МИТРОПОЛИТА АНДРЕЯ ШЕПТИЦЬКОГО.

Митрополит Андрей Шептицький походить зі старої української боярської родини, що, як великі землевласники, здавна осіла в Перемиській Землі пізнішого, за Польщі, Руського Воевідства, в історії якого відіграла помітну роль. Поруч української боярської родини Дрогойовських з Дрогойова, перемиського повіту, що дала єпископів на владичий престіл у Перемишлі, і родини Винницьких з української дрібної (ходачкової) шляхти, Шептицькі з Шептиць, перемиської єпархії, були тими, що довго опиралися польській латинізації і польонізації, видаючи зпоміж себе цілий ряд церковних діячів і єрархів, головно впродовж цілого XVIII. століття. Висунена далеко на захід перемиська єпархія, одна з найстарших в Україні, на пограниччі польських етнографічних земель разом зі сусідньою з півночі, теж старовинною, холмською єпархією, була вже від другої половини XIV. століття виставлена на польські нівеляційні впливи. Там основано перші польські римо-католицькі єпископства, у них розпочалася передовсім польська і жидівська — поруч німецької, опісля спольщеної — колонізація міст, там насамперед фізично вигублено українське православне родове боярство, перетягаючи решту на римо-католицизм, що було рівнозначне з цілковитим ополяченням. Тільки нечисленні родини нашого боярства, між ними Дрогойовські і Шептицькі, опиралися близько триста літ польській релігійній і національній нівеляції. Піддалися і вони остаточно шойно в другій половині XVIII. століття. Рештки з них пропали для нас національно при кінці XVIII. століття, вже по прилученні Галичини до Австрії в 1772 р., між ними Дрогойовські і Шептицькі, що за Австрії одержали графські титули і засимілювалися цілковито з польською аристократією.

Перемиська єпархія, як погранична, відчувала найбільш і безпосередньо безперервний польський натиск. Вона теж

найбільш відчувала польську шляхетську сваволю, зокрема на переломі XVI і XVII століть, коли остаточно закріплювалася шляхетська влада, а з нею і повне закріпощення українського сільського люду. Польський історик і письменник Владислав Лозінський у своєму двотомовому творі »Prawem i lewem« змалював нам живі картини цієї польської магнатської сваволі і польського безладдя саме на переломі згаданих двох століть. Там подано численні факти безкарної сваволі одного з героїв того часу і в тих сторонах Польщі, магната Стадніцького з Ланьцута, прозваного ланьцутським чортом (diabeł łańcucki), типового представника тодішнього польського безладдя (nierząd). Не диво, що те все викликавало реакцію і спротив по українському боці і знову якраз головню на терені перемиської єпархії. Дрібна українська т. зв. ходачкова шляхта, що густо заселяла цілі села на Підкарпатті і в Карпатах, творячи властиво з побутового боку численне українське вільне селянство, давала відпір польській навалі, передовсім на церковному полі. З її рядів вийшов гетьман Петро Конашевич Сагайдачний, родом зі Самбірщини, перший організатор козацтва в мілітарно дисципліновану силу. Ця ходачкова шляхта була довго оборонцем православія в перемиській і львівській єпархіях, які найпізніше з усіх українських єпархій у Польщі, бо щойно в 1700 р., перейшли на унію. Вона дала теж і Йова Борецького, родом з Бірчі біля Перемишля, що став київським православним митрополитом (1620—1631) завдяки заходам свого земляка і приятеля гетьмана П. Сагайдачного і в 1620 р. відновив єпархію православної Церкви в Україні та мав великий вплив на козацтво. З ходачкової шляхти в перемиській єпархії вийшли владыки Винницькі: Антін, православний єпископ у Перемишлі (де впродовж XVII. стол. були рівночасно два єпископи, православний і уніятський) в р.р. 1650—1667, від 1667 до 1679 р. православний митрополит у Києві; Інокентій Винницький, православний єпископ у Перемишлі від 1680 р., що перейшов у Варшаві в 1681 р. тайно на унію разом з львівським єпископом Йосифом Шумлянським і пізнішим львівським єпископом Варлаамом Шептицьким. В 1691 р. оголосив Інокентій Винницький свій перехід на унію явно, але ціла єпархія — вже разом з ходачковою шляхтою — стала уніятською щойно коло 1700 р. Брат Інокентія, Юрій Винницький, став по його смерті 1700 р. уніятським єпископом у Переми-

шли; опісля від 1708 до 1713 р. був він уніятським київським митрополитом і в 1712 р. записав 40.000 золотих польських на оснування уніятської духовної семінарії в Перемишлі.

І родина Шептицьких видала теж цілий ряд уніятських церковних достойників. Були ними: Варлаам Шептицький, про якого згадано вище, єпископ у Львові в рр. 1710—1715, Атаназій Шептицький, львівський єпископ, від 1729 р. київський митрополит, Атаназій Шептицький, єпископ у Перемишлі в р. р. 1762—1769 і Лев Шептицький, від 1749 до 1780 львівський єпископ, а від 1762 р. київський митрополит. Він після анексії Галичини Австрією в 1772 р. поробив перші заходи перед австрійським урядом у Відні для зрівняння уніятської Церкви, названої в Австрії греко-католицькою, як теж уніятського духовенства в правах з римо-кат. Церквою і римо-кат. духовенством у Галичині, чого в Польщі ніколи не було. Він теж вказав, що єпархії, львівську і перемиську, замешкують русини (українці), нарід окремий від поляків, з окремою мовою й окремим релігійним обрядом. Митрополит Лев Шептицький, хоч сам вийшов з чину Василіян, був противний тому, щоб єпископії і взагалі вищі церковні становища в уніятській Церкві обсаджувано виключно тільки Василіянами, як це було звичаєм досі, і як цього й надаліше домагався Василіянський Чин для задержання для себе монополії в обсаді вищих церковних урядів. Лев Шептицький постарався про те, що цю василіянську монополію переломано і його наслідником на владичому престолі у Львові іменовано світського священика, Петра Білянського. Митрополит Лев Шептицький закінчив будову нинішнього величавого собору св. Юра у Львові і будинків біля нього з митрополичою палатою, розпочатих його попередником митрополитом Атаназієм Шептицьким. Отже нинішій собор св. Юра у Львові є ділом митрополитів Шептицьких і в його підземеллі спочив і митрополит Андрей Шептицький.

Слід ще згадати, що в перемиській єпархії були аж до большевицької окупації два старинні василіянські монастирі — в Лаврові біля Старого Самбора і в Добромилі біля Перемишля, що в історії цієї єпархії відіграли видатну роль. Добромилі, де прожив довше і митрополит Андрей, належав колись до родини Гербуртів, з яких Ян Щенни Гербурт (1567—1616), сучасник згаданого вище Стадніцького з Лань-

цута, ставився прихильно до православних українців і як польський політичний діяч брав їх в оборону. Він збудував оборонний замок у Добромилі, якого руїни збереглися до наших часів, заложив там друкарню і видавав книжки, між ними і свої політичні твори, серед яких є і його твір «Слово про руський нарід».

Цю коротку екскурсію в історію Перемиської Землі і перемиської єпархії зробили ми тому, щоб краще зрозуміти духове середовище, серед якого зростав митрополит Андрей у родині, в якій не затерлися ще зовсім спомини про її українське минуле. Воно відбилася відгомонам у душі молодого нащадка роду Шептицьких і з часом зробило з нього визначного церковного реформатора на Святоюрській Горі.

Митрополит Андрей граф Шептицький — у метриці Роман-Марія-Александр, прийшов на світ 29. липня 1865 р. в селі Прилбичах, яворівського повіту, в Галичині. Батько його, Іван граф Шептицький, був власником Прилбич і довгі роки маршалком повітової ради яворівського повіту та послом до галицького сойму. Мати його, графиня Софія Шептицька, була донькою графа Александра Фредра, визначного польського письменника першої половини XIX ст., якого деякі комедії не сходять з польської сцени аж до наших днів. У родині прилбичького діда збереглася ще живо українська традиція, хоч вже здавна культурно і мовно була вона ополячена і належала до кола польських магнатів. І саме ця родинна традиція допомогла молодому Романові Шептицькому повернутися до віри і національності своїх предків.

Перші роки своєї молодості провів Роман у маєтності своїх батьків — у Прилбичах. В р. 1875 розпочав гімназійну науку і матеріал перших чотирьох гімназійних клас переробив дома приватно, складаючи піврічні іспити в польській гімназії у Львові. До п'ятої гімназійної класи перейшов у вересні 1879 р. до Кракова вже як звичайний учень і в дні 11. червня 1883 р. склав там з відзначенням іспит зрілості. Згідно з бажанням батька зголосився він 1. жовтня 1883 р. до однорічної військової служби при австрійській кавалерії (при уланах), як це було тоді звичаєм у галицької польської шляхти. Однак цієї служби не закінчив, бо з причини важкої недуги (красухи) мусів її 22. червня 1884 р.

покинути. Згадана недуга спричинила запалення сугавів і від того часу почалася недуга ноги, з якої вже опісля й не вилікувався. Відбуваючи однорічну військову службу у Кракові, молодий Роман записався рівночасно восени 1883 р. на правничий виділ краківського університету, бо тоді однорічні добровольці австрійської армії могли ще студіювати в університеті, відбуваючи рівночасно військову службу. Бажанням батька було, щоб молодий і талановитий син по скінченні університетських правничих студій пішов до адміністраційної австрійської державної служби і робив урядничу кар'єру, яка стояла перед ним отвором.

По складенні у краківському університеті в 1885 р. першого правничого державного іспиту (правно-історичного) перейшов Роман Шептицький на третій рік правничих студій в університет у Вроцлаві (Бреслав, Німеччина), де був одним з найпильніших студентів. По році, на четвертий і останній рік правничих студій, вернувся у краківський університет, що його й закінчив у липні 1887 р., а 19. травня 1888 р., після складення трьох ригорозів, промувався там на доктора прав.

Тепер перед молодим д-ром Романом Шептицьким була отверта австрійська уряднича кар'єра, якої так бажав його батько. Але син думав інакше. В нього вже дозріла українська національна свідомість. Не бажав він стати австрійським урядовцем, але рішивсь у цілості присвятити себе на службу Церкві й українському народові, з яким наша історична недоля його розлучила, а до якого він сам добровільно повернувся. Ще передше відвідав він кілька василіянських монастирів. Особливо зацікавили його збірка актів, бібліотека і старі портрети в монастирі оо. Василіян в Уневі, перемишлянського повіту, де колись часто перебували львівські владики, між ними і його предки. В листопаді 1887 р. виїхав Роман Шептицький до Києва, щоб там заізнатися з нашими історичними пам'ятками, зокрема з церковної ділянки, яка його завжди найбільше цікавила. Ціллю його поїздки було теж і те, щоб заізнатися особисто з представниками нашого тодішнього культурного життя в Києві. Провідником київської української громади був тоді відомий професор історії в київському університеті св. Володимира, Володимир Антонович, що сам, подібно

як і Шептицький, походив з ополяченого українського роду і був римо-католиком та перейшов щойно за студентських часів з початком 60-тих років XIX. стол. до українського національного табору, а за ним опісля й ціла група інших молодих інтелігентів з ополячених родин. Проф. Вол. Антонович прийняв молодого Шептицького дуже ввічливо, говорив з ним багато й показав йому всі замітні пам'ятки Києва, а при прощанні подарував йому свою книжку (написану спільно з М. Драгомановим) п. з. »Історичні пісні українського народу« з відповідною присвятою. Побут у Києві і розмови зі славним українським істориком зробили на нього величезне вражіння та утвердили його в постанові піти слідами Вол. Антоновича і його гуртка та за їх прикладом зірвати й офіційно з польщиною. Цікавила його і Москва, як осередок відмінної від української, московської культури. Поїхав і туди, оглянув церкви, музеї і галерії. Там познайомився теж з кількома замітними людьми, між іншими пізнав особисто і відомого російського філософа Володимира Соловйова, що був прихильником об'єднання Східної Церкви з Римом і сам перейшов на католицизм. Зацікавлення італійським мистецтвом, зокрема церковним та римським, завели Шептицького до Італії, де він побував у різних місцевостях, не поминувши ні Помпеїв, ні Геркуланум, та оглянув їх пам'ятки. Пізніше, вже як чернець і архієрей, заїжджав частіше до Риму, пізнав його докладно, як і інші цікаві з історичного й мистецького погляду місцевості Італії, студіюючи на місці старе клясичне дохристиянське мистецтво, як теж і мистецтво християнської доби середньовіччя та новіших часів до найновіших включно. В пізніших роках пізнав він цілу західну Європу та її культуру й мистецтво в історичному розвою. Пізнав і Близький Схід, побувавши як провідник численної української проці з Галичини в Палестині 1907 р. З початком 20-тих років нашого століття обіхав Північну і Південну Америку, візитуючи, як митрополит, тамешні українські греко-католицькі парохії. Свій побут використовував усяди для збагачення свого історичного і мистецького знання. З часом став визначним знавцем церковного мистецтва та його історії і високо цінив історичні пам'ятки з цієї ділянки. І сам був опісля основником Національного Музею у Львові (1913 р.), що став найбільшим музеєм нашого церковного мистецтва на всіх українських землях.

Свою постанову служити українській греко-католическій Церкві й українському народові виконав. Бо незабаром по досягненні докторату прав, а саме вже 28. травня 1888 р., зголосився д-р Роман Шептицький не на практику до канцелярії урядничої служби у львівському намісництві, як цього бажав колись його батько, але до монастиря оо. Василіян у Добромилі, з проханням прийняти його на постійне в монастирські мури, як новика. Монастир оо. Василіян у Добромилі положений за містом, де починаються ліси карпатського підгір'я, і де в najbliżшому сусідстві знаходяться руїни замку Гербуртів, одного зі шляхетських родів Перемиської Землі, (вище вже згаданого), що на переломі 16. і 17. століття відігравав визначну роль в польській внутрішній політиці. В Добромилі був новіціят Чина св. Василія Великого, що в тих часах був ще в стадії реорганізації оо. Єзуїтами, між ними о. Бабстом та о. Бавдісом, що під проводом провінціала галицьких Єзуїтів о. Яна Баденія перевели реформу Василіянського Чина. Згідно з історичною правдою слід тут ствердити, що реформатори не вели там реформи з польонізаційною метою і вповні шанували українські національні почування тих, що їх мали перевиховати. Ця єзуїтська реформа, яка в початках 80-тих років мин. ст. викликала була стільки шуму і тривоги серед нашого галицького громадянства, що вислало навіть депутацію до цісаря Франца Йосифа I. проти самого плану реформи, принесла нам у своєму висліді тільки національну користь. Василіянський Чин, що занепадав був зовсім і знаходився в стані розкладу, а національно був майже зовсім спольонізований, відродився вповні. Зреформований Чин оо. Василіян не став оруддям у польських руках, як цього боялося наше громадянство в початках його реформи. Навпаки — з його рядів вийшов поважний гурт визначних українських патріотів і церковних діячів, що записалися додатньо в історію українського національного відродження. Для прикладу згадаємо хочби самого митрополита Андрея Шептицького, першого українського греко-кат. єпископа в Злучених Державах Америки, покійного Сотера Ортинського, перемиського єпископа Йосафата Коциловського, канадійського єпископа Василія Ладіку, єпископів-помічників (суфраганів) Амвросія Сенишина в ЗДА і Ніля Саварина в Канаді, пок. протоігумена Платоніда Філяса, кол. ректора української греко-кат. духовної семінарії у Львові

д-ра Теодозія Галушчинського (нині в Римі), кол. протоігумена Степана Решетила (нині в ЗДА), протоігумена Венямина Бараника (нині в Канаді) і кількох молодих учених істориків, як о. д-р Й. Скрутень, пок. о. Т. Коструба, пок. о. Р. Лукань та інші.

По закінченні новіціату, цієї нелегкої проби чернечого життя, в монастирі оо. Василиян у Добромилі і зложенні перших чернечих обітів, при яких Роман Шептицький одержав ім'я Андрея, присвятився молодий чернець Андрей богословським і філософічним студіям в колегії оо. Єзуїтів у Кракові, що їх закінчив докторатом теології і філософії. Мав він спеціальний дар до вивчення мов і, крім класичних мов — грецької та латинської, як теж староврейської і старословянської мов, що їх вивчив основно, та мов польської і української, знав ще добре, в слові й письмі, мови німецьку, англійську, французьку та італійську, якими свobodно послуговувався. Розумів добре й інші словянські мови, як російську, білоруську, чеську, сербо-хорватську та й деякі інші романські мови. Передовсім знання старословянської мови і живих словянських мов допомагало йому опісля у великій мірі в його найважливішій, унійній праці. А добре знання європейських мов використовував він пізніше у своїх широких зв'язках в політичному світі в Європі та в Америці в обороні політичних прав і державних змагань українського народу.

Рукоположений на єромонаха 22. серня 1892 р. перемиським еп. д-ром Юліаном Пелешом, автором великої двотомової історії унії Української Церкви з Римом у німецькій мові п. н. »Geschichte der Union der ruthenischen Kirche mit Rom«, Wien 1878—1880, перейшов усі роди праці у Василиянському Чині. В монастирі в Добромилі був провідником новіціату (magister novitiorum), учителем грецької та інших мов, заступником ігумена і настоятелем монастирської церкви в Добромилі. В 1896 р. покликано його на ігумена монастиря св. Онуфрія у Львові при вулиці Жовківській, де він мав нагоду розвинути вперше ширшу, як досі, діяльність, зокрема в церковно-релігійній діяльності. Зреформований Чин оо. Василиян мав уже тоді гурт молодих ідейних та активних священиків і розпочав місійну працю серед народу, працю, якої вже здавна не вели старі Василияни перед реформою, як і ті, що до реформи не приступили. Єромонах Андрей

Мати Митр. Андрея Шептицького Софія з Фредрів-Шептицька

Шептицький, як ігумен у Львові, зачав 1897 р. видавати релігійний місячник для народу «Місіонар» і поклав основи для власної друкарні й видавництва оо. Василіян у Жовкві, що опісля були поважним вкладом в українську національно-церковну культуру та історіографію і загалом в українське письменство. Сам «Місіонар» осягнув незабаром найбільший тираж з усіх українських періодиків у Галичині, він доходив і туди, куди не доходило інше українське друковане слово, і причинився чимало до релігійного, а дальшого до національного піднесення українських мас. Крім цього ігумен Андрей улаштовував реколекції у Львові та в деяких східно-галицьких містах для інтелігенції і простолюда, як теж місії по селах у краю, на яких сповідав і проповідував слово Боже та християнську мораль. У тому ж часі відвідав він і Закарпаття, побував на Чернечій Горі в Мукачеві у тамошніх змядяризованих оо. Василіян і відвідав греко-католического єпископа в Ужгороді.

В Чині оо. Василіян він довго не був. У 1898 р. помер у Львові галицький митрополит кардинал д-р Сильвестер Сембратович і незабаром його місце зайняв станиславівський єпископ Юліян Куїловський. Австрійський цісар Франц Йосиф I — австрійські цісарі мали привілей іменувати католицьких єпископів — іменував 2. лютого 1899 р. о. Андрея Шептицького єпископом станиславівської греко-католическої єпархії, але шойно кілька місяців пізніше — 10. червня 1899 р. — відбулася преканонізація 34-річного номіната в єпископи. Хіротонія відбулася 17. вересня 1899 р., а святочна інтронізація на єпископську катедру у Станиславові три дні пізніше — 20. вересня 1899 р. Від того дня розпочалася архієрейська праця молодого владыки, що тривала більше як 45 літ.

На становищі станиславівського єпархіального єпископа був Андрей Шептицький зовсім коротко. Бо вже по році помер старенький митрополит Куїловський і на його місце іменував цісар 31. жовтня 1900 р. станиславівського владыку Андрея галицьким митрополитом, що був преканонізований 17. грудня 1900 р., а врочисто інтронізований у Львові 17. січня 1901 р. як галицький митрополит, львівський архієпископ і єпископ Кам'янця Подільського.

Про дальшу церковну і громадянську працю митрополита Андрея Шептицького пишемо окремо на сторінках нинішньої

розвідки. Тут згадаємо коротко, що він, вже як станиславівський єпархіяльний владика, увійшов, як віриліст, до галицького сойму у Львові 1899 р., а в 1901 р., як галицький митрополит, теж як віриліст — отже без окремої номінації, а тільки на основі свого уряду — увійшов до палати панів австрійської державної ради у Відні і в обох тих законодавчих установах засідав аж до розвалу Австрії 1918 р. В рр. 1903—1913 був віцемаршалом галицького сойму. По розвалі Австрії став він членом Національної Ради (19 жовтня 1918 р.) у Львові, що була законодавчою установою Західно-Української Народньої Республіки. Врешті по звільненні Галичини від большевицької окупації, в липні 1941 р., став митрополит Шептицький почесним президентом Національної Ради у Львові — фактичним президентом був д-р Кость Левицький, довголітній голова Народнього Комітету у Львові, кол. голова Соймового Клубу у Львові, кол. голова Української Парл. Репрезентації у Відні і кол. голова першого Уряду ЗУНР. Митрополит був основником української греко-католическої Богословської Академії у Львові (1928 р.) з двома факультетами: філософічним і теологічним, єдиної високої української школи на українських землях у Польщі. Був теж основником і дійсним членом Наук. Богословського Товариства у Львові і дійсним членом Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові та почесним членом Товариств «Просвіта» і «Рідна Школа» у Львові. Для української культури залишив він тривку пам'ятку як фундатор Національного Музею у Львові в 1913 р.

Митрополит Андрей Шептицький був церковним реформатором великої міри, прямуючи до зближення, а в дальшій майбутності і до об'єднання обох наших, досі роз'єднаних, Церков. Цієї його великої праці у всіх її подробицях сьогодні неможливо ще означити; можна це буде зробити хіба щойно пізніше на основі документів і вже з історичної перспективи.

Зі своїм осідком на Святоюрській Горі у Львові, в сусідстві якої в 1648 р. стояв табором Богдан Хмельницький, що так прегарно змалював Іван Франко у своїй поемі «На Святоюрській Горі», на довше розлучався митрополит тільки двічі. Раз, арештований у Львові 19. вересня 1914 р. царською владою і вивезений до монастирської тюрми в Суздалі, опісля в Курську, звідки вернувся до Львова щойно по трьох роках — 10. вересня 1917 р. Другий раз, з кінцем

1921 р., коли виїхав на канонічну візитацію українських греко-католицьких парохій у Канаді і Злучених Державах та в Південній Америці (Бразилія й Аргентина), звідки вернувся щойно у другій половині 1923 р. В часі цієї поїздки відвідав він теж різні західно-європейські столиці, стараючися приєднати тамешні політичні кола для української державної справи. Зокрема він розвивав акцію в галицькій справі, доки вона не була ще остаточно вирішена в користь Польщі. За це польська влада при його поверnutí до краю в 1923 р. арештувала його на кордоні і якийсь час тримала, як в'язня, в Познані. Митрополит Андрей Шептицький був без сумніву гарячим українським патріотом і українським державником, тому то польські державні чинники, як і взагалі польське шовіністичне громадянство, ставилися до нього вороже і у ватиканських колах старалися робити для нього неприхильний настрій. Як голова української греко-католичеської Церкви та як церковний політик удержував він вже з титулу свого уряду тісний зв'язок з Ватиканом, де й особисто бував доволі часто аж до часу, коли параліч ніг при кінці 20-тих років прикував його до крісла, з якого звільнила його щойно смерть дня 1. листопада 1944 р. на 80-тому році його життя.

Останні місяці життєвого шляху митрополита Андрея Шептицького під большевицькою займанщиною нам тут на еміграції невідомі. Але напевно не були вони легкі, бо не легкі були вже в часі першої окупації в рр. 1939—1941, як теж і в часі німецької окупації Львова. Про його похорон у Львові, що відбувся в неділю 5. листопада 1944 р. при участі всього греко-католицького єпископату (всі без винятку українські греко-католицькі єпископи в Галичині в числі сімох з митрополитом Сліпим у проводі залишилися на своїх місцях), численного духовенства з краю і десятків тисяч вірних, маємо тут тільки єдину ширшу згадку на сторінках віденського щоденника »Краківські Вісті«, ч. 293 з 24. грудня 1944 р., на основі опису очевидця, що передістався тоді через боевий фронт на німецьку сторону. Не маючи покищо ніякого іншого матеріялу, подаємо цей опис в цілості і без змін. Під наголовком »Використовують навіть популярність Митрополита« читаємо там:

»Українське громадянство Львова і краю ще не освоїлося з думкою, що на горі св. Юра нема вже улюбленого Князя

Української Католицької Церкви Митрополита Кир Андрея, який у найважчих хвилинах в житті народу все мав відвагу стати в обороні його прав. Як відомо, підчас першої большевицької окупації в роках 1939—1941 Митрополит виступив з рішучим протестом проти заборони навчання релігії у школах, проти конфіскації церковних і монастирських земель большевиками та проти переслідування українського духовенства і взагалі українського народу большевиками. Підчас теперішньої окупації большевики ще обережніше поводитись супроти Митрополита, ніж підчас першої, знаючи, який велетенський авторитет має Митрополит Кир Андрей між українським народом. Коли ж 1. листопада ц. р. розійшлася блискавкою по Львові і по краю трагічно-сумна вістка, що улюбленого Митрополита не стало в живих, большевики вирішили використати його популярність для своїх задумів. З цією метою навіть оголосили у своїй пресі (!), що похорон Митрополита відбудеться на державний кошт. У день похорону (5-го листопада) з'явився у Львові сам голова совнаркому з Києва, Никіта Хрущов... з вінком від... Сталіна».

»Щоб зрозуміти вповні іронію цього факту, вистане згадати, що ті самі большевики після першого свого приходу до Галичини вбили брата Митрополита — Льва Шептицького, члена Кураторії Національного Музею, і викинули з родинного гробівця у Прилбичах кості батьків Митрополита... Але тепер, коли українська проблема стала пекуче — актуальна, прийшлося і большевикам хоч-не-хоч також грати на українських національних і релігійних почуттях. Проте в їх будьяку зміну ніхто не вірить, так як не вірить, щоб свою природу міг змінити вовк».

»На похороні виголосив один большевицький достойник промову, в якій назвав Митрополита найбільшим українцем після Шевченка. При цій нагоді дісталось українським провідникам на еміграції, мовляв, вони залишили український нарід, спасаючи себе. На похорон привезено теж кільканадцять єпископів з України і Росії, так що всіх церковних достойників у мітрах начислювали на похороні до 30. Українське громадянство Львова і краю взяло, самозрозуміло, масову участь у похороні, так що і подвір'я архікатедрального храму св. Юра, в підземеллях якого спочили тлінні останки Митрополита, і велика площа св. Юра,

і всі бічні вулиці аж до самого середмістя були виповнені десятками тисяч народу, що слухали заупокійного Богослуження і похоронних пісень крізь голосники».

Польський римо-католицький єпископат з духовенством, як теж вірменське кат. духовенство, взяли теж участь у похороні митрополита Андрея Шептицького, як католицького архієрея. Так то в історії української греко-катол. Церкви вперше зайшов факт, що на похороні греко-катол. церковного достойника виступали офіційно єпископи і духовенство чотирьох Церков, між ними і московської православної патріяршої Церкви, здебільша родовиті москвичі, що з таким презирством ставилися завжди до церковної унії та її діячів, як і взагалі до українського народу та його змагань.

II. РЕЛІГІЙНО-ЦЕРКОВНА ДІЯЛЬНІСТЬ МИТРОПОЛИТА.

Давно замовкли церковні похоронні дзвони і розвіявся похоронний кадильний дим, що в дні 5. листопада 1944 р. в соборі св. Юра у Львові йшов густо з кадилиць архієрів різних Церков. Душа митрополита Андрея відійшла до Бога, якому він служив усе своє життя. Память про нього та його діяльність перейшла вже на сторінки історії цієї Церкви, для якої він так довго і віддано працював. Перейшла вона і на сторінки історії українського народу, що його він цілі десятиліття учив і вів до кращої майбутності. Митрополит Андрей Шептицький живим залишиться назавжди — і то як справді велика історична постать на сторінках історії української греко-кат. Церкви і на сторінках історії українського народу. Постать митрополита Андрея зверне на себе в майбутності увагу неодного дослідника-історика, що розбере й наświetлить його діяльність, таку цікаву та всебічну, і по аналізі дасть відповідну оцінку та синтезу головню його релігійно-церковної діяльності. Ми нині даємо для неї тільки доступні нам фрагменти.

Суто церковна сторінка всесторонньої діяльності владики Андрея не так багато притягала до себе уваги звичайних громадян, що й так мало цікавляться дальшими і глибшими ходами церковної політики. Зате цікаві були ті справи

для спеціалістів-церковників і світських політиків, що пильно слідкували за роботою митрополита Андрея, одні як його прихильники, інші — а тих було більше — як його завзяті противники. У цій справі списано не один акт і записано не одну сторінку паперу в різних установах різних держав і Церков та різними людьми. Цей матеріал здебільша зовсім не оголошений і найчастіше ще цілковито недоступний. Статті, що появилися на цю тему в часописах і журналах та в окремих публікаціях у різних мовах і в різних країнах, мають тільки орієнтаційне та щонайбільше політичне значіння. На монументальну історичну монографію про митрополита Шептицького прийде ще свій час і напевно знайдуться до цього відповідні люди, коли вже будуть доступні архівні джерела. Сьогодні про цю справу можна писати тільки неповно, доривочно. Але й це потрібне, щоб вже тепер зрозуміти діяльність владики Андрея і в тих ділянках, які загальною більше цікаві і знані. Це його діяльність громадянська в загальному, звичайному розумінні та політична зокрема, хоч політиком у властивому, що так скажемо, професійному значінні покійний митрополит не був ніколи і сам він нераз при різних нагодах це підкреслював. У світську політику він сам не встриявав ніколи самочинно і безпосередньо, хоч, як постійний член — віриліст двох законодавчих установ в Австрії — галицького сойму, в якому був десять років навіть віцемаршалом (віцепрезидентом), і палати панів в австрійській державній раді, мав до цього змогу і формальну легітимачію. Як людина з повним зрозумінням обставин і добрим знанням людей та з великим особистим, товариським і політичним тактом, залишав злободенну політику нашим компетентним світським чинникам.

Суто політичні, парламентарні виступи митрополита Шептицького були дуже рідкі і відбувалися завжди за попереднім порозумінням та на прохання нашого політичного проводу. Раз лише з початком 1918 р., коли ще велися мирові переговори в Бересті над Бугом, митрополит сам з власної спонуки виявив політичну ініціативу і хотів її перевести в діло. До д-ра Костя Левицького у Львові — як оповідає він про це у своїй «Історії визвольних змагань галицьких українців» — прибув 27. січня 1918 р. митрополит Шептицький і сказав, що хоче скликати нараду всіх наших

послів до австрійського парламенту і до галицького та буковинського сеймів на день 9. лютого 1918 р. до залі Лисенка у Львові. Предметом наради мало бути обговорення нашого тодішнього положення і наших національних домагань на будуче. Д-р К. Левицький у відповіді на запит заявив, що вважає таку спільну нараду потрібною і доцільною, бо переживаємо незвичайно важний історичний момент і тому треба нам єдності політичної думки і згідного поступовання. Митрополит вислав запрошення на згадану нараду. Українська Парляментарна Репрезентація у Відні, у проводі якої стояв тоді д-р Євген Петрушевич, не була вдоволена з цих запросин, бо боялася, що керма політики може перейти з її рук у інші. Запрошення прийняла, але за кілька днів зателеграфувала, щоб митрополит нараду відкликав, бо тепер не пора на таку нараду і її слід би зрештою відповідно підготувати. Митрополит нараду відкликав і вона більше не відбулася; після того він з політичною ініціативою вже не виступав, залишаючи собі Боже, себто суто церковні справи, а цісарське, себто світську політику, світським чинникам.

Властива громадянська діяльність владики Андрея поза — зрештою і так невідчужною — політикою була дуже широка. Він реагував на всі важніші прояви життя нашої галицької національної спільноти у спосіб, що його вважав за відповідний і доцільний. Про популярність не старався. Навпаки. Знав нераз, що його виступи не знайдуть гримкого одобрення на українській вулиці, і проти нього може впасти підозріння злобних людей, що служить чужій справі. Робив, що вважав за слушне і добре, а коли в дечому несвідомо помилявся, то признавав свою помилку й відповідно спростовував свою поведінку. Тому між митрополитом Шептицьким і українським національним табором не приходило ніколи до боротьби чи ворожнечі. Між ними існувало взаємне розуміння, гармонія і співпраця. Саме завдяки цим обставинам успіхи митрополичої праці були визначні і тривкі. Товаришила їм незмінно велика любов і глибока пошана, що їх в такій мірі інші архієреї не мали.

Але з початку українське громадянство зайняло було супроти нього вижидальче, хоч не вороже, становище. Коли в 1899 р. молодий 34-літній Василіяннин-еромонах став станиславівським єпископом, ніхто не знав, як він по-

ступатиме на своєму високому становищі. Із зовсім ополеченого аристократичного роду, сам ще без великого життєвого досвіду, без ширших особистих зв'язків з нашими виднішими громадянами та без основнішого знання наших обставин і відносин — був молодий владика цілковито незаписаною таблицею. Усіх цікавило передовсім питання, як єпископ Шептицький поставиться до москвофілів, що в тому часі серед духовенства і в краю мали ще значний голос. Владика Андрей, як архіпастир, мусів, очевидно, рахуватися і з цією обставиною та не міг піти відразу війною проти великої частини свого клиру. У своє урядування не увів галицького язичія, як це довго робили галицькі консисторії; увів живу українську мову, але, як уступку для москвофілів, залишив ще на якийсь час етимологічний правопис. Це саме повторилось у Львові, коли в рік пізніше він засів на галицькому митрополичому престолі.

Першим тереном його архієрейської душпастирської праці була докраю занедбана Гуцульщина. Гуцули вперше побачили у своїй зеленій верховині молодого владика, наче справдішнього апостола, що їх учив і старався допомогти у їхній біді. І поставились до нього, як перші християни до своїх апостолів. Таку саму широку працю в народі розпочав і на новому становищі у Львові при нагоді калонічних візитацій і влаштування духовних місій у краю, де виступав сам як проповідник і сповідник. І тут своєю духовною працею у безпосередній зустрічі з народними масами з'єднав собі їх гарячу любов та скріпив їх релігійні почування і прив'язання до Церкви. Це й дало йому спромогу розмірно легко перевести деякі церковні реформи та скріпило його заходи і діяльність для далекойдучих плянів на майбутнє. Велика більшість їх, правда, зовсім не здійснена, багато з них було тільки в стадії дискусії невеликих гуртів і вони здебільша зовсім ще невідомі широкому загалові. Та прийде пора і на їх виявлення та насвітлення і щойно тоді стане у повній величі перед нами могутня постать митрополита-реформатора зі Святоюрської Гори. Покищо пригадаємо лише переведені вже в життя його пляни і здійснені наміри в ділянці церковної організації української греко-католи. Церкви на терені Галицької Провінції та поза нею, як теж реформи у самій львівській архієпархії. Громадянську діяльність обговоримо окремо,

очевидно, теж тільки загально, бо й до цієї справи треба ще джерел, які теж досі у великій мірі ще невідомі.

Зачнім від дрібніших справ, що діялись на наших очах і творять частину переведених реформ, так сказати б, для поточного дня і поширення церковної організації.

Греко-кат. Церква в Галичині на переломі 19. і 20. сторіч, коли її керманичем стає митрополит Андрей, не була в стані упадку. Бона від кінця 18. століття, коли Галичина від 1772 р. опинилась під австрійською владою, переходила свій ренесанс, зразу чисто церковний, а даліше і національний, що його перейшла вповні. Одержала вона високо-освічене й національно освідомлене духовенство, що довгі десятиліття було майже єдиним провідником українського народу. Справу засмітило дещо москвофільство в рядах духовенства, що спинило було на якийсь час і церковний та національний розвій. У двох останніх десятиках літ 19. століття побороно остаточно і цю кризу. Молодше духовенство стало національно активне в українському дусі і своєю масовою працею в народі допомогло до його скорого і повного національного українського освідомлення та організаційного скріплення. Серед верхівки в капітулах і консисторіях та в управах деканатів, як і серед старшого покоління духовенства, було, правда, ще чимало москвофілів, але пануюча, тоді вже сильна, українська течія тримала їх в шаху і робила нешкідливими.

Почалося від реформи Духовної Семінарії у Львові, що не була, як у Росії, навчальним духовним закладом, а тільки інтернатом (гуртожитком) для студентів-теології, що вчилися у львівському університеті. Змінено управу Семінарії, де ректорами бували часто старші, а то й зовсім старі люди, звичайно колишні сільські парохі-вдівці. На їх місце митрополит Шентицький покликуював молодих безженних священиків, що свої богословські студії закінчили здебільша в німецьких університетах у Відні чи в Інсбруці, або в Римі та досягнули там науковий ступінь доктора теології. Серед вихованців Семінарії поведено акцію проти старих звичок — гри в карти і деякого легковаження науки. Дозволено на ведення в Семінарії наукових і самоосвітніх гуртків та на практичну культурно-освітню працю в народі, передовсім у читальнях «Просвіти», і таким робом практично вишколювано нові ряди майбутніх культурних працівників.

Обмежувано прийняття на теологію та до Духовної Семінарії таких гімназійних матуристів, про яких знали, що є москвофілами. Але і з прийнятих до Семінарії москвофілів не один змінював свої погляди під впливом українського оточення в Семінарії та ставав свідомим активним українцем уже там, або пізніше як священник. На опорожнені місця в капітулі іменував цісар на внесок митрополита українців, а не москвофілів, як це було часто давніше; та й місця деканів займали щораз більше теж свідомі українці. Дуже важне теж і те, що на катехитів (законвчителів) у народніх і середніх школах покликувано свідомих українців-священиків, які шкільну молодь виховували в українському національному дусі. Всі ті реформи, що дали незабаром дуже позитивний вислід у нашому загально-національному білянсі, не тільки в суто церковному, переводив владика Андрей обережно і не нараз. За цю тактику негодували обидві сторони — москвофіли, що їм замикають шлях до духовного звання, українці, що чистка переводиться заповільно. Врешті-решт москвофілів у мурах Духовної Семінарії у Львові не стало зовсім, а теж і інші позиції та станиці від них звільнилися. Місця таких провідних священників у капітулі, як мітрати Андрей Білецький, Олександр Бачинський та їм подібні старі москвофіли на інших церковних становищах, що десятиліттями займали їх у львівській архієпархії, займали тепер з правила свідомі українці, з яких не один відіграв у нашому громадянському житті визначну і позитивну роллю. Греко-кат. Церква в Галичині по складі свого духовенства та по своїх національних напрямних стала справжнім українським національним монолітом.

Митрополит Шептицький у своїй реформаторській та організаційній праці в церковній ділянці не забув і про чернечі Ордени (Чини). Попри Чин оо. Василіян, з якого вийшло чимало наших провідних і заслужених для української справи церковних та громадянських діячів, письменників і вчених, та з якого він сам вийшов і рясу якого добровільно носив до кінця свого життя, хоч, як владика, був звільнений від чернечих обітів, — покликав до життя два нові чернечі Чини — оо. Студитів та оо. Редemptористів. Оо. Студити, яким вже здавна проводить рідний брат митрополита, о. протоігумен Климентій, своїм строгим уста-

вом нав'язали до перших часів чернечого життя в Київській Русі і попри фізичну працю, головню на ріллі, віддавалися молитві, постам і духовним роздумуванням. Вони сильно поширились і мали вже у нас поважну кількість монастирів та станиць. Оо. Редемптористи — латинського походження. Вони почали працю в Канаді в часі, коли там не було ще українських греко-кат. священників для духовної обслуги греко-кат. емігрантів з Галичини. Обслуговували їх тоді римо-кат. черці Редемптористи, по національності французи або бельгійці, що з konieczности вивчили тоді українську мову, а відтак і прийняли греко-кат. обряд. З часом почали вступати до них і молоді українські інтелігенти з Галичини, яких виховувано на священників у Бельгії. По висвяченні йшли вони на душпастирську працю в Канаду, або повертались в Галичину, де митрополит створив для них кілька монастирів. Між ними були в Галичині бельгійці та голяндці. У Збоїсках біля Львова утворили вони свій ювенат, себто середньошкільне заведення для виховання молоді. Завдання оо. Редемптористів місійні і вони на терені греко-кат. Церкви не закінчили ще своєї організації. З рядів оо. Редемптористів вийшов єпископ д-р Микола Чарнецький, до вибуху недавньої світової війни апостольський візитатор для т. зв. неоруніатів на північно-східних землях у Польщі. За часів кермування митрополита Андрея Шептицького греко-кат. Церквою Чин оо. Василіян поширився і скріпився як чисельно, так і організаційно. Повстали нові провінції і віцепровінції за океаном — Канада, Злучені Держави і Бразилія. Вони вже самі на місцях доповнюють свої ряди і з них вже вийшов напр. теперішній канадійський греко-кат. єпископ Василій Ладика, галицький українець, що закінчив гімназію в Золочеві і як студент права львівського університету виїмігрував до Канади ще перед першою світовою війною.

Усі ті реформи на терені Чина оо. Василіян діялися і з відома та при допомозі митр. Шептицького. Одною з найвизначніших реформ, з нашого національного становища, була реформа Чину оо. Василіян у Карпатській Україні, тоді майже цілковито змідяризованого. Реформу перевели галицькі оо. Василіяни під кермою ігумена Скалиша, пізніше о. протоігумена Степана Решетила, що молодих місцевих кандидатів духовного звання виховали на свідомих

українців, між ними і нашого молодого закарпатського поета о. Зореслава. Була це перша спроба українського національного виховання тамошнього духовенства.

По першій світовій війні до Духовних Семінарій у Львові, Перемишлі і Станиславові зголосилось понад сто колишніх старшин з австрійської армії, УГА і Усусусів, між ними і пізніший апостольський адміністратор Лемківщини о. мітрат Олександр Малиновський. Дехто з тих старшин-фронтовиків вступив і до Василіянського Чина, між ними відомий боевий сотник У. С. С. Трух Андрій, тепер діяльний священик у Мондері в Канаді.

У своїй реформаторській організаційній праці на церковній ниві не забув митрополит Андрей і про чернечий чин Сестер Василіянок, що займалися шкільництвом і вихованням дівочої молоді та вже здавна вдержували відповідну дівочу школу й інтернат у Яворові біля Львова. Він допоміг їм своїми матеріальними засобами поширити значно шкільну організаційну сітку в краю на дівочі гімназії, учительські семінарії і фахові школи. Виховання у всіх тих школах Сестер Василіянок було не лише релігійно-моральне, але й стовідсотково національно-українське, що дало нам поважне число активного українського інтелігентного жіноцтва в Галичині. Науку в тих школах перебрали з часом майже виключно самі сестри, що покінчили університетські студії, або відповідні фахові школи. Мали вони високу освіту, а деякі з них, як нпр. пок. Северина. Парілле у Львові, виказали й велику національну українську активність та організаційний хист.

Подбав митрополит Шептицький також про поширення діяльності існуючих і створення нових чернечих і півчернечих дівочих конгрегацій (згромаджень) для обслуги й потреб широких народніх мас. У цьому співдіяли з митрополитом і обидва єпархіяльні владика — перемиський єпископ Константин Чехович перед першою світовою війною і його наслідник єпископ Йосафат Коциловський та станиславівський єпископ д-р Григорій Хомишин. Всі вони причинилися до поширення діяльності мужеських і дівочих Чернечих Чинів на своїх теренах. Особливо поширені були Сестри Служебниці, що обслуговували головно захоронки і дитячі садки для дітей місцевої бідноти,

по містах, як теж і по селах. Велика їх заслуга — національне українське виховання дітей, що не раз загинула б навіть і фізично, а часто пропала б у чужому середовищі.

Митрополит Андрей подбав теж про утворення нових дівочих українських греко-католических конгрегацій: Сестер Мироносиць, Сестер Студиток і Йосифіток та інших і вивідував їх матеріально. Ті нові конгрегації доповнювали працю Сестер Служебниць і причинилися теж значно до релігійно-морального й національного піднесення українського народу в Галичині.

Для піднесення релігійно-морального життя повставали під протекторатом митрополита Марійські Дружини, що гуртували головню жіноцтво і молодь. Уперше зорганізовано в релігійно-католицькому дусі й українську високошкільну молодь, для якої утворено у Львові окреме академічне душпастирство. І саме ця молодь дала нам чимало молодого здорового українського національного активу, що займає вже нині наші видні національні позиції.

Зате мало знана була в Галичині, аж до найновіших часів, нова організаційна форма католицького громадянства — Католицька Акція. Має вона на меті на підложжі католицького світогляду згармонізувати родинне життя і громадянську діяльність одиниці й цілих окремих організацій із завданнями й потребами релігії та моралі. Вона спирається в першу чергу на соціальній політиці Католицької Церкви, підставою якої є папські енцикліки «Рерум Новарум» і «Квадрагезімо Анно» і має такі позитивні успіхи серед католицьких народів. І цю акцію започатковано й ведено за відомістю та апробатою і навіть за матеріальною підмогою митрополита в останніх роках перед недавньою світовою війною, однак вона не могла ще знайти ширшого відгону у краю. Мало її розуміли у нас, а часто й зовсім фальшиво, бачучи її в польському кривому дзеркалі. Православні розуміли цю акцію — теж цілковито хибно — як наступ на православ'я, хоч і в засаді і на ділі не мала вона супроти них ніяких агресивних намірів.

ВІДНОШЕННЯ МИТРОПОЛИТА ДО ДУХОВЕНСТВА.

Галичина мала свою довголітню затажну внутрішню недугу. Було нею відоме галицьке московфільство, що існувало властиво вже в початках нашого національного відродження в половині минулого стол., а навіть ще перед тим як спадщина наших прадідів ще з останнього сторіччя історичної Польщі. Проявлялось воно як свідомі, або підсвідомі симпатії до могутнього православного сусіда на Сході, що стане, мовляв, в обороні у свій час за своїми православними братами, яких гноблять і понижують поляки. Перший підйом загально народній з 1848 р. з виразним зазначенням у пам'ятній відозві Головної Руської Ради з 15. травня 1848 р. нашої національної єдності з Наддніпрянською Україною і цілковитою окремішності від польського й московського народів та потреби всесторонньої організації на власній національній основі — проминув швидко. По недовгій конституційній ері введено поновно абсолютизм в Австрії. Перемарш російських військ через Галичину в 1849 р. на поміч Австрії для здавлення мадярського повстання під проводом Лайоша Кошута (зі словацького роду), занепад віри у власні сили й надія на московську допомогу в тодішньому скрутному національному положенні, при відповідній зручній агітації словянофільської групи Погодіна-Аксакова, зробили своє. Московфільство ожило й піднесло голову. Проголошено культурну єдність Галичини і з східним «руським міром», якого, до речі, Галичина не знала зовсім, як і не знала зовсім московської мови. За незначними винятками пристала до московфільства майже вся тодішня галицько-руська інтелігенція — у величезній перевазі духовного стану. Національними відступниками у властивому розумінні цього слова ті люди не були. Були це консерватисти тодішньої політичної марки, австрійські старорусини, льояльні піддані Його Величності австрійського цісаря, що зберігали одночасно якесь містичне почитання всеросійського імператора. Вони були противні введенню народньої мови в літературу. А що московської мови не знали, то послуговувалися штучною диковинною

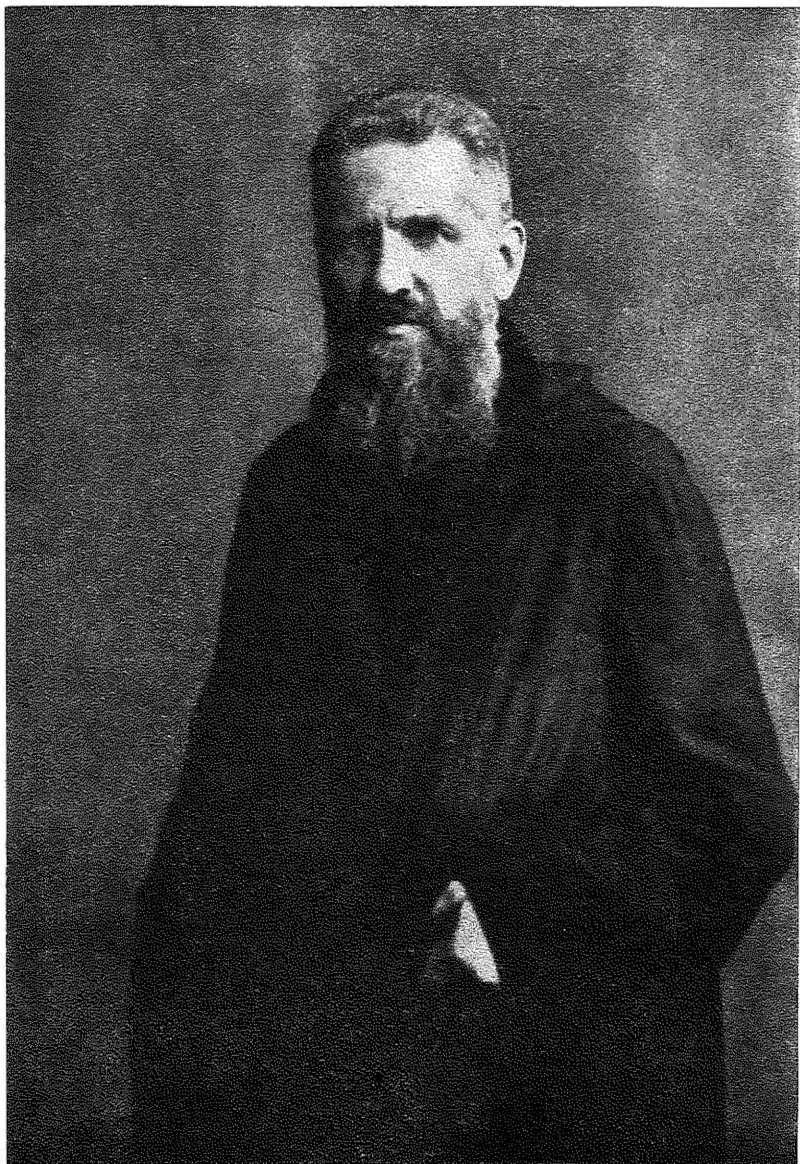
мішаниною, т. зв. паламарською тарабарщиною. Щойно багато пізніше, вже на переломі 19. і 20. сторіч, коли український національний рух зайняв усі громадянські позиції та став невідкличним паном положення — молодші недобитки москвофільства та дехто й зі старших прийняли в цілості для себе московську національну плятформу. Довгі десятиліття це старе галицьке москвофільство, з нескриваними симпатіями до православія, опановувало великі шари галицького греко-кат. духовенства. Впливові місця в капітулах, в консисторіях і в краю були переважно в його руках.

Такий був стан у Львові і в краю, коли митрополит Андрей з початком 1901 р. обняв свій високий уряд на Святоюрській Горі. Москвофілом митрополит Шептицький не був ніколи — ні в національному, ні, тим більше, в політично-державному розумінні. Національна інкарнація його душі перейшла відразу з польської в українську. І легко, природньо та без ніяких душевних потрясень. Нащадок старого українського боярського роду по батькові, предки якого засідали як владики на тій самій Святоюрській Горі, і внук по матері польського магната й відомого письменника, графа Александра Фредра, одержав владику Андрей польське патріотичне виховання в домі своїх батьків у Прилбичах коло Яворова. Але без найменшої ненависти до українського народу і греко-кат. Церкви. Навпаки. Часті, майже щонедільні відвідини місцевої греко-кат. церкви в чисто українському селі батьками, що по тодішньому закону були коляторами місцевої парохії, як теж портрети владик і архі-мандритів Шептицьких у батьківському домі навівали в душу молодого, з природи талановитого й цікавого та інтелігентного хлопця незатерті симпатії до народности й віри предків. Тому й рішився до них вернутися назавжди і без застережень, але вже в чернечій рясі тих предків, що їх бачив на старих родинних портретах.

Хлопячі роки митрополита Андрея припали на часи після останнього польського повстання з 1863 р. Польська шляхта з Галичини, як теж з українських і білоруських земель під царатом, відіграла в тому повстанні визначну роль. Хоч пізніше вона й погодилася — одні з царем, інші з царем, то батьки митрополита ніяких симпатій до Росії не впоювали в душі своїх дітей, а саме навпаки. І молодий Роман, ще як гімназист чи університетський студент, не

набрав ніколи найменшої прихильності до царської Росії. Не мав він ніякої прихильності й до галицького москвофільства. Але рахувався з ним як з існуючим національним і соціальним явищем, хоч уважав його за шкідливе з кожного погляду. Він рішився усунути його з рядів духовенства, а покищо його унешкідливлювати, розуміється, не викликаючи більших потрясень. Одно і друге йому вдалося і за якийсь час серед духовенства залишились тільки доживаючі свого віку москвофіли-могікани.

По однорічному побуті у Станиславові, що залишився епізодом у житті владики, прийшов на Святоюрську Гору як її новий господар. Попередники — митрополит д-р Йосиф Сембратович, митрополит-кардинал д-р Сильвестер Сембратович і митрополит Юліян Куїловський — мало вмішувались у внутрішні справи архієпархії і духовенства, капітули і консисторії. Довгий час рішальний голос мали два крилошани-мітрати: Андрей Білецький та Олександр Бачинський, обидва москвофіли-рутенці старого видання. Останній — людина енергійна і розумна, колишній довголітній ректор Духовної Семінарії у Львові, був батьком Юліяна Бачинського, українського соціального демократа й автора відомої праці «Україна Ірредента» (1895), першого політичного українського державницько-соборницького твору в нашій політичній літературі. В часі доволі частої неприсутности митрополита в архієпархії, або його довшої тяжкої недуги, о. А. Білецький, пізніше о. Ол. Бачинський, були генеральними вікаріями і як такі завідували справами єпархії. Це й були останні представники колись громовладних серед галицького громадянства святоюрців, але вже нешкідливі, хоч москвофільське духовенство мало в них довго своїх протекторів. Галицькі села, одно по другому, повіт за повітом, переходили в український національний табір, очевидно, і ті села, де парохами були москвофіли. При організації українських установ, як читальні «Просвіти», кооперативи, гуртки «Сільською Господаря», «Соколи», «Січі» чи з нагоди виборчої акції, таке село не зверталося вже по пораду й допомогу до свого священника-москвофіла, хіба винятково до якогось тактовного й виваженого, але до котрогось зі сусідніх діяльних священиків українців. На прохання селян такий священик-українець приїжджав на місце і відбував зібрання чи віча. Це й було

Андрей Шептицький як монах

притокою до зажалень перед консисторією або ординаріатом місцевого священика на свого сусіда і давало нераз причину й до особистих непорозумінь між ними. Були й такі випадки, хоч значно рідше, що священик-москвофіл вмішувався в подібний спосіб до парохії, де священиком був українець. Природна річ, що те все не могло причинитися до поваги духовного стану в очах простолюддя.

Знаючи такий стан річей в архієпархії із зажалень поодиноких священиків, з деканських звідомлень, а часто і з преси, хотів митрополит запобігти дальшому ширенню згіршення в народі. В тій цілі видав він 27. липня 1908 р. розпорядок із заборонаю духовенству втручатися в справи іншого пароха. Митрополит не мав зовсім наміру допомогти священикам москвофілам, бо й сам, як свідомий і беззастережний українець, був рішучим ворогом москвофільського руху і сам послідовно, але розважно й поволі, змагав до його цілковитого усунення серед духовенства, що остаточно й перевів. Та згаданий розпорядок викликав негодування в деяких колах українського громадянства, що вважали його спробою оборони вже тоді загибаючого москвофільства. Але замість цей розпорядок піддати спокійній річевій критиці, тодішній начальний редактор львівського щоденника «Діло» д-р Льонгин Цегельський помістив у цьому часописі редакційну статтю »*Ad maiorem Poloniae gloriam*» (Для більшої слави Польщі), в якій закинув митрополитові Шептицькому, що він хоче відірвати духовенство від народньої діяльності і зломити наше патріотичне духовенство, та що він станув перед нами як чужинець, надиханий традицією валенродизму. Ця передовиця »Діла« викликала в краю великий шум і д-р Л. Цегельський мусів уступити з редакції »Діла«. Пізніше він перепросив митрополита, який йому простив його нерозважний виступ.

Нижче духовенство, що високо цінило й любило свого архіпастиря, нераз висказувало жаль, що митрополит замало займається справами своєї архієпархії і самого духовенства. Мабуть тут воно мало деяку слухність. Однак воно не брало під увагу того, що митрополит зайнятий далеко важнішими для Церкви й нації справами, та не може розмінюватись на дрібну монету, полагаджуючи особисто поточні дрібні »кавалки«. Це могли робити зовсім добре — і робили — консисторські референти. Зрештою кожну важнішу справу

— між ними і персональні справи — митрополит вирішував сам, чи в порозумінні з дотичним референтом або, частіше, з самою консисторією. Мав він завжди на увазі добро Церкви, загально-народні потреби та інтереси самого духовенства, яке брав в оборону, коли того вимагала потреба.

В своїй громадянській діяльності, ще як студент львівського університету і голова Академічної Громади, опісля як журналіст і секретар Народнього Комітету, врешті як посол і навіть уже в часі недавньої світової війни, мав я не раз нагоду стрічатися і бувати у митрополита Шептицького в різних національних справах. Приходилося часом говорити і про справи духовенства. Знаю, як митрополит завжди щиро цікавився долею підчиненого йому духовенства. Ось приклад:

Польський уряд у виконанні постанов конкордату Польщі з Апостольською Столицею з 10. лютого 1925 р. зачав робити заходи для перебрання церковних, монастирських та ерекціональних ґрунтів за викупом на цілі земельної реформи. Це спричинило б повну навіперизацію галицького греко-кат. духовенства, що за Польщі не побирано вже щомісячної грошової пенсії безпосередньо з державної каси, а властиво з релігійного фонду, як колись за Австрії, і що творило одну з підстав його матеріальної екзистенції. По першій світовій війні українське греко-католицьке парохіяльне духовенство було дуже збідніло, як і взагалі все українське населення в Галичині. Военні дії, що на території Галичини тривали повних п'ять літ, страшенно зруйнували майже цілу країну. Евакуації, репресії різних чужих урядів і військ — між ними й австро-угорської армії, головно ж мадярів, накінець і пошесті здесяткували населення і само духовенство. Багато діяльніших українських греко-кат. священників, між ними й самого митрополита Шептицького, ректора греко-кат. Духовної Семінарії у Львові єпископа д-ра Йосифа Боцяна, віцеректора цієї ж Семінарії о. д-ра Дмитра Яремка, папського шамбеляна о. д-ра Степана Юрика, пароха Золочева (що після смерті перемиського єпископа Константина Чеховича в квітні 1915 р. мав стати перемиським єпископом, але Росія не згодилася виміняти його навіть за кількох російських генералів з австрійського полону), папського шамбеляна о. Михайла Цегельського, пароха і декана в Камінці Струмиловій, крилошанина о. Володимира

Громницького, пароха і декана в Тернополі — російська окупаційна влада заарештувала і вивезла в глибину Росії або на Сибір. У часі воєнних операцій зникли з лиця землі цілі села, спалено або знищено сотки церков і парохіяльних будинків, і деякі великі околиці представляли собою одну велику руїну, що потім потребувала довшого часу на відбудову.

Внаслідок зубожіння населення зменшилися по війні до крайности й доходи парохіяльного духовенства за церковні послуги і духовенство часто було у скрутному матеріальному положенні. Ерекціональна дотація, себто парохіяльні ґрунти, залишилися тепер основою дальшої матеріальної екзистенції духовенства. Польський закон про переведення земельної реформи з 1925 р. і конкордат Польщі з Ватиканом з 10. лютого 1925 р. про правне становище католицької Церкви в Польщі передбачували значне зменшення ерекціональних парохіяльних ґрунтів, що за відповідним викупом мали перейти на державний земельний фонд на цілі парцеляції. Митрополит Шептицький знав про це добре, як знав і те, що вбоге парохіяльне духовенство не зможе виконувати як слід всіх завдань свого звання і стане залежним від різних посторонніх, може й ворожих йому чинників. Тому він видав доручення ділити парохії, де побіч матерньої церкви з парохіяльною ґрунтовою дотацією існувала ще філіяльна церква в другій місцевості з окремою ґрунтовою дотацією (що перед реформою цісаря Йосифа II. з кінця XVIII. стол. творила звичайно самостійну парохію), і творити нові парохії для філіяльних досі церков. Це зробив він на те, щоб у цей спосіб використати постанови польського закону про переведення земельної реформи і постанови згаданого конкордату, які католицькому єпископові в Польщі давали законну можливість творити нові парохії та їх відповідно матеріально вивіновувати. Конкордат давав теж законну можливість католицьким єпископам у Польщі творити приватне конфесійне шкільництво всіх видів — до високого шкільництва включно, що на основі згаданого конкордату мало свою повну внутрішню автономію. Митрополит старався те все використати і створити багато нових парохій та покликав до життя т. зв. малу семінарію типу восьмикласової класичної гімназії і Богословську Академію університетського типу у Львові. Польські єпископи ство-

рили тоді ж приватний католицький університет у Любліні. Поділу на окремі парохії у нас фактично не переведено в життя. Нові парохії з окремою земельною дотацією з ерекційо-нальних ґрунтів у межах польського закону про переведення земельної реформи залишилися і надалі при давньому парохів матеріальній церкві, який був завідателем-адміністратором новоствореної парохії і користувався далі її земельною дотацією. Митрополит бодай до деякої міри та на якийсь час урятував матеріальну екзистенцію свого парохіяльного духовенства.

Станиславівський владика д-р Григорій Хомишин, великий католик ультрамонтанського покроя, що був теж і противником формального, зовнішньо-обрядового зближення греко-католическої Церкви з православною Церквою — у противенстві до митрополита Шептицького, прихильника такого зближення, не вижидавши подрібних інструкцій польського уряду в справі переведення земельної реформи, розпочав широку парцеляцію парохіяльних ерекційо-нальних ґрунтів у своїй єпархії. Цю парцеляцію — очевидно, між місцевих українських селян — він перевів у цілості аж до визначених меж польського закону про переведення земельної реформи, хоч самі польські римо-католическі єпископи в Галичині цього зовсім не робили.

Почалася теж частинна парцеляція парохіяльних ерекційо-нальних ґрунтів і у львівській архієпархії. При нагоді одного мого побуту у митрополита звернув я на це його увагу, кажучи, що нема ще безпосередньої загрози, що Польща переведе швидко примусову парцеляцію згідно з конкордатом, тому на переведення парцеляції у власній управі буде ще завжди час. Було це в 1928 р. Як посол до сойму у Варшаві я був тоді членом соймової комісії земельних реформ і був добре обізнаний з польською земельною політикою, про яку я не раз писав і на сторінках української преси, головню в «Ділі». Митрополит просив мене, щоб я розвідався у міністра земельних реформ д-ра Станевича, з фаху професора економії у виленському університеті, дещо подрібніше про плани уряду дотно парцеляції церковних, монастирських та ерекційо-нальних парохіяльних ґрунтів католицької Церкви. Спеціально в цій справі поїхав я до Варшави. Там відбув я довшу конференцію з міністром д-ром Станевичем, якого вже знав

особисто з соймової комісії земельних реформ. Мін. Станевич попросив на цю конференцію свого референта від церковних, монастирських та ерекціональних ґрунтів, що прибув з обширними статистичними матеріялами для цієї справи, і на їх основі подав мені тоді потрібні інформації. На мій окремий запит, чи уряд приступить швидко до виконання земельних постанов конкордату, мін. Станевич відповів, що це справа не такої скорої майбутности. Польський єпископат у Галичині — казав він — не приступив ще до добровільної парцеляції, а римо-католицька Церква в колишній російській і пруській займанщинах земельної дотації майже не мала і тимсамим цією справою не цікавилась. До переведення примусової державної парцеляції потрібно великих фондів, яких польська держава покищо не має, як не має ще й подрібного пляну, як такі фонди створити. Те все буде, але, очевидно, щойно в якійсь дальшій майбутності. На цьому наша конференція закінчилася.

У поворотній дорозі з Варшави поступив я до перемиського владика Йосафата Коциловського, мого знайомого ще з наших учнівських часів у гімназії в Самборі, у якого я пізніше, вже як у єпископа, бував не раз у Перемишлі. Про свою конференцію з попереднього дня з міністром Станевичем поінформував я докладно єпископа Коциловського, який вирішив не переводити добровільної парцеляції парохіяльних ерекціональних ґрунтів. Зрештою, як казав єпископ Коциловський, цього не робить і його сусід, польський римо-катол. єпископ у Перемишлі. Того ж дня поїхав я до Львова і вже в пополудневих годинах був у митрополита Шептицького, якому теж розповів подрібно про хід моєї конференції з мін. Станевичем. Митрополит з вислідом цієї конференції був дуже вдоволений і подякував мені за інтерв'єнцію, заявляючи, що спинить дальшу, вже добре започатковану парцеляцію парохіяльних ґрунтів у своїй архієпархії. Воно так і сталося, і ні в перемиській єпархії, ні у львівській архієпархії аж до 1939 р., себто до початку другої світової війни, згаданої парцеляції не переведено і духовенство, зокрема в перемиській єпархії, залишилося при своїх наділах. Про свою конференцію з мін. Станевичем і про свої розмови з обома згаданими вище владиками та про їхні рішення написав я листа станиславівському єпископові д-рові Хомишинові. Однак він не пішов

слідками митрополита Шептицького та єпископа Коциловського і парцеляцію перевів до кінця — як єдиний у цій справі католицький єпископ у Польщі.

Як відомо, українське греко-католичеське духовенство в Галичині було жонате, згідно зрештою зі звичаями Східної Церкви. Целібат (безженство) заведено — примусово, як і в римокатоличеській Церкві — щойно по першій світовій війні тільки у станиславівській і перемиській єпархіях. Митрополит Шептицький примусового целібату для кандидатів на священників у своїй архієпархії не запровадив і тому тільки у львівській архієпархії можна було стрінути молодих жонатих греко-католицьких священників, хоч і тут теж чимало кандидатів на священників висвячувалося в целібаті. Давніше целібати (безженні) серед світського греко-католицького духовенства в Галичині були рідкістю. Гірка була давніше доля священничих вдовиць, особливо тих, що залишалися з дрібними дітьми і без ніякого власного майна. З австрійського Релігійного Фонду одержували вони тільки дрібні підмоги — і то лише найбідніші для себе і для своїх малих дітей. Тому саме духовенство в кожній єпархії створило окремий Вдовичо-Сиротинський Фонд і вносило до нього за посередництвом окремих для цієї справи деканальних відпоручників невеликі щорічні вкладки. З цього Фонду виплачувалося принагідні дрібні підмоги, що доходили найвище до 50 корон і в ніякій мірі не причинялися до тривкого поліпшення гіркої долі вдовиць і сиріт. Зрештою і сама адміністрація Фонду не була сперта на засадах новітньої асекурації і мала характер добродійного товариства, що не могло розробити як слід своєї акції. Знали це українські священники, посли до австрійського парламенту о. Степан Онишкевич і о. Йосиф Фоліс, і по нараді з митрополитом Шептицьким підняли в парламенті відповідну акцію в цілі тривкого упорядкування і забезпечення постійної платні для вдовиць і сиріт по греко-католичеських священниках, і то з Релігійного Фонду. І митрополит Шептицький, як член австрійської палати панів (вища законодавча палата в Австрії), поробив теж на віденському ґрунті відповідні заходи. Цю акцію в палаті послів підтримали гаряче посли: чех о. д-р Стоян, пізніше в Чехословаччині архієпископ в Оломуці на Моравії, і словінські посли священники о. д-р Крек і о. д-р Корошеч, що опісля був

якийсь час прем'єром югословянського уряду. Заходи увінчалися деяким успіхом і вдови та сироти по священниках дістали постійну невелику щомісячну пенсію. Згадані два факти навели ми для доказу, що й матеріальне забезпечення священників та їх родин мало дбайливого опікуна в особі митрополита Шептицького.

Українське греко-кат. духовенство в Галичині не втішалося ласкою польського уряду, як не мав її і сам митрополит, з тої причини, що обстоювали права своєї Церкви і свого народу. Поруч поліційно-адміністративних шикан і кар та судових засудів за ведення урядового листування в метрикальних справах з польськими урядами в українській мові і вписування в метрикальні книги українських назвищ на »цький« і »ський« замість на »цкі« і »скі«, також податкова шруба притискала духовенство докраю, густо-часто без законного виправдання. Дошкулювали духовенству передовсім т. зв. дороговий податок і маєткова данина, накладані часто в надмірній неоправданій висоті і безоглядно стягані. Відклики духовенства проти несправедливо наложених податків майже зправила не мали ніякого успіху. Те саме стосовано і до митрополита та накладано на нього величезні податки нероз без законної підстави. Подаємо один з прикладів. Митрополит А. Шептицький ще перед першою світовою війною закупив з фондів, що їх мав з митрополії, великий маєток від місцевого діди́ча в Зарваниці, підгаєцького повіту. Зарваниця знана на цілому галицькому Поділлі як відпустове місце, до якого від весни до осені що свята і неділі приходять і приїжджають тисячі прочан-богомольців до чудотворної ікони Богоматері в місцевій греко-кат. церкві. Митрополит подарував цей маєток о. о. Студитам як фундацію для ведення й удержування ними великого сиротинця і ремісничої школи. Отже фундація мала виключно релігійний і гуманітарний характер і як така по постановах польського податкового законодавства була звільнена від оплати державної маєткової данини. Однак органи польської податкової влади, не зважаючи на це, наклали на митрополита за цю фундацію державну маєткову данину в сумі понад 50.000 польських золотих, себто понад 10.000 амер. доларів. Цей податковий вимір був цілковито неоправданий, а проте відклик до вищої податкової інстанції був безуспішний і

згадану маєткову данину стягнуто в цілості. Тоді внесено позов до Найвищого Адміністративного Трибуналу у Варшаві і я, як адвокат, заступав митрополита на усній розправі перед Найвищим Адміністративним Трибуналом та виказав протизаконність наложення згаданої маєткової данини. Трибунал дав місце вимогам позову, ухилив своїм вироком рішення податкової влади в цій справі в цілості як протизаконне і наказав звернути митрополитові стягнену від нього маєткову данину.

ОПІКА НАД ВІРНИМИ ЗА ОКЕАНОМ.

В трьох останніх десятиках літ перед першою світовою війною була сильна еміграція галицьких українців за океан до Америки — сезоново-зарібкова до Злучених Держав, частинно й до Канади, опісля і постійна до тих обидвох держав. Частина емігрантів звернулася теж до Південної Америки — зразу до Бразилії, депо пізніше і до Аргентини, до обох тих держав переважно вже на постійне поселення. І з Закарпаття ще скоріше, як з Галичини (з Лемківщини), йшла зарібкова еміграція до Злучених Держав, де в цей спосіб скупчилось поважне число наших емігрантів греко-католиків. Осівши в Америці, зажадали вони від своїх грехо-кат. владик у краю, щоб прислали їм священників. Якась кількість священників виїхала в Америку і вони стали там душпастирювати. Піддані вони були юрисдикції місцевих римо-кат. єпископів, по національності у Злучених Державах айриських (ірландських), у Канаді — французьких, у Бразилії — португальських, а в Аргентині та в інших державах Південної Америки — еспанських. Ті чужинці-єпископи не знали зовсім наших відносин ані історії ні потреб греко-кат. Церкви і згіршувалися, коли побачили жонатих католицьких священників. Приходило їм до конфліктів між нашими священниками і згаданими єпископами — найчастіше з айриськими, що в деяких випадках спричинило навіть перехід на православ'є частини греко-католицьких вірних.

Зродилася пекуча потреба власної єрархічної церковної організації. Справа була зовсім не легка і вимагала багато часу та зусиль і у Ватикані, і в єпископаті поодиноких

Митрополит Андрей Шептицький в молодших роках

держав, і навіть перед урядами зацікавлених держав. Митрополит Шептицький взяв у свої руки керму акції за створенням українських греко-кат. єпископій за океаном. І довершив діла. На кілька літ перед першою світовою війною (1907 р.) створено першу єпископію для греко-кат. українців у Злучених Державах, а незабаром (1912 р.) таку саму і для українців греко-католиків у Канаді. Єпископом у Злучених Державах іменовано вельми рухливого і діяльного Василиянина, о. Сотера Ортинського, відомого в Галичині церковного проповідника і гарячого українського патріота. В часі першої світової війни єпископ Ортинський помер і його наслідником — після кількох років перерви, коли єпархією адміністрував о. Понятишин — став перемиський крилошанин о. д-р Константин Богачевський. Першим греко-кат. єпископом у Канаді став молодий львівський священник Никита Будка, пізніше єпископ-помічник у Львові. Він по кільканадцятьох роках зрештігнував зі становища канадійського єпископа і його місце зайняв Василиянин о. Василь Ладика. Одночасно з єп. К. Богачевським (1924 р.) приїхав до Злучених Держав також о. Василь Такач з Карпатської України, призначений тоді ж єпископом для закарпатських греко-католиків (спільну досі єпархію поділено на дві). Не кресовано ще тільки єпископії в Південній Америці — в Бразилії, хоч і ця справа була свого часу на найліпшій дорозі до здійснення, яке припинив вибух другої світової війни.

Кадри греко-катол. духовенства в Злучених Державах і Канаді доповнювалися довгі роки священиками зі старого краю. Опісля нові владики висилали молодих кандидатів, уроджених вже за океаном, на богословські студії до Львова або до Риму. Митрополит Андрей старався облегшити ці студії в той спосіб, що у львівській Духовній Семінарії призначив деяку кількість місць для наших заокеанських кандидатів духовного стану. Тут вони студіювали теологію, зокрема в українській греко-кат. Богословській Академії від часу її утворення. Поважне число наших американських кандидатів духовного стану студіювало теологію в Римі у тамошніх католицьких університетах, будучи рівночасно вихованцями тамошньої Української Колегії. Внаслідок окупації Західної України армією СРСР і насильного скасування унії в Галичині припинився нині зовсім виїзд наших

американських студентів теології на студії до Львова і вони студіюють тепер у себе дома.

Митрополит Шептицький цікавився дуже долею української греко-кат. Церкви за океаном і після першої світової війни відбув туди візитаційну подорож, побувавши в численних наших парохіях у Канаді, Злучених Державах та в Південній Америці. Південну Америку відвідав теж у 1939—1940 р. р. на прохання митрополита його єпископ-помічник д-р Іван Бучко в характері апостольського візитатора і опісля був якийсь час (у 1941 р.) також у Злучених Державах. Про значіння греко-кат. Церкви за океаном для наших емігрантів не треба багато говорити: вона причинилася до їхньої організації, національного освідомлення і збереження їх для українського народу.

ДОЛЯ ГРЕКО-КАТОЛ. ЦЕРКВИ В ЮГОСЛАВІЇ.

З початком ХХ. сторіччя виємігрувало з Галичини до Боснії кільканадцять тисяч наших селян, як поселенців. Митрополит Андрей подбав і про їхні релігійні та національні потреби. Його заходами створено там у Сараєві греко-кат. Апостольську Адміністратуру, і першим апостольським адміністратором став ректор Духовної Семінарії у Львові, о. мітрат Йосиф Жук, а після нього в 1915 р. о. мітрат Олексій Базюк, пізніше крилошанин у Львові. З утворенням з'єдиненої Югославії по першій світовій війні звинено цю Апостольську Адміністратуру і українських греко-католиків прилучено до крижевацької греко-катол. єпархії (в місцевості Крижевці в Хорватії), де єпископом був тоді д-р Діонісій Няраді, бачванський українець, родом з Керестуру в Бачці, щирий прихильник митрополита Шептицького, гарячий український патріот і великий праведник.

Галицькі українські поселенці в Боснії осіли на приділених їм урядом наділах головно в околиці Банялюки і Прнявора і для їх духовної обслуги митрополит Шептицький післав до Боснії кільканадцятьох греко-катол. священників з Галичини, між ними й оо. Студитів. Однак новий югословянський уряд поставився до них доволі неприхильно, намагаючись примусити їх до переходу на

православ'є. Давніше, коли Боснія і Герцеговина належали ще до Австро-Угорщини, священники одержували там платню від уряду. Те все відпало за нової югословянської влади, яка в додатку почала переслідувати греко-католиків. Апостольський адміністратор о. мітрат Базюк та деякі священники вернулися до Галичини, а з ними і деяка частина поселенців. Більшість поселенців залишилася на місці і деякі їх скупчення під терором сербів перейшли на православ'є.

Терор проти греко-кат. українців у Югославії, зокрема в Бачці, застосовано на великі розміри щойно по другій світовій війні, вже за комуністичної влади Тіта, що ставиться дуже вороже до релігії взагалі, а до католицької Церкви зокрема. І бачванські українці, колишні мешканці західного Закарпаття, що поселились у Бачці з кінцем XVIII стол. і вживали окремої т. зв. бачванської говірки, зазнали великих релігійних і національних переслідувань від того комуністичного режиму. Населення українських колоній у Бачці числом к. 30.000, дуже заможне і в останніх часах національно вже освідомлене, внаслідок воєнних дій і переслідувань тепер змаліло та збідніло і дальша будучність його поважно zagrożена. І там є намагання уряду зліквідувати унію — можливо, що її вже і зліквідовано — та винародовити цілковито бачванських українців. З цією метою теперішня влада заарештувала останнього греко-кат. єпископа в Югославії, Івана Шітрака, який у в'язниці і помер (11. серпня 1946 р.).

ІІІ. МИТРОПОЛИТ АНДРЕЙ ЯК ОРГАНІЗАТОР НАУКИ, ВИХОВАННЯ І МИСТЕЦТВА.

Митрополит Андрей Шептицький, що був дійсним членом Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові і сам видатним науковцем з ділянки історії Східної Церкви і церковного мистецтва, мав завжди велике зрозуміння для потреб української науки і в зв'язку з нею також для українського шкільництва, головно академічного, якого в Галичині за австрійських часів не вдалося створити. Правда, вже від 1899 р. йшли безперервні заходи австрійських українців та їхньої парляментарної репрезентації у Відні в цілі оснування у Львові державного університету з українською викладовою мовою, але цього таки не вдалося здійснити, хоч за цю справу йшла завзята боротьба і самої української студентської молоді у Львові, і всього українського громадянства в краю. Польські міродатні чинники, між ними й сенат львівського університету, ставилися крайне вороже до справи українського університету. Приходило до гострих конфліктів між українською студентською молоддю і польською університетською владою. З кінцем 1901 р. ці конфлікти довели навіть до сецесії української молоді з львівського університету в числі 600 студентів, серед яких була половина студентів теологічного факультету, вихованців львівської Духовної Семінарії. Митрополит Шептицький дав свою згоду на сецесію і замкнув Духовну Семінарію на протяз шкільного року 1901—2. Всі українські студенти виїхали тоді на дальші студії в університетах у Відні, частинно у Празі і Кракові. Студенти теології виїхали до Відня, де в тамошньому університеті продовжували цілий шкільний рік свої студії і повернулися до Львова разом зі світськими студентами щойно з початком шкільного року 1902/3. Галицьке українське громадянство удержувало тоді студентів-сецесіоністів і на цю ціль із все-народніх добровільних складок — складали численно й селяни — зібрано великий фонд, до якого митрополит Шептицький причинився й від себе значним датком. Він

розумів добре вагу українського університету не тільки для розвою української науки, але в тодішніх політичних і міжнародніх умовах уважав його й за найпевнішу легітимацію перед світом самостійности українського народу. Тому й сам підтримував акцію за оснуванням українського університету у Львові і в цій справі промовляв навіть, як член австрійської законодавчої палати панів у Відні, на її пленарному засіданні. Поляки, як сказано вище, спротивлялись рішуче оснуванню українського університету у Львові, але остаточно, при нагоді компромісового полагання в галицькому краєвому соймі справи краєвого статуту (краєвої конституції) і нової виборчої ординації до галицького краєвого сойму в березні 1914 р., мусіли піти на уступки і дали свою згоду на оснування українського університету в Галичині, що мав розпочати працю восени 1915 р. Царський російський уряд, що поборював у себе всі прояви українського життя, затривожився можливістю створення українського державного університету в Галичині, знаючи добре, що цей університет став би незабаром великою притягаючою силою і для російських українців та відіграв би велику національну роль для освідомлення не тільки національного, але й політичного наддніпрянських українців. І царський російський амбасадор у Відні з доручення російського міністра закордонних справ склав перед австро-угорським міністром закордонних справ рішучий протест (демарш) проти оснування українського університету в Галичині, заявляючи, що оснування австрійським урядом державного університету з українською мовою навчання царський російський уряд уважатиме за *casus belli*, себто за причину до війни. Було це на короткий час перед замордуванням у Сараєві 28. червня 1914 р. австрійського престолонаслідника архікнязя Франца Фердинанда сербським змовником, що й було безпосередньою причиною до вибуху першої світової війни. Росія не потребувала вже робити фактичного вжитку зі свого згаданого вище демаршу в українській університетській справі. Війна між Австро-Угорщиною і Росією розпочалася тоді насправд з іншої причини, але українська проблема відіграла остаточно поважну роль між обома воєнними партнерами. Воєнні події і наслідки царської протиукраїнської політики досягнули, як знаємо, і самого митрополита Шептицького, що вже у вересні 1914 р. став царським в'язнем.

Правно-державні, політично-національні і суспільно-економічні відпосини в Галичині підпали у висліді першої світової війни і польсько-української війни основним змінам. Вони вимагали реформ і в ділянці виховання та освіти кандидатів духовного звання. Українська молодь бойкотувала довший час — аж до 1924 р. — університет у Львові, з якого польська влада усунула всі катедри з українською мовою навчання числом 12, що існували за австрійських часів на факультетах теологічному, юридичному і філософічному. Тимсамим і українські професори та доценти перестали там викладати і львівський університет з давнішою урядовою назвою: університет ім. цисаря Франца І. і фактично і правно перемінився в чисто польську високу школу з назвою: університет Яна Казимира. Виклади на теологічному факультеті львівського університету, основаного ще австрійським цисарем Йосифом II. з кінцем XVIII. стол. та відновленого опісля в 1817 р. цисарем Францом І., відбувалися в латинській мові і були спільні для римо-кат. польських студентів та для греко-кат. українців. Велику більшість серед студентів цього факультету творили українці, але серед професури переважали поляки. Українці здавна старалися про поділ цього теологічного факультету на два окремі — окремий для українців греко-католиків і окремий для поляків римо-католиків. Ще галицький митрополит кардинал Михайло Левицький, що поруч перемиського єпископа Івана Снігурського має великі заслуги в організації українського народного шкільництва в Галичині, робив у першій половині XIX стол. перед австрійським урядом у Відні заходи для створення у львівському університеті окремого теологічного факультету для греко-католиків українців, мотивуючи це відрубністю обрядів і церковної традиції, богослужбової мови і мови проповідей та катехизації. Однак польські впливу у Відні перемогли і плани кардинала Левицького не здійснилися. І хоча деякі пізніші митрополити теж підносили це домагання, вони не могли добитися в цій справі ніякої зміни.

Як у інших справах, так і в справі українського шкільництва в Галичині ішов митрополит Шептицький спільно зі загалом українського громадянства. Він не післав своїх кандидатів духовного звання на науку в чисто польському університеті, але в Духовній Семінарії у Львові створив

для них окремі богословські студії, які в 1928 р. перемінені у греко-католицьку Богословську Академію у Львові. Митрополит Андрей мав тут і правну підставу до створення цієї української високої школи. Конкордат Польщі з Апостольською Столицею з 10. лютого 1925 р. давав законну спромогу католицьким єпископам у Польщі творити власне католицьке шкільництво — від народнього до академічного і держава не мала права до нього вмішуватись. Це митрополит використав і так повстала у Львові греко-кат. Богословська Академія з латинською й українською викладовою мовою та з українською мовою урядування. Академія мала два факультети: філософічний і теологічний, бо митрополит хотів дати духовенству якнайширшу й основну освіту. Ректором цієї Богословської Академії іменував митрополит визначного науковця і знаменитого організатора о. д-ра Йосифа Сліпого, що опісля став його наслідником на митрополичому престолі. Професорами стали визначні науковці, на філософічному факультеті й численні світські, і так Богословська Академія у Львові стала справжнім вогнищем української науки і культури. Була це єдина українська висока школа в Польщі, яка не хотіла допустити ніяк до створення в Галичині окремого державного університету з українською мовою навчання, хоч своїм власним законом з 26. вересня 1922 р. про частинну автономію трьох східно-галицьких воевідств сама зобов'язалася заложити такий університет, і то найпізніше до двох літ, себто до осені 1924 р. Польща цього не тільки ніколи не виконала, але навіть оснований у Львові в 1920 р. дві українські приватні високі школи — університет і політехніку — переслідувала поліційними засобами так, що ті школи в 1924 р. зліквідовано. Тоді українські студенти припинили бойкот польських високих шкіл. Греко-катол. Богословську Академію у Львові поставлено відразу на рівень академічних шкіл, студенти, її слухачі, мусіли мати матуру восьмикласової класичної гімназії. Перед другою світовою війною було в ній уже понад 300 слухачів і вона була єдиною Богословською Академією для всіх греко-католиків без огляду на національність (українці, румуни, мадяри, словаки, хорвати). І професори та доценти Академії мусіли мати такий самий науковий стаж, якого звичайно вимагають у високих школах. Завдяки невтомній праці ректора о. Й. Сліпого і добірному складові викладачів

Академія розвивалась бистро і вже незабаром здобула собі повагу та признання в науковому світі. Цей безперервний розвій тривав до вибуху другої світової війни. За першої більшовицької окупації Львова в рр. 1939—1941 Богословська Академія була нечинна, бо більшовицька влада — як відомо, наскрізь безбожницька і ворожа до релігії і Церкви, а зокрема ще католицької — її замкнула, віддавши її приміщення для студентського гуртожитку. Большевики арештували і вивезли в тих роках чимало студентів Академії, а при своєму відвороті літом 1941 р. розстріляли двох дійсних професорів Академії — о. д-ра Андрія Ішака й о. д-ра Миколу Конрада, заслужених педагогів і науковців.

У звязку з Богословською Академією, одним з професорів якої був теж і митрополит Андрей, повстало у Львові за почином його і ректора Й. Сліпого Українське Богословське Наукове Товариство, що розвинуло широку наукову діяльність. Воно видало до 1939 р. кількадесять томів наукового журналу-квартильника «Богословія» та коло 20 томів «Праць Богословської Академії» і перше зорганізувало як-слід наукову працю українських богословів.

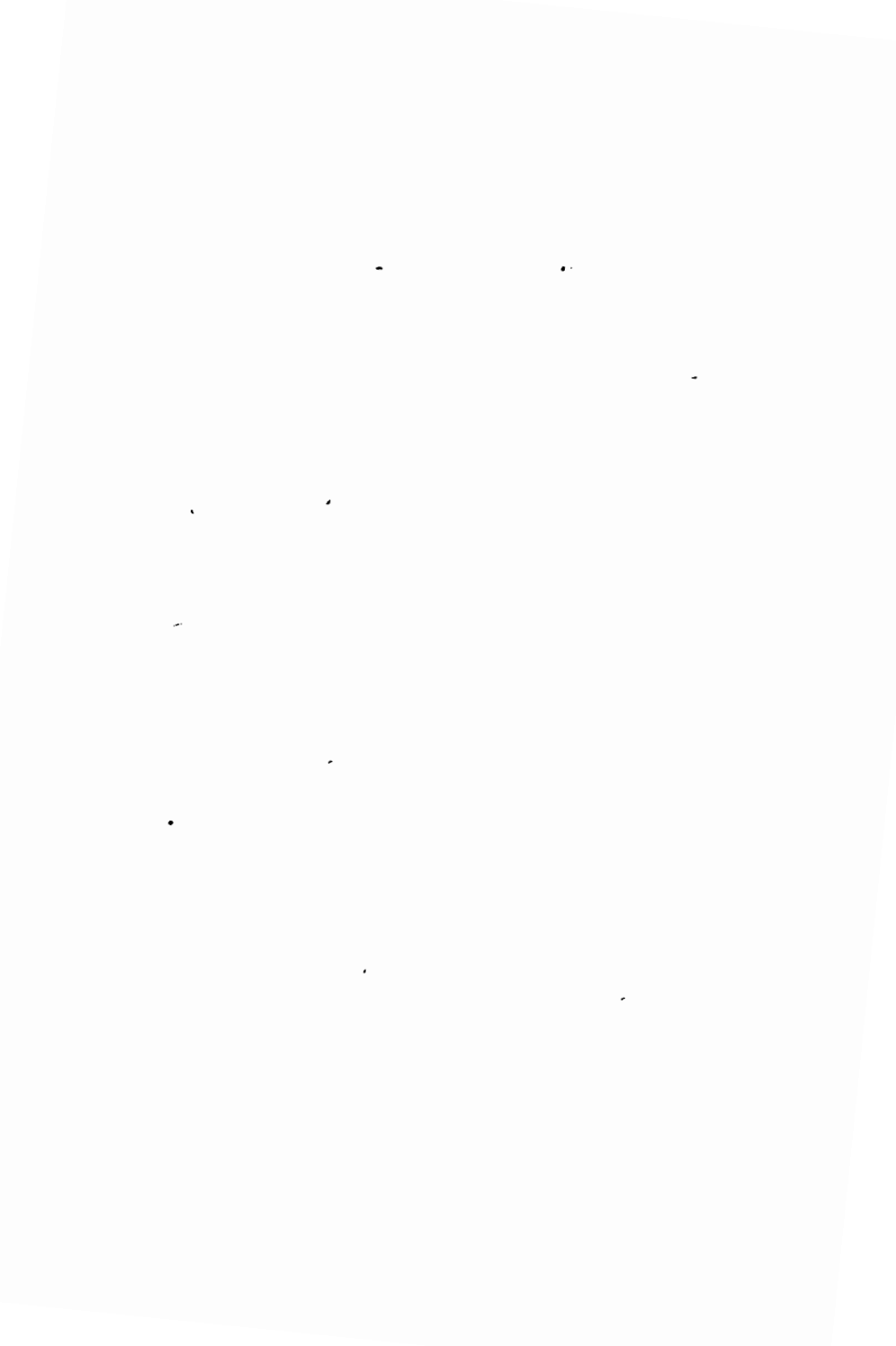
Митрополит Шептицький дбав уже здавна про те, щоб студентам теології і молодим священикам дати основне знання теології, філософії та історії. Талановитих студентів теологів і молодих священиків висилав на свій кошт на дальші студії в закордонних університетах, головню у Відні, Інсбруці і Римі. У Львові оснував він Науковий Інститут для студій, злучений опісля з Богословською Академією, даруючи йому окремих будинок і фахову бібліотеку з 4000 томів. Цей Інститут був призначений для українських студентів-богословів для студій української Церкви і взагалі Східної Церкви. В Римі зорганізував він Українську Церковно-Історичну Місію, яка мала вишукувати у ватиканських архівах вартісні документи до історії Церкви та взагалі Церкви усього Сходу. Заходами митрополита Шептицького відкрито при теологічному факультеті університету в Інсбруці в Австрії інститут для унійних студій, так зване Канісіанум, що було призначене для чужинців, зокрема німців, які цікавились унійною проблемою. В цьому інсбруцькому університеті покінчило свої студії теж чимало українських богословів, між іншими митрополит д-р Йосиф Сліпий,

Митрополит Андрей Шептицький у Львові повертаючи зі заслання

Митрополит Андрей Шептицький у Відні повертаючи зі заслання

єпископ Никита Будка, професор Богословської Академії о. мітрат д-р Василь Лаба, теперішній ректор студій греко-католицької Духовної Семінарії в Гіршбергу у Баварії та інші, що згодом зайняли визначні пости у греко-кат. Церкві.

Згаданий уже конкордат Ватикану з Польщею використав митрополит і для створення у Львові середньої школи типу восьмикласової класичної гімназії — т. зв. малої семінарії. Вона мала виховувати середньо-шкільну молодь у релігійному дусі і приготовляти її до майбутніх студій в Богословській Академії. Але абсолювенти малої семінарії могли вибирати і світське звання та студювати опісля світські фахи у високих школах. Так найчастіше й бувало. Фреквенція в малій семінарії була завжди дуже висока і до неї горнулася численно також та частина середньо-шкільної молоді, яку польська шкільна влада проганяла з гімназій під замітом приналежности до Організації Українських Націоналістів (ОУН).

Рівночасно митрополит Андрей підтримував і субвенціював українське приватне шкільництво (народні, фахові і середні школи) в Галичині, що його вели Сестри Василіянки і Товариство «Рідна Школа». З цим була зв'язана й гуманітарно-виховна діяльність — і то ширших розмірів — митрополита Шептицького. За посередництва жіночих чернечих конгрегацій, головно Сестер Служебниць, як і світських організацій, передовсім Т-ва «Рідна Школа», митрополит матеріально спомігав оснування дитячих садків і сиротинців, що виховували українську дітвору і підготовляли її до дальшої шкільної науки. В цей спосіб врятовано від загибелі багато українських дітей, особливо в містах, та виховано їх на свідомих і корисних українських громадян. Цій справі присвячував багато уваги також станіславівський владика д-р Григорій Хомишин.

Зі шкільно-виховною діяльністю митрополита* Андрея в'яжеється тісно також його виховно-видавнича діяльність. Ще як ігумен василіянського монастиря св. Онуфрія у Львові почав він 1897 р. видавати книжечками місячний журнал для народу релігійно-морального змісту «Місіонар», що накладом оо. Василіян у Жовкві виходив з незначними перервами в часі першої і другої світових війн аж до 1944 р., себто до теперішньої окупації Галичини більшовиками, та досягнув був найвищий тираж з усіх галицьких українських

періодичних видавництв. По першій світовій війні комуністичні емісари зачали, очевидно, з наказу безбожницької більшовицької Москви, поширювати в Галичині проти-релігійні течії. Для протидіяння тим шкідливим для Церкви течіям дав митрополит Андрей почин до видавання і фінансував цілу низку українських видавництв у Львові з виразною християнською ідеологією, що були призначені для читачів різного віку та для різних верств. Для дітей виходив «Наш Приятель» і книжечки бібліотеки «Нашого Приятеля», для середньо-шкільної молоді виходив «Поступ», що його пізніше перемінено на журнал для українського католицького студентства.

Однак цього було ще замало. При матеріяльній допомозі митрополита засновано у рямцях Католицької Акції окрему суспільну організацію політичного характеру — Український Католицький Союз. Цей Союз видавав три часописи: суспільно-політичний тижневик «Мета» для інтелігенції, тижневик для народу «Христос наша сила» та літературно-науковий місячник «Дзвони» разом з бібліотекою «Дзвонів», у якій появилася понад 20 книжок наукових і белетристичних, між ними й відома нагороджена повість Уласа Самчука «Волинь». За підмогою митрополита повстала католицька організація для української молоді «Орли», що мала за завдання виховувати молодь у християнському дусі та скріпляти її фізично. Ця організація видавала журнал для молоді «Українське Юнацтво» у Львові. Щоб допомогти у видаванні української християнської преси і книжок, навіяних християнським духом, митрополит Шептицький закупив на кілька літ перед другою світовою війною за великі гроші окрему друкарню й цераплетню («Бібльос») у Львові, що мали модерно улаштовані машини та приміщення у власному домі при вул. Японській.

Українське мистецтво й музейництво мали свого великого протектора в особі митрополита Андрея. Сам він був великим знавцем історії церковного мистецтва й церковної архітектури і сам цей предмет викладав у створеній ним Богословській Академії. Доцінював теж уповні вагу та значіння національних музеїв для історії і дальшого розвитку культури даного народу. У своїх численних подорожах до різних країв і континентів відвідував усюди музеї та оглядав старовинні будівлі, зокрема церкви, бо як церковний єрарх

найбільше цікавився церковним мистецтвом — малярством і архітектурою. Зокрема часто бував у Римі, де звидів усі більші італійські міста і де на місці пізнав їхні мистецькі скарби. Як прочанин був теж і у Святій Землі, де оглянув усі пам'ятки, зв'язані з початками християнства. Оглянув теж церкви й музеї в Москві, де простудіював московське церковне мистецтво і московську церковну архітектуру, як перед тим українську у Києві. З власних засобів і великими коштами створив у Львові в 1913 р. Український Національний Музей, для якого закупив гарний будинок при вул. Мохнацького і опісля ще його розбудував. Цей музей присвячено головно церковному мистецтву і його історії та історії нашої Церкви. З цієї ділянки зібрано там високовартісні речі, часто унікати, і під цим оглядом, себто в ділянці українського церковного мистецтва й української церковної культури та її історії, був Національний Музей, званий музеєм митрополита Шептицького, найбільшим і найціннішим з усіх музеїв на всіх українських землях.

Як знавець і любитель малярства, був митрополит Шептицький постійним покровителем мистців-малярів, графіків, різьбарів і архітектів. Зокрема малярі втішалися завжди його протекцією. Він давав стипендії на студії для молодих adeptів малярства в Академії Мистецтв у Кракові і даліше поза границями Галичини — у Відні, Мюнхені, Парижі і Римі. Це торкалося теж і графіків та різьбарів. Неодня з української мистецької братії завдячує митрополитові Андреві покінчення своїх мистецьких студій, а нераз і свою мистецьку кар'єру. Митрополит цинив передовсім малюра-мистця Михайла Новаківського, родом з Наддніпрянщини. Він допоміг йому отворити у Львові власну мистецьку малярську школу, для якої закупив був окремий будинок при горішній вулиці Міцкевича, недалеко собору св. Юра. І Новаківський підготував цілий гурт молодих українських adeptів малярства, з яких неодн одержав від митрополита стипендію для закінчення дальших студій за кордоном.

Митрополит Шептицький був справжнім меценатом українського мистецтва. Вже при кінці його життя відновлено коштом українських купців і промисловців у Львові собор св. Юра (внутрі) і пороблено заходи до віднові Митрополичої Палати у Львові, що їх збудували його предки, київські і галицькі митрополити — Атанасій і Лев Шептицькі.

IV. ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ МИТРОПОЛИТА.

ГАЛИЦЬКІ МОСКВОФІЛИ В БОРОТЬБІ З МИТРОПОЛИТОМ
ШЕНТИЦЬКИМ.

Перша світова війна.

Зріст української національної свідомості серед найширших народніх мас у Галичині і їх виховання в українському державницькому дусі вже від перших років ХХ. століття та повна перемога української течії над москвофільством затривожили і російські урядові кола в Петрограді, і польське суспільство у Східній Галичині, а передовсім його провідні кола. Оба табори — московський і польський — бачили небезпеку для себе від зросту української національної свідомості й організації українських національних сил у Галичині і подали собі руки для їх знищення.

На перше місце серед польського громадянства у всіх трьох займанщинах вибивалась тоді нова політична партія — народово-демократична, звана звичайно всепольською (вшехполяки). Провідниками її в царській Польщі були Роман Дмовський і Владислав Грабський, у Львові професори львівського університету д-р Станислав Гломбінський і д-р Станислав Грабський. Польська народова демократія поєдналася з царським урядом і польське представництво в Державній Думі в Петрограді повело наскрізь угодову політику. Те саме робили і всепольські пресові органи з великими щоденниками у проводі — «Газета Варшавська» у Варшаві і «Слово Польске» у Львові, останнє під редакцією згаданого проф. Станислава Грабського. Всі вони ставились дуже вороже до українців і наших змагань і для побороювання тих змагань підтримували всюди галицьких москвофілів. Останніми заопікувались тоді ближче не тільки царський уряд і російські славянофільські кола, але й наскрізь чорносотенні російські організації, як «Союз русского народа» і «Двуглавий Орел», а передовсім один з провідників російського новославянофільства, граф Володимир Бобринський, що став у рр. 1914—1915, в часі російської окупації Галичини, генерал-губернатором у Львові.

Східно-галицькі польські консерватисти-дідичі, настрашені українським соціальним радикалізмом, особливо від часів масових хліборобських страйків у рр. 1902 і 1903, а так само польське римо-католицьке духовенство і польська інтелігенція, які майже в цілості опиналися в таборі народової демократії, підтримували теж загибаюче галицьке москвофільство.

Польсько-москвофільське об'єднання на терені Галичини виявилось назверх особливо при нагоді виборів до австрійського парламенту в 1907 р. і до галицького сойму в 1908 р. Покровителем галицьких москвофілів був тоді галицький намісник граф Андрій Потоцький, сам великий земельний магнат. При його допомозі і при допомозі підчиненого йому державного адміністративного апарату здобули москвофіли в 1907 р. п'ять мандатів до австрійського парламенту (українських послів у парламенті було тоді 27) і кілька мандатів до галицького сойму в 1908 році. Частина москвофільських послів, що явно станула на московському національному становищі (посол д-р Дмитро Марков у Відні і посол д-р Володимир Дудикевич у Львові), з парламентарної трибуни у Відні і з соймової трибуни у Львові заявили себе рускими, себто москалями, і стали майже явно на службу російських державних інтересів.

Москвофільський рух у Галичині, на Буковині та на Закарпатті скріпився ще більше з появою т. зв. новославянофілів, що в 1908 р. відбули свій зїзд у Празі. Одним з головних подвижників цього новославянства був саме граф Володимир Бобринський. Москвофіли ще в липні 1907 р. явно розкололись на два табори: на новокурсників під проводом д-ра Володимира Дудикевича і старокурсників, що їм проводили послі д-р Михайло Король та о. Василь Давидяк. Органом перших був новий щоденник «Прикарпатская Русь», органом других старий щоденник «Галичанин». Новокурсники повели в краю явну агітацію за переходом на православія і мали деякі, хоч і незначні, успіхи на Лемківщині. Вони організували проці до Почаєва на Волині і всіми засобами старалися поширити православія в Галичині, уважаючи його за найліпший поміст до обмосковлення краю та приготування його під анексію царською Росією в найближчій війні. Рівночасно робили й розвідчу службу, головню щодо українських орга-

нізацій та їх діячів, пересилаючи зібраний матеріал російській владі. Москвофіли стояли в якнайтіснішому зв'язку з російським генеральним консулятом у Львові, дістаючи там підмоги і відповідні інструкції. Про все те знала польська адміністрація краю, знав добре й намісник граф Потоцький. Але вони не протидіяли тій, зі становища австрійських державних інтересів шкідливій і з погляду карного кодексу злочинній, акції. Вони, правда, все те собі реєстрували, але перед Віднем представляли це на шкоду українців, мовляв, український нарід — русіні — шкідливий і непевний для Австрії. Використали вони це з вибухом війни 1914 р., коли то арештовано тисячі наших невинних людей, яких запроторено у великому концентраційному таборі в Талергофі біля Грацу; багато невинних повісило тоді на придорожних деревах, головню з рук відступаючих мадярських військових частин.

Для австрійських військових кіл було вже забагато цих грізних москвофільських махінацій у краю. На їхнє домагання розпочалося слідство і в 1914 р., перед самою війною відбувся у Львові перед судом присяглих великий політичний процес проти редактора «Прикарпатської Руси» Семена Бендасюка і товаришів за державну зраду, що був пародією процесу. Польський прокуратор і польські судді були одної політичної думки з підсудними і виглядало, що процес ведеться властиво для здискредитування українського руху. Вислід процесу — одноголосне уневиннення всіх обвинувачених. З початком 1914 р. відбувся теж ще більший політичний процес у Мармароському Сиготі на Закарпатті в Мадярщині проти тамошніх москвофілів — теж за державну зраду. Там обвинувачених засуджено. В обох цих процесах вийшла на яву ведена пляново російськими колами агітація за православ'ям у Галичині й на Закарпатті; вийшли на яву і мотиви поширювання православ'я. Попалось там і митрополитові Шептицькому, як голові української греко-кат. Церкви та найвиднішому представникові українського руху в Австрії.

З початком серпня 1914 р. вибухла австрійсько-російська війна. Галицькі москвофіли знали, що її вибух неминучий і головні їхні провідники негайно по вбивстві у Сараєві 28. червня 1914 р. австрійського престолонаслідника архікнязя Франца Фердинанда і його дружини Софії вивтікали

до Росії; де вже з кінцем 1913 р. москвофільська верхівка відбула свій з'їзд і наради в Петрограді. В Києві оснувався «Карпато-Русский Освободительный Комитет», для визволення «подаремной Галицкой Руси» з австрійського «ига» (ярма). Цей комітет видав відозву з дати: Київ 29. липня 1914 р. до «многострадального Русского Народа Галицкой Земли» з підписами москвофільського письменника д-ра Юліяна Яворського як голови, редактора «Прикарпатской Руси» Семена Лабенського як секретаря і членів новокурсно́ї політичної організації «Русский Народный Совет Галицкой Руси», адвокатів д-ра Маріяна Глушкевича, д-ра Юліяна Сьокала і д-ра Михайла Сохоцького. В довгій відозві присвячено увагу й релігійній справі, де виразно сказано, що «православное Русское Воинство несут тебе также твое незапятнанное имя Руси, несут тебе православную веру твоих предков». Вкінці закликувано там наше галицьке населення, щоб воно з церковними процесіями приймало російську армію та щоб наші вояки з австрійської армії кидали зброю і піддавалися «православному воїнству».

«Штаб Главнокомандующаго Армиями Югозападного Фронта» у своїй похідній друкарні видав у 1914 р. обширну брошуру: Доверенно. Для шірок. ознакомл. Г. г. офіцеров Действующей Армії під наголовком: «Современная Галичина. Етнографическое и культурно-политическое состояние в связи с национально-общественными настроениями». Очевидно, що цю брошуру-інструкцію списано на основі матеріалу, доставленого галицькими москвофілами. Там були тенденційні інформації про українські установи, організації і товариства, про греко-кат. Церкву та її єрархію і про поодиноких діячів з поданням їх імен, прізвищ і адрес; митрополит Шептицький був там на першому місці. Ця інструкція послужила для військової і цивільної адміністрації до цілковитого розгрому українського зорганізованого життя і масових арештів та зсилки в Сибір українських діячів. В очах російського командування і цивільної управи дійсним провідником галицького «мазепинства» був митрополит Шептицький і його згори вирішено унешкідливити й вивезти. Це тим більше, що тоді були б вільніші руки в насаджуванні православія в Галичині.

У дні 1. серпня 1914 р. оснувалась у Львові Головна Українська Рада з представників усіх трьох діючих

тоді українських політичних партій Галичини (націонал-демократичної, радикальної і соціал-демократичної) під головуванням д-ра Костя Левицького, що був рівночасно і головою Народнього Комітету; я був генеральним секретарем цих обох організацій і як такий був завжди в курсі їх справ. Завданням ГУР була оборона інтересів українського народу в Австрії і його репрезентація назовні на час війни. Вже в серпні 1914 р. ГУР створила військову організацію — Леґіон Українських Січових Стрільців — для чинної боротьби з московським наїздником та за визволення України з московського ярма. Зачався вербунок добровольців у краю і до леґіону зголосилися відразу тисячі української молоді. Був великий підйом духа і найкращі надії. Але рівночасно на доручення репрезентованої поляками місцевої державної адміністраційної влади розпочалися масові арешти українського населення під покришкою москвофільства і чинної симпатії до царської армії. Розпочались і масові езекуції невинних людей. Незабаром повстав і злопам'ятний табір інтернованих у Талергофі, де опинилось і кілька сот священників. Митрополит Шептицький не мав, очевидно, нічого спільного з цими запланованими поляками репресіями, навпаки — від себе робив заходи для звільнення арештованих священників.

Події на фронті не йшли в користь Австрії. Царські війська посувалися вперед і вже з кінцем серпня 1914 р. доходили під Львів. У Львові появлялося щораз більше втікачів із зайнятих вже повітів і вони збільшували паніку. На захід стали виїжджати і львовяни. Передовсім масово втікали жиди, головню до Відня, куди теж прямувала майже вся українська інтелігенція. Вечором у суботу 29. серпня виїхав до Відня д-р Кость Левицький з родиною. Через місто тягнулись безладно тисячі військових недобитків. Треба було подумати і нам про евакуацію. В неділю 30. серпня 1914 р. рано стрінувся я в домівці »Прозвіти« з головою цього товариства і заступником голови Народнього Комітету, судовим радником Іваном Кивелюком. Зайшли ми в редакцію »Діла« і вирішили скликати ще того ж дня вполудне надзвичайне засідання Народнього Комітету. Про це повідомив я присутніх ще у Львові членів Народнього Комітету і вони зійшлись до редакції »Діла« в означеній одинадцятій годині. З огляду на вагу справи запросив я

Загальний вид церкви і митрополичої палати на Святогірській Горі

теж і митрополита Шептицького. На денному порядку була справа евакуації і наше становище до царської окупаційної влади.

На цьому засіданні під проводом Івана Кивелюка були приявні: Юліян Січинський, о. Ол. Стефанович, д-р Вол. Охримович, Микола Заячківський і я та з редакції «Діла» д-р Василь Панейко або д-р Михайло Лозинський, а можливо й обидва. Мабуть були ще й деякі члени Ширшого Народнього Комітету. На засідання прибув і митрополит Шептицький, що безпосередньо перед тим був у намісника д-ра Коритовського, від якого довідався, що російські війська підходять під Львів, та що австрійці не будуть його боронити. Намісник переноситься до Сянока, або далше на захід до Нового Санча. Зайвої дискусії не було: Рішено, що делегація Народнього Комітету — нею мали бути соймовий посол і член Краєвого Виділу Іван Кивелюк і я — та редакція «Діла»: д-р В. Панейко і д-р М. Лозинський і редакція офіційального органу Народнього Комітету — тижневика «Свобода», яку я тоді провадив, мають перенестися до місцевости, де буде урядувати намісництво, щоб бути у зв'язку з краєвим урядом для безпосередньої інтервенції в цілі оборони нашого населення в часі війни. Центральні установи евакуються до Відня разом з книгами і касовою готівкою. Музеї і бібліотеки, передовсім Наукового Товариства ім. Шевченка, залишаються на місці разом зі своїм персоналом. У часі окупації слід зберігати повну резерву. З окупантом не входити в ніякі ближчі зв'язки, тим більше, що нова російська влада супроти українських установ і діячів застосує напевно репресії. Воно так негайно і сталося і на це наші люди були заздалегідь приготовані.

Приявні звернулись тоді до митрополита з проханням, щоб і він виїхав зі Львова на час його окупації. Він — найвидніша особа в українському таборі, до того голова греко-католическої Церкви, зненавидженої царським урядом і Синодом православної Церкви. Він може впасти як перша жертва ворожого окупаційного режиму, ворожого і до українства, і зокрема до греко-католическої Церкви. На це вказують недвозначно і статті в деяких російських органах, як напр. «Новое Время», «Кієвлянин» та інші. Особа і життя митрополита такі цінні для нас, що він мусить їх зберегти і тому повинен виїхати до Відня, де також стане і нам у пригоді.

Митрополит вислухав цих аргументів спокійно. У відповіді заявив, що саме вертається від намісника Коритовського і від нього довідався про катастрофальне положення на фронті та про те, що уряд евакується. Знає, що зустріне нас і його під царською владою. Ви, панове, що заангажовані політично і стоїте на відповідальних національних становищах, повинні і мусите виїхати та на хвилевій еміграції продовжувати свою працю для народу. Політику і політичних діячів можна переносити з місця на місце, в міру потреби чи konieczности. Церкви і зв'язаних з нею керманічів — ні. Тому він залишається на своєму місці, бо не може і не сміє залишити своєї частви. Це щойно початок війни і можливі всякі зміни. Провидіння кермує долею усіх і воно і нас врятує.

Хвилина була справді поважна. Засідання Народнього Комітету скоро закінчено. Ми розпрощалися з глибокою пошаною з достойним архієреєм і розійшлися.

Частина з присутніх тоді на засіданні Народнього Комітету того ж таки дня і найближчого виїхала зі Львова. І. Кивелюк, д-р В. Панейко і д-р М. Лозинський та я поїхали до Нового Санча. Там вже був намісник д-р В. Коритовський. З ним говорив я там кілька разів і він сказав мені, що президія Намісництва і Краєвий Виділ переїжджають до Крипині, що має бути осідком їх урядування; там буде теж і І. Кивелюк, як член Краєвого Виділу. З уваги на те ми, решта, рішилися виїхати до Відня і по кількох днях побуту в Новому Санчі виїхали туди. Там незабаром відновлено «Діло» як тижневик під редакцією д-ра В. Панейка, а пізніше і «Свободу» під мою редакцією. Від осені 1915 р. появлялися обидва часописи вже знову у Львові під тою самою редакцією, що у Відні («Діло» знову як щоденник).

ОКУПАЦІЯ ЛЬВОВА І АРЕШТУВАННЯ МИТРОПОЛИТА.

В четвер 3. вересня 1914 р. російські війська увійшли до Львова з великою парадом. Кілька днів переходили через Львів величезні маси військ на захід. Юрба, передовсім польська, цікаво їм приглядалася. Здавалося, що нема сили, яка була б у спроможності зломити цю масу військ.

Головно-командуючий російськими арміями, великий князь Николай Николаевич, видав маніфест до польського народу, в якому обіцяв полякам об'єднання всіх польських земель і територіальну автономію під царським скипетром. Східно-галицькі польські консерватисти-дідачі разом з польським римо-католицьким духовенством і східно-галицька польська інтелігенція, як політичні прихильники Росії, виступали проти Австрії — здебільша тайно — і де могли, поборювали серед польського громадянства проавстрійську орієнтацію. Вони відкликали »Бартошові Дружини«, народню мілітарну організацію з-під вшехпольського стягу, від збройної участі в боротьбі з Росією і розв'язали східно-галицький польський легіон та поборювали Йосифа Пілсудського і польський легіон, що був під його проводом, і Польський Начальний Комітет Народовий у Кракові. Лідер вшехпольської партії і начальний редактор його органу »Слово Польске« у Львові, проф. Станислав Грабський, привітав відразу радісно в цьому щоденнику прихід російських військ до Львова — на Руську Землю, чим виразно вирікся тоді польських претенсій до Східної Галичини. Ця всепольська політична група співпрацювала весь час з російською окупаційною владою і від себе допомагала їй у повному нищенні українського руху в Галичині, як руху сепаратистичного, мазецинського і з кожного погляду небезпечного для Росії.

Українці у Львові і в краю поставились до царських окупантів з повною резервою. Одначе не здавались і пробували вести й далі своє зорганізоване національне життя в межах можливостей воєнної окупації. Речником тих українців був головно директор »Дністра« і адвокат д-р Володимир Охримович, в 1902 р. нач. редактор »Діла«, розумний, високо освічений і визначний діяч. Він залишився у Львові і як член управи Видавничої Спілки »Діло« був тої думки, що й під окупацією повинно воно появлятися. Так і сталося. На редактора щоденника »Діло« запрошено д-ра Іларіона Свенціцького, директора основаного й удержуваного митрополитом Шептицьким Національного Музею, одного з колишніх москвофілів, що студіював у Москві і знав російську мову й російські відносини. За його підписом, як відповідального редактора — це сталося і за згодою митрополита Андрея, що був теж за появою »Діла« для вислову на-

зовні нашого національного існування в Галичині — появилось у Львові »Діло« ч. 194. з датою 5. вересня 1914 р. на одній картці (дві сторінки). Коли складалося чергове число »Діла« в його власній друкарні в домовці »Просвіти«, Ринок 10, де була й редакція, в редакції »Діла« 7. вересня з'явилися відпоручники воєнної військової влади, оголосили заборону видавання »Діла« та опечатали льокаль редакції і друкарні.

З приходом царських військ до Львова російська влада негайно забрала закладників — по чотирьох від поляків, жидів і українців. Гурт наших видатних львівських громадян у порозумінні з митрополитом рішив вислати делегацію до першого російського губернатора у Львові, графа Шереметева. Делегація була від українських культурних та економічних установ і мала на меті вможливити їхню діяльність і під окупаційною владою, а на кожний випадок не здавати без бою своїх позицій. Граф Шереметев урядовав тоді в ратуші і там у нього з'явилась українська депутація, у склад якої входили: проф. Володимир Шухевич, як голова Музичного Інституту ім. М. Лисенка, ректор греко-католическої Духовної Семінарії о. д-р Йосиф Боцян, адвокат д-р Володимир Охримович, адвокат д-р Степан Федак, обидва останні як директори »Дністра«, надрадник дирекції домен і лісів Юліан Сичинський, як член Надзірної Ради »Народньої Торгівлі« та інші. Іменем депутації відчитав проф. Шухевич таке письмо:

»Ваша Ексцеленціє! Ми є представниками українських економічних і культурних товариств, які на підставі австрійських законів уже від давніх літ позакладали у Львові свої центральні, а вслід за тим і по всіх містах, містечках і селах Східної Галичини оснували свої філії, агенції, кредитові і торговельні спілки, позичкові каси, рільничі кружки, молочарні, шпихірі, читальні, педагогічні кружки, школи, бурси, співацькі й музичні кружки і т. п. А все те в тій цілі, щоб з одного боку піднести наш нарід економічно, а з другого при допомозі культурних товариств піднести його умови.

Як з цього короткого представлення Ваша Ексцеленція бачить, наші товариства виконують виключно культурну й економічну задачу, наслідком чого заангажований в наших товариствах увесь український народ без різниць партій, замешкуючий Галичину, а по часті й Буковину.

Найменше хвилене захитання діяльністю наших товариств спинило б хосенну працю для нашого народу, а вслід за тим знищило б до тла вже й без того бідний наш народ так, що не було б з нього ніякого хісна ні на тепер, ні на будуче.

Свідомість обов'язку супроти нашого народу спонукала нас з'явитися перед Вашою Ексцеленцією з проською о конечну прихильність для нашої праці, а рівночасно і о те, щоб Ваша Ексцеленція не давали віри неприхильним нам голосам, як також, щоб зволили самі про нашу працю переконатися. А ми заявляємо з нашого боку готовість з усією докладністю на підставі актів дати докази, що товариства наші, як і ми, сповняли виключно загальнолюдську місію, чого хай буде доказом факт, що якраз усі наші товариства, злучені в одну велику кооперативу, зістали відзначені не тільки на краєвих, але й на заграничних виставах в Києві, Одесі і на конгресі в Петербурзі.

З огляду на те, що населення східної частини краю є переважно українське, а велика його більшість не розуміє іншої мови, дозволяємо собі просити Вашу Ексцеленцію, щоб зволили для того населення видавати свої обіжники, накази і проче в мові для того населення зрозумілій, тим певніше, що Ваша Ексцеленція, покликаючи на заставників чотирьох українців, тим самим вже згоря *implicite* узяли до уваги дійсний стан речі.*

У відповіді граф Шереметев заявив, що справа товариств не є тепер на часі, а щодо мови, то він знає, що є тільки один руский язик та що він розуміє делегатів, а вони без сумніву і його.

По цій відповіді делегати почали розходитися. Але за хвилину граф Шереметев вернувся до останніх, які ще не вийшли, і просив їх заждати. По якомусь часі він вийшов з другої кімнати до них і, показуючи відозву Боевої Управи, покликаної Головною Українською Радою у Львові з початком серпня 1914 р. для організації добровольців до збройної боротьби з російськими військами за визволення України з російського ярма, запитав проф. Володимира Шухевича, чи це його підпис стоїть під відозвою. На це почув відповідь, що ні, бо він називається Володимир Шухевич, а під відозвою є підпис д-ра Степана Шухевича. Губернатор тоді розсердився та, нагадуючи делегатам, що тепер військовий час, потягнув пальцем по своїй шії і, прибравши поважну позу, промовив до них: «Радуйтесь, господа, что соединяетесь с Великой Русью и соединяйтесь!». На це проф. Шухевич відповів: «Ваша Ексцеленція зволить прийняти до відома, що ми піддаємось лише наказові». Так закінчилася перша й остання українська авдієнція у царського губернатора у Львові в часі окупації. Більше ніхто вже з українських кіл ні у Львові, ні у краю, не звертався з

* Д-р Кость Левицький: Історія визвольних змагань галицьких українців, стор. 54—56.

нічим до органів окупаційної царської влади, які зрештою негайно розпочали великі репресії супроти українців.

У Львові появилися москвофільські діячі, що на короткий час перед вибухом війни виїхали були до Росії. Вернувся і провідник москвофілів, коломийський адвокат д-р Володимир Дудикевич. Під проводом Дудикевича відновлено діяльність «Русского Народного Совета» у Львові, де теж почав появлятися його орган — щоденник «Прикарпатская Русь». Незабаром з'явився у Львові і православний архієпископ Євлогій Георгієвський, відомий з Холмщини й Волині подвижник московського обрусительного курсу та завзятий ворог українства. Появились і православні батюшки. Волинський архієпископ Євлогій Георгієвський, передше епископ у Холмі, опісля митрополит російської православної Церкви на еміграції, на спілку з харківським (передше волинським) архієпископом Антонієм Храповицьким та з почаївськими православними черцями при допомозі прибулих з Росії до Галичини православних священників та при чинній допомозі окупаційної російської влади і місцевих москвофільських діячів почали поширювати в Галичині православ'я і нищити унію. Ця акція була виразно протиукраїнська, бо з насадженням православ'я і знищенням унії ті кола сподівалися знищити до кореня і саме українство. Жертвою цього плянового наступу мала бути в першу чергу особа митрополита Шептицького.

Митрополит Шептицький знав, що між ним і царською окупаційною владою мусить вже скоро прийти до зудару, бо знав її наміри головно в церковній ділянці. Був рішений боронити своєї Церкви до останка і своєю особою дати приклад вірним для видержання в боротьбі за католицьку віру й український нарід. На прохання пароха Успенської церкви (т. зв. Волоської) при вул. Руській у Львові, о. Василя Давидяка, кол. москвофільського посла до австрійського парламенту, але завзятого противника д-ра В. Дудикевича і новокурсників, у неділю 6. вересня 1914 р. виголосив митрополит Андрей проповідь до численно зібраних вірних, якої повний текст подаємо за д-ром К. Левицьким з його цитованої вже «Історії визвольних змагань» (стор. 56—58).

ПРОПОВІДЬ МИТРОПОЛИТА У ВОЛОСЬКІЙ ЦЕРКВІ:

«Зійшлися ми, мої возлюблені, щоб зложити Всевишньому Господу Богу нашу подяку за чудесну — що так скажу — охорону нашого престольного міста Львова від можливого знищення або її загибелі. Бо грозило нам велике нещастя. Досить поглянути на ті околиці, куди перелетіла страшна воєнна бурея, щоб пізнати, яке нещастя оминulo нас за ласкою Господа нашого Ісуса Христа через молитви і покров Пресвятої Богородиці, в котрій храмі ми отсе молимося. Довкола нас страшне знищення. Цілі села зруйновані, деякі щезли з лица землі. Хати попалені, майно понищене, тисячі родин — зруйновані. Многі родини порозбігалися з'переляку; родичі не знають, де ділися діти. Нарід у розпуці покинув, утікаючи, рідну стріху. Многих не стало між нами.

Тому вдячність велику ми винні Богу, що нас охоронив серед цього великого пожарища, а вдячність цю покажемо побожним і чесним життям та молитвою. Мусимо чувати і гаряче молитися, бо ми не знаємо ні часу ні години, коли нас Бог покличе до себе. Вже в часі мира має кожний християнин так жити, щоб усе був готовий умерти. Оскільки ж більше в часі війни. Смерть грозить нам з усіх усюдів. З одної сторони меч і куля, ця страшна зброя нищення, а з другої сторони тяжкі хвороби і зарази, які є невідкличними товаришами всяких воєн. Ми ще не знаємо і не передчуємо, які нещастя ждуть нас. Тому взиваємо вас, мої возлюблені, молитесь гаряче до Бога, молитесь за ваші родини, за Святу Церкву. Моліться за ці міліони, які зі зброєю в руках стоять проти себе, стоять перед лицем смерті. Многі з них пострадають життя. Не одні умруть нерозкаянні, в тяжкій грісі, помруть у ненависті. За них, прошу вас, молитесь, — і за тих, що борються, чи по цій, чи по другій стороні, — бо ми всі, мої возлюблені, через Христа є братами і потребуємо милосердя Божого. Користаймо з нагоди, коли тепер за Божим допуском упали кордони, — щоб ми могли себе ближче пізнати, а може будемо могли і дати дещо одні одним. Вони напр. нам свою релігійність і побожність, а і ми могли б їм дещо доброго дати. Однак мусимо себе пізнати, хоч у многім ми є подібні до себе. У них відправа така сама, як у нас, вони називають себе «православними» і ми «православні». Наше православ'я є церковне, їх православ'я державне, що так скажу: «казьонне», то є, вони спирають своє православ'я на державній силі, ми черпаємо ту силу в єдності зі Святою Католицькою Церквою, через котру спливає ласка Божа і в котрій є правдиве джерело спасення. Це ми можемо їм дати, а я зі своєї сторони — говорю це і перед декотрими з них — є готов до всяких жертв і, коли схотять, найдуть у мені в кожному часі відданого пастиря, навіть з посвяченням власного життя.

Ви ж, мої возлюблені, що є дітьми св. Католицької Церкви, що злучені з Нею і черпаєте з Неї своє щастя, бо вона є джерелом всяких ласк, — її держіться, хоч би ви мали для неї багато посвятити, а навіть власне життя. Моліться о це і відносіться до всіх з любов'ю! Будьте вірні своїм ідеям, а коли так будете молитися, то скоро настане так дуже нами всіми пожаданий, а для світа конечний мир! Амінь».

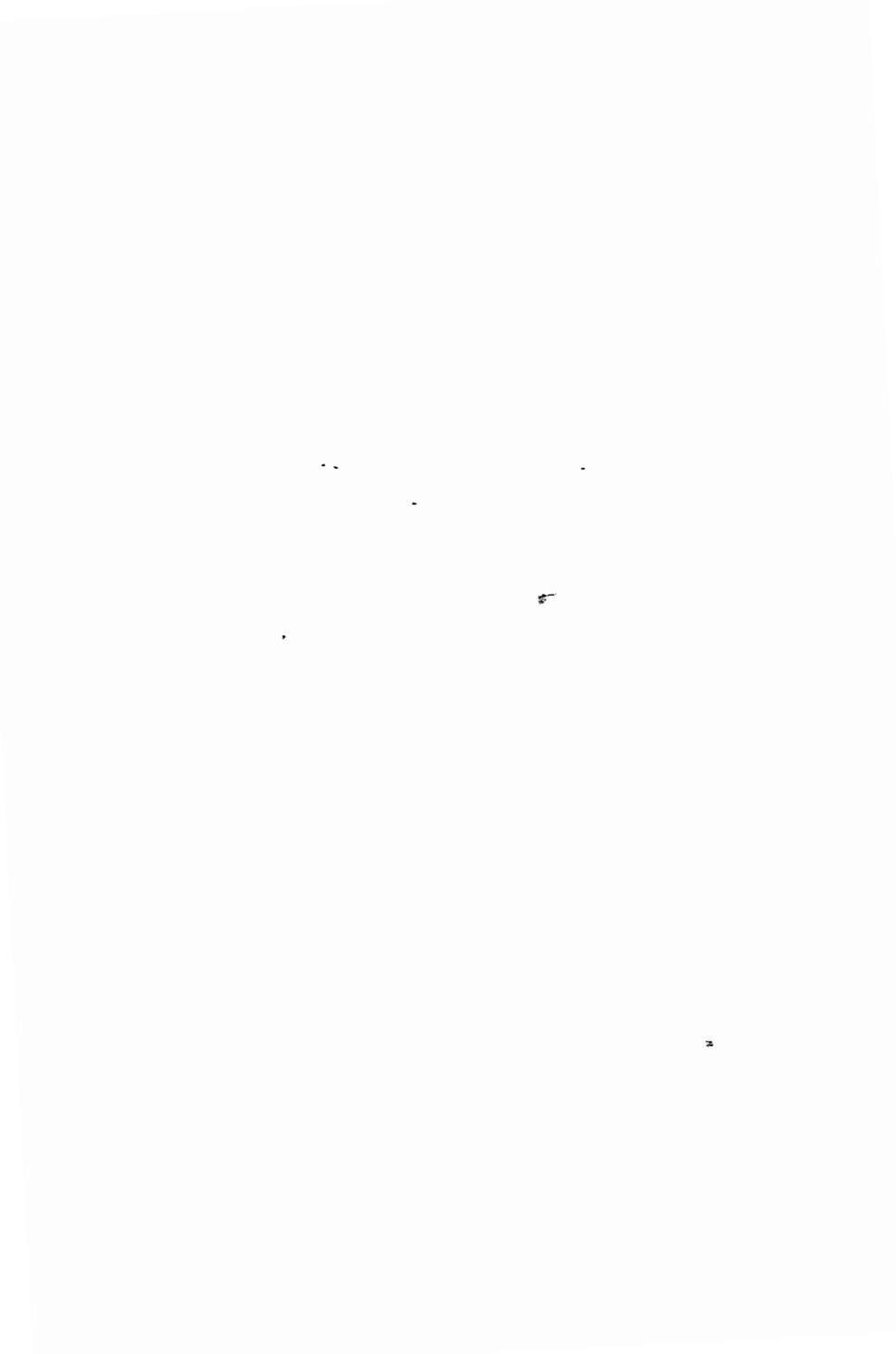
Ця знаменна проповідь була тільки безпосередньою при-
токою до арештування митрополита. Як уже вище сказано,
його особа була вже здавна предметом нападів галицької
москвофільської і російської чорносотенної преси і його

арештування було б прийшло і без повищої проповіді. Митрополитові закидували там у Росії багато прогріхів супроти неї. Писали цілі легенди, напр., що митрополит намовляв австрійського престолонаслідника Франца Фердинанда до збройного походу на Росію. Метою цього походу мало б бути відірвання українських земель від Росії і прилучення їх до Австрії як окремої національної державної одиниці, або і створення з них окремої української суверенної самостійної держави. По вбивстві архікнязя Франца Фердинанда 28. червня 1914 р. сербськими змовниками в Сараєві, за якими крилися царські агенти, появилися в російській пресі вістки про конференції вбитого престолонаслідника з українськими політиками при особистій участі митрополита Шептицького в справі розв'язки української проблеми в її широкому масштабі. Чули, що десь дзвонять, але не знали, в котрій церкві. Мені ці «конференції» відомі і про це тут згадаю.

В жовтні 1911 р. після складення адвокатського іспиту у Львові виїхав я на дальші студії до Відня в тамошньому університеті, де я хотів продовжити свої студії історії і суспільної економії зперед року в берлінському університеті. У Відні працював я між іншим у семінарі історії Сходу Європи проф. д-ра Ганса Іберсберґера при Герльгассе. Він знав добре російську мову, розумів українську і польську — студіював якийсь час у Росії — і мав у своєму семінарі російську, українську і польську пресу та відповідну політичну літературу, до того й галицького українця, Матишляка, возьним. Проф. Іберсберґер слідкував за проблемами: українсько-російською, польсько-російською і польсько-українською і в справах Сходу Європи, отже Росії, був політичним дорадником архікнязя Франца Фердинанда та бував у нього двічі на тиждень з рапортами на поточні політичні справи дорученого йому ресорту. З ним як професором стрічався я не раз у семінарі або в його кабінеті і говорив з ним на українські теми. Була мова і про наших парламентарних послів у Відні, очевидно, видатніших, яких проф. Іберсберґер знав з назвища, і про митрополита Шептицького, як про найбільш маркантну особу на українському овиді в Галичині, а то й узагалі в цілій соборній Україні. На денному порядку українських домагань в Австрії була тоді — рр. 1912—1913 — справа

Митрополит і Архикнязь В. Вишиваний

оснування українського університету у Львові. Видвигнено її в австрійському парламенті і ведено переговори з австрійським урядом у справі її зреалізування. Вона стояла як перша між домаганнями до уряду Української Парляментарної Репрезентації під проводом д-ра Костя Левицького. І про цю справу говорив я з проф. Іберсбергером, який інформувався у мене також про інші українські справи. Я дописував з Відня до львівського »Діла«, бував на засіданнях парламенту, в часі його сесії сходився часто з нашими послами в парламенті або в каварні, зокрема з провідною трійцею: д-ром Костем Левицьким, Миколою Васильком і д-ром Євгеном Олесницьким, та завжди був у курсі наших справ на віденському ґрунті і в краю.

В травні 1912 р. виїхав д-р Євген Олесницький зі своєю дружиною Марією і братаничем д-ром Ярославом Олесницьким до Росії. Був у Петрограді, Москві, а найдовше в Києві. Всюди там бачився він і говорив з нашими провідними громадянами і деякими російськими політиками, між іншими у Москві з проф. Мілюковим. У наших тамошніх провідних колах інформувався д-р Євген Олесницький про українську справу на терені Росії і зібрав цінні інформації, особливо в Києві. В червні 1912 р. вернувся посол д-р Є. Олесницький до Відня і про свої вражіння й помічення з поїздки розповів своїм кльбовим товаришам-послам. Розказав і мені. При нагоді розмови з проф. Іберсбергером переповів я йому депо з того, що чув від посла Олесницького. Тоді він сказав мені, що за два чи три дні має бути у престолонаслідника — сам престолонаслідник кермував самостійно тільки військовими справами в державі і не мішався до цивільних справ — і передасть йому відповідну записку, де використає і помічення посла Олесницького. Я піддав тоді думку, чи не міг би він, як дорадник=інформатор, постаратись у престоласлідника про його — престолонаслідника — особисту зустріч з котримсь з українських політиків, і назвав послів д-ра Костя Левицького, Миколу Василька і д-ра Євгена Олесницького. Проф. д-р Іберсбергер сказав з місця, що постарается про таку, очевидно, дуже довірочну конференцію для д-ра Євгена Олесницького, бо його вважає за найвідповіднішого. Ми умовилися, що я про це повідомлю негайно посла Олесницького і прийду з ним на другий день рано до нього.

Так і сталося. В означеній годині, прийшов я з послом Олесницьким до кабінету проф. Іберсберґера в Інституті історії Сходу Європи при Герльґассе. Я познайомив їх і вийшов. Посол Олесницький розповів коротко про свою поїздку до Росії і в Україну, про свої вражіння й помічення. Вирішено, що посол Олесницький має написати для престолонаслідника обширнішу записку, а д-р Іберсберґер при найближчій нагоді, мабуть ще того самого дня вечором або на другий день, розкаже особисто престолонаслідникові про свою нинішню зустріч і розмову та пропонує архікнязеві запросити посла Олесницького до себе на строго довірочну конференцію. Про вислід своїх заходів мав проф. Іберсберґер повідомити його за моїм посередництвом.

І справді. Вже другого чи третього дня сказав мені проф. Іберсберґер, що говорив з архікнязем Францом Фердинандом про посла д-ра Олесницького і що престолонаслідник просить посла Євгена Олесницького до себе на строго довірочну конференцію в своєму кабінеті в Бельєдері на сьому годину вечора в найближчу суботу. Розповів, куди і як має йти, що не сміє знати ніхто, навіть з найближчого його оточення, крім одного з його ад'ютантів, штабового старшини, який буде чекати на нього в бічній брамі і введе його до кабінету та виведе назад. Посол Євген Олесницький, якого я про це негайно сповістив, виготовив обширну записку про українську проблему в Австрії, а зокрема в Росії, і проєкт її перейшов з проф. Іберсберґером. В означеній годині в суботу — було це десь з кінцем червня 1912 р. — посол Олесницький з'явився у престолонаслідника і вручив йому згадану записку, якої зміст архікнязь Франц Фердинанд негайно прочитав і розпочав з послом Олесницьким інформаційну розмову про українську проблему в її повній ширині і глибині. Архікнязь дуже зацікавився українською справою, дякував за такі точні інформації і просив, щоб посол Олесницький їх розмови вдвійку не подавав нікому до відома.

По цій конференції посол Олесницький приїхав безпосередньо з Бельєдеру до умовленої каварні, де ждали на нього його дружина, його кузен Федір Олесницький і я. З конференції посол Олесницький був дуже вдоволений, але ніхто з нас не питав про її подрібний хід, знаючи, що він зобов'язався про неї нікому не говорити. В кілька днів пізніше

сказав мені проф. Іберсберґер, що престолонаслідник висказався перед ним, що посол д-р Олесницький зробив на нього незвичайно корисне вражіння, як людина широкого знання і політик високої міри, що він перестудіював його записку і нею справді зацікавився. Про цю зустріч не знав ні д-р Кость Левицький, ні посол Василько, ні ніхто інший з українських парламентарних чи соймових послів, крім нас вище згаданих. Щойно пізніше по розвалі Австрії — д-р Євген Олесницький помер у жовтні 1917 р. — розказав я про це президентові Костеві Левицькому, а ще пізніше написав я про це обширну статтю у львівському »Ділі«, де подано подробиці, що їх тут не згадано. Більше конференцій ніхто з українських політиків не мав з архієпископом Францом Фердинандом ніколи ні перед тим ні після того. Не мав їх ніколи і митрополит Шептицький, тому заміт з російського урядового боку під адресою митрополита Андрея з приводу його таємних коншахтів з австрійським престолонаслідником Францом Фердинандом в українській справі на шкоду Росії та організування якогось воєнного походу проти Росії зовсім неслухняний. А цей заміт мав бути одною з найважливіших причин арештування митрополита Шептицького у Львові 19. вересня 1914 р.

Формальним приводом до ув'язнення митрополита було те, що він у своїй наведеній вище проповіді в Успенській церкві закликав вірних, щоб держалися католицької Церкви, хочби мали для неї багато посвятити, і навіть власне життя, та щоб були вірні своїм ідеалам. За вину поклали митрополитові між іншим і те, наче б за його гроші озброєно кадри українських стрільців-добровольців, які нібито з церков стріляли на російські війська. Далі закидали митрополитові, що австрійська влада поарештувала руских (москвофільських) діячів у Галичині на основі доносів його прибічників, що, очевидно, було теж неправдою. Та не це було справжньою причиною ув'язнення митрополита Шептицького. Як виказують російські урядові акти, що опісля опинилися в руках митрополита, дійсною причиною його арештування була небезпека поширення католицької Церкви (унії) на Сході.

На першу вістку, що митроп. Шептицький має бути перевезений зі Львова до Києва, проурядова російська преса стала глумитися над в'язнем. Мовляв, митроп. Андрей

граф Шептицький думав співати в Софійському соборі многих літ українському королеві Францові Йосифові, а тут везуть його сюди як в'язня, щоб відповів за свої провини. Це перша — писала ця преса з насміхом — легальна подорож митрополита до Росії, бо давніші відбував він за фальшивими пашпортами.

При ув'язненні митрополита зробили російські жандарми якнайосновнішу ревізію в його палаті на Святоюрській Горі. Переглянули все, всі кімнати, стрих і пивниці, зривали підлоги, розкопували землю та обстукували мурі і забрали чимало актів, а навіть багато пляшок вина з митрополичої пивниці, що чейже не належало вже до політично-обтяжуючого матеріалу. В'язня вивезли до Києва і примістили в одному з готелів. Незабаром прийшов наказ з Петрограду вивести його до Курська, а звідти до тюрми при Спасо-Єфиміївському монастирі в Суздалі. У цій тяжкій тюрмі перебував митрополит Шептицький аж до розвалу царату в 1917 р. в повному відокремленні від світу і вийшов з неї щойно в березні 1917 р.

Управу львівської архієпархії обняв о. офіціал і мітрат Андрей Білецький, як генеральний вікарій, і вів аж до повороту митрополита до Львова 10. вересня 1917 р. Сам Білецький москвофіл старого видання, чи властиво т. зв. консервативний австрійський рутенець, що шанував усяку владу, кермував архієпархією при допомозі розумного й досвідченого о. мітрата Олександра Бачинського, теж такого самого москвофіла. Обидва вони були останні представники галицьких москвофілів на Святоюрській Горі, що давніше довгий час трясли архієпархією; по їх смерті святоюрська капітула і консисторія були вже чисто українські.

Перемиський єпископ Константин Чехович залишився в обложеному Перемишлі, не зважаючи на натиск військової влади, щоб виїхав на захід, і в часі довгомісячної облоги не міг мати ніяких зв'язків зі своєю єпархією. По упадку Перемишля в березні 1915 р. російська окупаційна влада стала переслідувати і його, як відомого й діяльного українського патріота, хоч він був уже тяжко хворий і незабаром, у квітні 1915 р., помер. Станиславівський єпископ д-р Григорій Хомишин виїхав до Відня, так що довгий час у Галичині не було ні одного греко-кат. єпископа, бо

владика Григорій вернувся до Станиславова аж восени 1915 р. Для тисячних мас втікачів та евакуованих греко-католиків з епархій львівської і перемиської в західних провінціях Австрії установлено восени 1914 р. окремого генерального вікарія з осідком у Відні в особі протоігумена оо. Василиян о. Плятоніда Філяса, відомого в краю українського церковного і народнього діяча.

Митрополит Шептицький знав, що греко-кат. Церкву в Галичині ждуть під царською окупацією дуже тяжкі часи та що може прийти хвилина, що там не стане єпископів до керми Церквою. Щоб залишити на місці єпископів, митрополит висвятив на єпископів потаємно в готелі в Києві, де був інтернований, ректора греко-кат. Дух. Семінарії у Львові о. д-ра Йосифа Боцяна з титулом єпископа луцького і віцеректора цієї ж Семінарії о. д-ра Теодора Яремка з титулом єпископа остріжського. В тій цілі приїхали вони до Києва ніби у відвідина до інтернованого там митрополита. Та не судилось їм виконувати архієрейські обов'язки в призначених їм епархіях. Обидвох їх незабаром арештовано і заслано на Сибір, де о. д-р Яремко помер ще за царату — в 1916 р. Зате о. д-р Боцян пережив сибірське заслання і літом 1917 р. вернувся до Львова, де став єпископом-помічником (суфраганом) митрополита і ректором Духовної Семінарії.

Російська окупаційна влада розпочала відразу безпощадне винищування українського руху в Галичині і на Буковині. Ген. губернатор граф Володимир Бобринський видав уже 30. вересня 1914 р. розпорядок для всіх трьох підчинених йому губерній — львівської, тернопільської і черновецької — із заборonoю друкувати щонебудь в українській мові, із замкненням українських книгарень і бібліотек та знищенням українських книжок, яких не вільно було продавати в книгарнях або випозичати в бібліотеках, і то під карою трьохмісячної тюрми або 3.000 рублів. У першу чергу заборонено появу української преси в Галичині, тоді вже широко розвиненої, так що крім одного числа «Діла» (ч. 194) з 5. вересня 1914 р. не появлялася вона зовсім. Тут російські чинники пішли ще далі, як відомий царський указ з 1876 р. про заборону українського слова. Замкнено всі українські школи — польські ні! — і розв'язано всі українські установи, товариства й організації, щоб не було і сліду

із зорганізованого українського життя. Українська греко-католицька Церква стала метою планового та зорганізованого наступу. Згори ширено обмосковлення і православія. Для улегшення цього плану рішено усунути українських діячів з краю. Переведено масові арештування серед української світської і духовної інтелігенції, серед свідомого міщанства і діяльних селян на місцях та всіх їх, як мазепинців і ворогів Росії, вивезено в глибину європейської частини царської імперії, або найчастіше в далеку Сибір. І першим серед тих безчисленних жертв царського режиму був митрополит Андрей Шептицький.

Українська еміграція у Відні довідалася незабаром з преси про арештування митрополита та у зв'язку з тим і про переслідування української греко-католицької Церкви в Галичині. Іменем Українського Парламенту Клубу посол д-р Кость Левицький, як голова Клубу, віце-президент австрійського парламенту Юліан Романчук і посол д-р Євген Олесницький оголосили прилюдний протест у пресі проти ув'язнення митрополита і його вивезення та проти задуманого царською владою знищення греко-католицької Церкви в Галичині. Крім цього Головна Українська Рада за підписами д-ра Костя Левицького і д-ра Володимира Бачинського, Українська Парламентарна Репрезентація за підписами Миколи Василяка, д-ра Євгена Петрушевича, д-ра Євгена Олесницького та Іллі Семаки (Василько і Семака, православні, були парламентарними послами з Буковини) і Союз Визволення України за підписами Олександра Скорописа Йолтуховського і Володимира Дорошенка оголосили прилюдний спільний протест у пресі проти всіх тих репресій супроти українства в Галичині і Буковині, про які згадано вище. Про все те заговорила тоді й частина закордонної преси і навіть ліберальна преса в Росії, яка зокрема зацікавилася особою митрополита Шептицького. Зацікавились нею і деякі політичні кола в чужих державах, про що я мав нагоду незабаром переконатися й особисто.

Головна Українська Рада у Відні з кінцем жовтня 1914 р. вислала посла д-ра Льонгіна Цегельського (тепер живе у Злучених Державах Америки) і мене як своїх членів у делегації на Балкани, щоб там у Болгарії, Туреччині, а по змозі і в Румунії, повести пропаганду в місцевих урядових, політичних і громадських колах та в пресі за

створенням української незалежної суверенної держави з українських земель у Росії на випадок її мілітарного розгрому. В Софії прийняв нас на окремій аудієнції прем'єр міністрів д-р Василь Радославов. У Царгороді зять султана і фактичний тоді керманит Туреччини, міністер війни Енвер Паша, як говорили, майбутній султан, і міністер внутрішніх справ Талат Паша, що незабаром став великим везиром, себто прем'єром міністрів. У Софії і Царгороді були ми у видатних політичних діячів та в редакціях впливових органів преси — частинно робили ми це в поворотній дорозі і в Букарешті. Прийняв нас теж австро-угорський амбасадор у Царгороді марграф Палявічіні, австро-угорський посол граф Тарновський в Софії (поляк) та австро-угорський посол у Букарешті граф Чернін, пізніший сигнатар берестейського договору з Україною в дні 9. лютого 1918 р. Всі вони знали про арештування й вивезення зі Львова митрополита Шептицького і запитували про його долю. Цікавила їх, видимо, особа нашого Князя Церкви та його доля, а в звязку з тим і загально-українська справа.

А тимчасом на Сибір, над далекий Єнісей та Ангари, везено далше український національний актив з Галичини й Буковини, в тому й багато греко-кат. священиків. У Києві зорганізувався окремий гурток з тамошніх українців, що приходив з допомогою засланням і закладникам. Здавалося, що для українства в Австрії під царською окупацією вибила вже остання година. Та ні. У травні 1915 р. прийшов розгром російських військ і їх відворот з Галичини й Буковини.

У. ВИЗВОЛЕННЯ І ПОВОРІТ МИТРОПОЛИТА.

В березні 1917 р. розпався царат. Створено тимчасовий уряд у Петрограді і тодішній міністер судових справ того ж уряду, Володимир Керенський, повідомив митрополита Шептицького про його звільнення. А митрополит був уже в Ярославлі в дорозі до Петрограду, щоб робити там дальші заходи для повороту до краю. Загальна Українська Рада під проводом д-ра Костя Левицького у Відні вже в 1915 р. і 1916 р. робила заходи в міністерстві закордонних справ у Відні на висвободження митроп. Шептицького з російської тюрми шляхом його виміни за засудженого в Австрії віденського кореспондента «Нового Времени», Дмитра Янчевецького. Безпосередньо перед вибухом війни в 1914 р. австрійська влада арештувала провідних москвофілів у Галичині й на Буковині. Арештовано теж і згаданого Янчевецького, що стояв з ними в близьких зв'язках. Їх приміщено у віденській військовій тюрмі і перед військовим дивізіонним судом у Відні відбулися проти них два процеси у 1915 і 1916 р. за державну зраду з § 58 австрійського карного кодексу. Цієї зради підсудні мали допуститися тим, що своєю акцією змагали до відірвання Галичини і Буковини від Австрії та до прилучення їх до Росії. Усіх підсудних (у першому процесі 7, у другому 26) засуджено на кару смерти через повішення. В першому з тих процесів проти москвофільських парламентарних послів д-ра Дмитра Маркова і Володимира Куриловича та п'ятох інших засуджено на кару смерти і Д. Янчевецького. Всі підсудні внесли прохання про помилування. Їх помилувано і кару смерти замінено на досмертну в'язницю. Новий цісар Карло І. амністіював їх і в 1917 р. вони вийшли на волю.

За інтервенцією Загальної Української Ради, що утворилась у Відні 5. травня 1915 р. з представників усіх українських парламентарних організацій і політичних партій Галичини й Буковини та створеного у Львові з початком серпня 1914 р. з проживаючих там наддніпрянських емігрантів Союзу Ви-

зволення у країни, віденське міністерство закордонних справ звернулось до еспанського амбасадора Кастро, як представника неутральної держави, щоб іменем Австрії взяв у свої руки справу визволення митрополита Шептицького. Амбасадор Кастро згодився і став вести переговори з російським міністерством закордонних справ про виміну митрополита Шептицького за засудженого Д. Янчевецького. Російський уряд уважав справу митроп. Шептицького справою великої політичної ваги, якої не можна розв'язати виміною Янчевецького, і взагалі не був схильний звільнити його з тюрми та дозволити йому на поворот до Австрії шляхом якоїбудь виміни. Російське міністерство закордонних справ повідомило амбасадора Кастро і від себе вийшло з пропозицією, щоб австрійський уряд вказав інші особи, що є в Росії, за які він згодився б виміняти Д. Янчевецького. Австрійський уряд відмовився назвати інші особи поза митрополитом Шептицьким і так справа застрягла зовсім.

В Петрограді на залізничному дворі привітала українська громада і представники різних народів російської імперії при участі тисячних мас народу митрополита Шептицького, що прибув у товаристві о. шамбеляна д-ра Степана Юрика, пароха Золочева, арештованого теж царською владою і вивезеного до Росії. Вітали митрополита як справжнього мученика-героя з великими почестями. Ще з більшими почестями вітали митрополита в Києві, куди він прибув пізніше, де урядувала вже Центральна Рада під проводом добре зайомого митрополитові професора львівського університету Михайла Грушевського. Митрополит Шептицький вже тоді став дійсним авторитетом для всього українського народу без огляду на віроісповідні різниці.

Чекаючи довший час на дозвіл повернутись до Галичини, митрополит Шептицький став робити заходи у тимчасового російського уряду в справі налагодження відносин греко-кат. Церкви на зайнятій російськими військами території Галичини і Буковини. Генеральним вікарієм на зайнятій території львівської архієпархії був зукраїнізований бельгієць, редемпторист о. Бон у Тернополі. В його місце іменував митрополит генеральним вікарієм тернопільського пароха і декана о. крилошанина Володимира Громницького, а генеральним вікарієм у Києві для греко-католиків в Україні о. шамбеляна Михайла Цегельського, пароха і декана з

Камінки Струмілової, що теж був царським в'язнем і жив тоді в Києві. Митрополит старався у тимчасового уряду — і це осягнув — про те, щоб вірні греко-кат. Церкви на території російської військової окупації мали повну свободу віроісповідання і щоб ті, які під натиском царського уряду перейшли на православ'я, могли вернутись назад до греко-кат. Церкви.

Про ті свої заходи митрополит повідомив своїх вірних в окремому пастирському листі, що його видав за відомістю російського тимчасового уряду. В тому пастирському листі вирішив він теж і календарську справу. Станиславівський єпископ д-р Хомишин увів у 1916 р. у своїй єпархії григоріанський календар у святкуванні свят, замість до-теперішнього юліанського. Населення не хотіло прийняти цієї реформи, приходило до сутичок, але справа впала сама собою з поновним приходом російських військ. Щоб усунути всяку агітацію ворожих греко-кат. Церкві чинників, митрополит виразно зарядив, що юліанський календар (т. зв. старий стиль) залишається і надалі в силі у підчиненій йому греко-кат. Церкві. Зрештою ця Церква незабаром не мала вже ніяких переслідувань на окупованій території, коли генерал-губернатором окупованих ще частин Галичини й Буковини став відомий український патріот і діяч проф. Дмитро Дорошенко, за гетьманату міністер закордонних справ Української Держави. Він поставився дуже прихильно до греко-кат. Церкви і греко-кат. духовенства, якого український патріотизм і національну активність пізнав особисто в Галичині ще з часів своєї допомогової акції в Союзі земств і міст і завжди високо цинив. Митрополит Шептицький по своєму повороті до Львова в розмові зі мною згадував дуже прихильно та з великим признанням про цю широку акцію проф. Дмитра Дорошенка в допомозі українському населенню і про його тепле та наскрізь прихильне становище в характері генерал-губернатора до греко-кат. Церкви та до греко-кат. духовенства.

Врешті митрополит Шептицький дістав дозвіл на виїзд до Швеції. З початком липня 1917 р. виїхав він з Петрограду через Фінляндію до Стокгольму і 22. липня 1917 р. прибув до Гамбурга, де його привітали іменем Загальної Української Ради й Української Парляментарної Репрезентації посли д-р Кость Левицький і Микола Василько. Вони від-

були з ним у Гамбурзі окрему довгу конференцію, поінформували його докладно про відносини в Галичині й на Буковині і про заходи українських начальних політичних установ в українській справі та передали йому відповідний матеріал. З Німеччини виїхав митрополит до Швайцарії, де перебув кілька тижнів, бо старався там дістати дозвіл на поїздку до Риму для зложення звідомлення Папі, але, не зважаючи на великі заходи, такого дозволу не одержав. Італія була тоді — як відомо — у війні з Австрією. Одначе зі Швайцарії переслав митрополит обширне звідомлення про переслідування греко-кат. Церкви, духовенства і вірних в часі царської окупації та про заходи царського уряду для її знищення шляхом насадження російського синодального православ'я в Галичині. Подав теж, що греко-кат. Церква видержала наступ на неї вповні, бо переходів на православ'я було розмірно небагато, а й ті, що відпали, вертаються негайно знову до греко-кат. Церкви з хвилиною уступлення царської влади. Зі Швайцарії переїхав митрополит до Відня, де з великою пошаною привітала його місцева українська громада. З Відня виїхав до Львова, куди прибув 10. вересня 1917 р.

Для врочистого привітання митрополита створено окремий комітет. Бажав привітати його окремо від себе й австрійський цісар Карло і в тій цілі вислав до Львова свого делегата в особі архієпископа Вільгельма, пізнішого полковника Української Галицької Армії (УГА) Василя Вишиваного. Візд митрополита до Львова в чудовий вересневий день був справді тріумфальним віздом. Шілу площу і довгу широку вулицю перед дворцем зайняли численні церковні процесії і непроглядні маси народу. На дворці привітали митрополита: архієпископ Вільгельм іменем цісаря Карла, вище духовенство, між ним і польське, найвищі представники цивільної та військової влади і делегати українських центральних установ. При брамі залізничного дворця привітав його святочною промовою голова Загальної Української Ради і Народнього Комітету посол д-р Кость Левицький від українських організацій, а перед брамою собору Святого Юра посол д-р Володимир Загайкевич від Української Парляментарної Репрезентації.

Опісля митрополит разом з духовенством і народом, що в часі тріумфальної процесії вітав його окликами »Слава«,

увійшов до собору і по відправі молебня виголосив проповідь, якої текст подаємо за цитованого вже «Історією вивольних змагань» д-ра К. Левицького, стор. 595—6:

«Дорогі брати, вірні і діти! Коли я тому три роки вас покидав, я терпів дуже, терпів не тому, що мене могло ждати щось важке, найтяжче, бо за віру понести і смерть — то річ солодка і пожадана. Хрест — то дерево тверде, однак хто його обійме і візьме на себе, той бачить, як з того дерева розквітають чудові квіти. Я терпів тому, що не міг разом з вами терпіти. А це біль такий великий, що я його глибини перед тим не знав. Коли я з часом у в'язниці довідувався про ваші терпіння, так я знову терпів, терпів страшно, бо не міг з вами терпіти, ні вам допомогти. Але я вірив, і віра в мені перемогла. Бо розум казав уже не сподіватися нічого, бо нарід просто перестав віддихати, гинув. Та віра перемогла. Той поганський безбожний царат розсипався в порошок, а нарід, що був гнетений віками, якому відібрали віру і мову, встав, живе і глядить у крашу, ясну будучність.

І по цей бік заповідається для нас краша будучність. По великих і многих хрестах, які є такі потрібні, приходять і для нас кращі дні. Це вам заповідаю, бо знаю про це. І запорукою нам у тім є також, що ми тепер і в Найвищим Домі маємо своїх приятелів та покровителів. Тому визнаю вас, мої браття і вірні діти, заспівати зі мною благодарственну пісню «Тебе Бога хвалим». Не за мій поворот, хоч я за нього Богові покірно вдячний і тішуся ним. Та кажу, не за мій поворот дякуймо Богові. Бо коли я знов між вами і до вас можу промовляти і знов для вас працювати, то я передовсім перепрошую всіх вас і кожного зокрема за те, що я може не дав вам такого доброго та глибокого прикладу, як повинен був дати. Я обіцяю вам, що відтепер по літах неволі у відзисканій свободі мої жертви і мою працю я лиш поглиблю і ще чистішим приносити буду. Ми відспіваймо пісню подяки «Тебе Бога хвалим» за те, що удержав нас серед тяжких хрестів і що дає нам можливість далі працювати Йому на славу, а нам на крашу будучність. Амінь».

Вечором відбувся раут у митрополичій палаті, на який запрошено наших видніших громадян і громадянок зі Львова і краю, що прибули на привітання митрополита. Були теж приванні архієпископ Вільгельм і брат митрополита граф Лев Шептицький, власник родинного села Шептицьких Прилбич біля Яворова (його вбили большевицькі війська, як теж і його дружину й дочку у вересні 1939 р., як тільки прийшли до Прилбич). Митрополит був у дуже добром настрою і розмовляв з багатьма з присутніх. Архієпископ Вільгельм, що вже тоді, як поручник золочівського полку уланів, по своєму складі майже чисто українського, зачав вивчати українську мову, був митрополичим гостем і замешкав у митрополичій палаті.

Митрополит Шептицький розпочав дальшу свою щоденну церковну й народню працю. Мусів її пристосувати до воен-

ного часу і до воєнних, а опісля до ще складніших і тяжчих повоєнних відносин. Зумів він пристосуватися й до них у тому значінні, що не обмежувався тільки до формальної оборони греко-кат. Церкви та християнської моралі й української нації, але й серед найскрутнішого положення знайти вихід і принести користь для Церкви й народу.

VI. ПОЛІТИЧНА І ПАРЛЯМЕНТАРНА ДІЯЛЬНІСТЬ МИТРОПОЛИТА.

Про громадянську діяльність митрополита Шептицького була вже на попередніх сторінках ширша згадка і вона була знана загальному нашого громадянства в загальному більше, як його суто церковна діяльність. А громадські зацікавлення митрополита були справді дуже широкі. Цікавився він не тільки молоддю та її життям, але й такими справами, що такі далекі від молоді та її безпосереднього зацікавлення, як економічна організація. Цікавився він організацією Пласту, а навіть спортовими організаціями української молоді, сподіючись, що вони причиняться і до її морального здоров'я, такого потрібного в житті людської спільноти. Для українського Пласту, коли він існував у Галичині до початків 30-тих рр., себто до часу розв'язання його польською владою, дав літню оселю в Підлютому в Карпатах, маєтності львівської митрополії, призначивши її на вишкіл пластунів і пластунок. Бував теж нераз гостем на більших українських спортових пописах на площі Сокола-Батька у Львові. Великою маніфестацією української молоді з цілого краю було загально-краєве дводенне свято католицької молоді «Українська Молодь Христові» у Львові в травні 1933 р. На це свято прибула молодь з цілого краю в числі коло 100.000 і в маніфестаційному поході перелефілювала на площі св. Юра перед митрополитом, віддаючи йому пошану за те все, що він зробив для неї і для народу.

Наше громадянство знало й те, що митрополит був одним з основників Земельного Гіпотечного Банку у Львові, єдиної української акційної банкової спілки в межах Австрії,

а опісля в Польщі. Знало теж, що був він фундатором першої української сільсько-господарської школи Т-ва «Просвіта» в Милованні, товмацького повіту та першої української сільсько-господарської школи для сільських господинь Т-ва «Сільський Господар» у Коршеві, коломийського повіту і вивінував ті школи відповідними будинками й земельними наділами. Та ця діяльність митрополита для широкої публіки була мало ефектовна. Вона привикла цікавитись політичною сторінкою життя, тому реєструвала й коментувала кожний політичний виступ митрополита, приписуючи йому нераз далеко більше значіння, як це справді було чи могло бути.

На основі постанов австрійських державних законів кожного митрополит був з уряду членом вищої австрійської законодавчої палати — палати панів, і так само — як і інші єпархіальні єпископи — і членом галицького сойму. Таким членом обох згаданих законодавчих установ став з уряду і митрополит Андрей Шептицький, але більшої чинної участі по прийнятому звичаю в парламентарних працях не брав. Тільки винятково забирав слово у важних справах і то на окреме прохання тодішнього нашого політичного проводу. В галицькому соймі засідав митрополит Шептицький вже від 1899 р., а від 1903 р. до 1913 р. був віцемаршалом сойму, але ця остання його функція була радше чисто почесної натури; бо нарадами сойму кермував з правила сам маршал сойму. На пленумі галицького сойму не виступав ніколи. Тільки один раз, як член соймової шкільної комісії, промовляв на її засіданні за оснуванням державної гімназії з українською мовою навчання у Станиславові, але польська більшість його внесок відкинула. Щойно кілька літ пізніше сойм згодився на утворення української гімназії в Станиславові і її відкрито в р. 1905.

В часі бюджетової дискусії в австрійській палаті послів у літній сесії 1910 р. порушено справу оснування українського університету у Львові. Цієї справи торкнувся у своїй промові посол д-р Олександр Колесса, кажучи, що австрійський уряд повинен подбати, щоб оснуванням українського університету у Львові і переіменою Наукового Т-ва ім. Шевченка у Львові на Українську Академію Наук заспокоїти культурні потреби українського народу в Австрії. Виконання цього українського домагання буде мати великий

вплив на українців у Росії, коли Львів стане справжнім осередком української науки і культури. Університетської справи торкнулися тоді теж і посли Микола Василько та д-р Теофіль Окуневський, виказуючи у своїх промовах konieczність виконання урядом цього нашого домагання. Для сильнішого підкреслення цієї справи тодішній наш парламентарний провід попросив митрополита Шептицького, щоб і він забрав своє авторитетне слово в палаті панів. І справді 28. червня 1910 р. на пленарному засіданні австрійської палати панів митрополит Шептицький виголосив промову в справі оснування українського університету у Львові, доказуючи його потребу й konieczність для правильного культурного розвитку українського народу. Тексту промови митрополита, на жаль, під рукою не маємо і тому її не подаємо. Це була взагалі мабуть перша промова українця в австрійській палаті панів, де з українців засідав до того часу лише одинокий греко-католицький галицький митрополит, що, як уже сказано, активної участі в працях цієї парламентарної установи не брав. Виступи українців у тій палаті стали частішими щойно від часу, коли цісар Франц Йосиф I. іменував членами палати панів — виборних членів у палаті не було — двох загалом відомих українських діячів, проф. пражького університету д-ра Івана Горбачевського і кол. довголітнього посла до австрійської палати послів і до галицького сойму — Олександра Барвінського.

Другий — і останній вже — публичний виступ митрополита Шептицького у палаті панів припадає на день 28. лютого 1918 р. у звязку з заключенням мирового договору Австро-Угорщини з Українською Народньою Республікою в Бересті над Бугом 9. лютого 1918 р. Повного стенографічного тексту і цієї високополітичної промови теж не маємо під рукою, а передаємо її так, як її подав д-р Кость Левицький у своїй «Історії визвольних змагань» (стор. 760—764), виправляючи тільки в дечому мову і стиль.

ПРОМОВА МИТРОПОЛИТА В ПАЛАТІ ПАНІВ.

В дні 28. лютого 1918 р. виголосив митрополит граф Андрей Шептицький промову в Палаті Панів Державної Ради (Herrenhaus) у Відні.

Промовець висказав свій жаль, що українців репрезентують у Палаті Панів тільки три члени і тому єпископ є часто приневолюений забирати голос політичний. Погляд, що єпископ не повинен мішатися до політичних справ, є з ґрунту фальшивий. Маємо до цього рівне право, як і всі інші громадяни держави, а часто сам обов'язок зневолює нас до такого виступу.

Питання, чи мир з Українською Народньою Республікою був би без знаного полагодження холмської справи загалом можливий, має в справі заяви довіря велике значіння. Промовець висказував переконання, що на інших умовах мир не прийшов би до успіху. (Слухайте!). Бо не можна сумніватися, що всі українці вважають Холмську Землю старим українським краєм, який не тільки під етнографічним оглядом є тісно зв'язаний з Україною, але також багато століть належав до Української Держави.

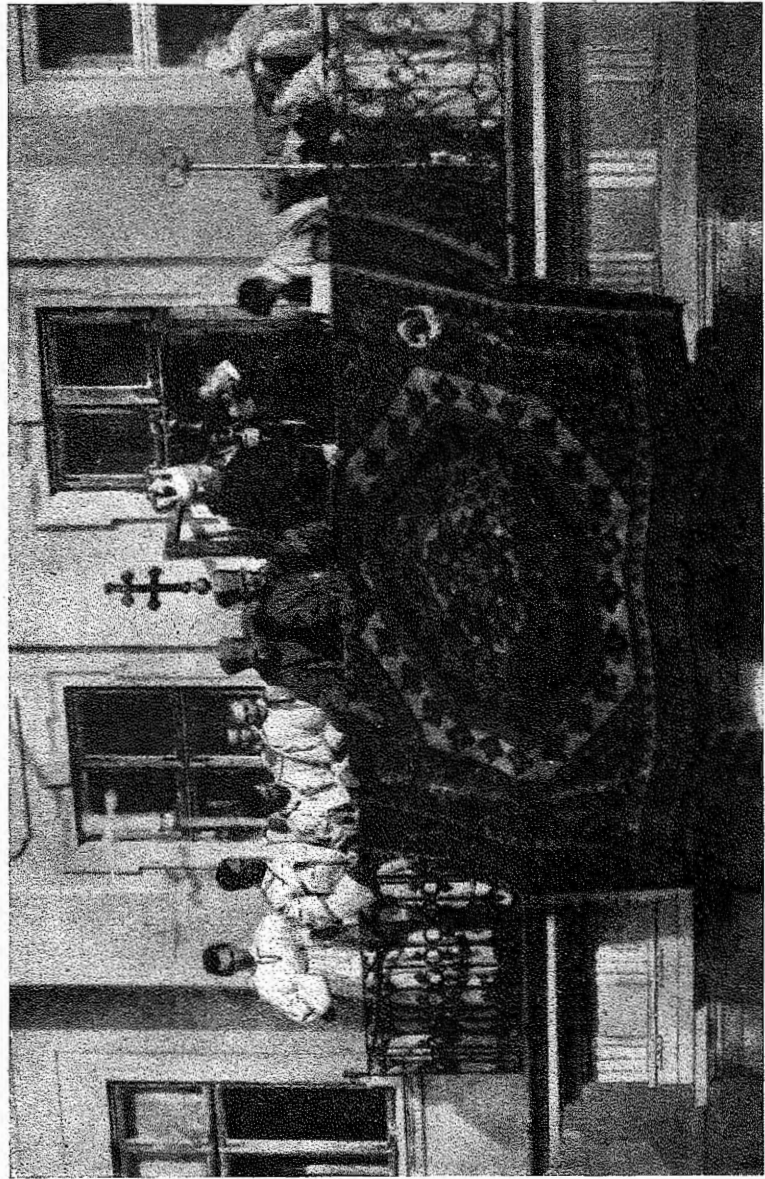
Бесідник пригадує часи Великого Князівства Київського і Галицько-Володимирського Королівства. З цим краєм зв'язані найкращі культурні й історичні традиції українського народу, а найкращі традиції краю, геройські страждання за віру і добровільне мучеництво українських уніятів у Холмщині, залишаться на вічні часи доказом споконвічного українського характеру цього краю. Факт, що також і православні українці ту святу мученичу кров шанують і почитають, може мати велетенське значіння для утвердження західної традиції у всій Українській Народній Республіці, що не може бути також байдуже для нашої монархії.

Коли заступники нашої монархії зішлись в Бересті з делегатами Української Народньої Республіки в справі мирових договорів, ми домагалися певних матеріальних користей. Чейже цьому мирові надано імя миру для хліба. Що могла наша монархія в заміну за ці чинитьби посвятити? Очевидно, не могло тут іти про признання самостійности Республіки. Це признання не могло навіть бути предметом переговорів, бо воно було передумовою переговорів і таким мусіло залишитись,

А втім таке признання самостійности не було б відповідною компенсацією, тим більше, що воно мусіло б опертись на обіцяному вже признанні Антанти. Крім цього українці були наражені через самі мирові переговори, а ще більше через мировий договір, на небезпеку війни з Росією. Коли б ще крім цього засадничо вимагано зречення цього краю Холмщини, мусіли б поставлені нам умови звучати так: Дайте нам хліба, виречіться провінції і зачinite війну з Росією!

Війна з Росією була б для України дуже небезпечна, а вдержання воєнного стану з центральними державами зовсім ні. Офензиви проти України не треба було зовсім боятися, була б вона зрештою також великою політичною помилкою. Вдержання воєнного стану з центральними державами було б тому для України майже те саме, що мир з ними. Супроти такого стану справи є ясне, що відповідне означення західних границь по побажанням українців було для України єдиним моментом, що промовляв за миром. Коли ж у мирових переговорах виступали дві сторони, з яких одна домагалася майже всього, а друга тільки одної речі, не можна було зробити нічого кращого, як одній стороні на цій одинокій точці уступити, щоб другу сторону тим самим примусити до уступства у всім.

Большевики домагалися всього. Вони бажали просто накинати народам центральних держав большевицькі засади. (Притакування). Вони бажали

Митрополит Андрей Шептицький приймає присягу вірності українського народу по призначенню Галичини Аліянтами Польщі 1923 р.

перемінити Австро-Угорщину і Німеччину на більшовицькі держави. Натомість українці домагалися тільки того одного, що очевидно з їх становища означало, що вони зрікаються анексії. Визискати ситуацію так, щоб довести до загального і почесного миру на цілому східному фронті і здобути собі приязнь Української Держави, було успіхом трудним до осягнення, але успіхом великим. Цей успіх ми здобули.

Правда, сказано, що мир з Московщиною маємо радше завдяки німецькій зброї, як цей мировий штугі з Україною, що частинно є правдиве, однак не дасться заперечити, що заява Троцького, якою він зрікся мирових переговорів, була великим успіхом дипломатів, що його міг спричинити тільки мировий договір з 9. лютого. Не можна заперечити також, що цей мировий договір означає незвичайно щасливий і для нас прихильний оборот на цілому східному фронті.

Він мусів зі залізною послідовністю спричинити два інші мирові договори і тим самим наближує нас дуже до загального миру. Що до миру з Румунією скоріше чи пізніше прийде, це залежить більше від нашого внутрішнього політичного положення. Також мир на західному фронті є нині значно правдоподібніший, як перед місяцем. Наслідкам цих історичних випадків ніщо не стоїть на перешкоді. Однак є правдою, що саме ця залізна консеквенція історії часами зовсім не бере під увагу аспірації поодиноких народів.

Старій zasadі, опертій на повільному історичному розвитку, zasadі, якої суть полягає на устійненні границь поодиноких областей дипломатами, протиставиться в новіших часах нова zasada, яка ломить усі постанови давніх державних договорів і накидає нові угруповання, які більше відповідають свідомості народів. Очевидно, перемагає та zasada, яка відповідає життю і потребам народу. Не йде про те, що ухвалено на якомусь мировому конгресі, тільки про те, чого домагаються етнографічно окремі народи. Етнографічні границі — це право самоозначення народів.

Завдяки мішаній комісії, в якій мають взяти участь представники всіх заінтересованих народів, і супроти широкої області діяння цієї комісії намірено показати, що по війні між народами не має бути переможців ні переможених, пануючих ні опанованих, а треба конче забезпечити згоду між народами. Велика користь з етнографічних границь лежить у тому, що неможливе є панування одного народу над другим. Zasada етнографічних границь, очевидно, не може подобатися тим, що привикли до гегемонії над іншими. Таку гегемонію не дасться надалі вдержати, вона належить до пережитків минулої історичної доби. Це буде мабуть найбільшим здобутком цієї війни.

Як католицький єпископ промовець вітає змагання Папи до загального миру. З радістю й гордістю треба ствердити, що ніхто інший цілим серцем не відданий так думці про мир, як наш люблений цісар. А до того є щастям монархії, що цісар має в особі графа Черніна відповідного мужа для переведення цієї думки. (Оплески). Промовець висказує задоволення, що між усіма воюючими державами Українська Народня Республіка була перша, з якою заключено мир. Відтак вказує на те, що перед 300 роками заключено в Бересті унію української Церкви з Апостольською Столицею, яка, не зважаючи на страшні переслідування, донині вдержалась, а криваві переслідування українського народу

Польщею і російська інвазія в Галичині були, як здавалось, останніми ударами в історії унії.

Також нам у Галичині шкоре покінчення війни на цьому фронті дає нові надії. По війні треба буде зірвати з неодоною шкідною традицією і надужиттям. Промовець висказує надію, що українці дістануть спрoмогу під скиптром Габсбургів розвинути повну національну силу та заявляє вкінці, що прилучиться до заяви довіря для графа Черніна. (Оплески, промовцеві гратулюють).

На основі берестейського договору австрійсько-українські землі мали залишитися при Австрії. Але в окремому таємному договорі між Австро-Угорщиною і УНР в Бересті 9. 2. 1918 р. Австрія зобов'язалася створити з цих земель у Галичині й Буковині окремих український коронний край, себто надати їм повну національно-територіальну автономію. Митрополит знав про цей таємний договір, на що є й натяк при кінці його промови про поліпшення в майбутності долі українців в Австрії.

ІНШІ ПОЛІТИЧНІ ВИСТУПИ.

Замітні були політичні виступи митрополита Шептицького, коли треба було вжити його авторитету як провідника чи посередника-медіатора. В перших роках нашого століття голосною політичною справою в Австрії була справа зміни виборчої ординації до австрійської палати послів. Йшло про її здемократизування й усунення клясової виборчої системи та допущення до голосу широким народнім мас, що досі цього голосу не мали. Австрійські українці сподівалися по цій виборчій реформі більшого впливу в парламенти і через те й більшого впливу на уряд та вкорочення польської самоволі в Галичині. Противниками справедливого виборчого права були галицькі поляки, що бажали зберегти в краю й надалі своє повне панування над українським народом. Були побоювання, що полякам удасться припинити демократизацію виборчого закону до австрійського парламенту. В краю розпочалася в 1905 р. масова вічева акція, якої Галичина досі не знала й не бачила, що тривала ще майже цілий 1906 рік та у великій мірі причинилася до національного й політичного освідомлення наших народніх мас у Галичині. Ця виборча реформа була тоді найважливішою внутрішньою політичною справою Австрії, якою безпосередньо цікавився і старий цісар Франц-Йосиф.

У кожному австрійському уряді були поляки — звичайно найменше два, а то й більше — і нераз вони стояли теж у проводі уряду. Вони відповідно настроювали цісаря і масовий український вічевий рух у Галичині за виборчою реформою представили як грізний і для держави, і для династії.

Для опрокинення згаданих польських наклепів Народний Комітет, Начальна Управа Української Нац.-Дем. Партії у Львові, що вів усю вічеву акцію, дав почин до висилки окремої депутації до цісаря. В склад депутації увійшли парламентарні послы Юліян Романчук і д-р Михайло Король (уміркований москвофіл, що пізніше перейшов в український табір) і усі три галицькі владики: митрополит Шептицький, перемиський єпископ Константин Чехович і станиславівський єпископ д-р Григорій Хомишин. Провідником депутації став митрополит і цісар прийняв її 22. січня 1906 р. Іменем депутації промовив до цісаря митрополит, висказуючи бажання, щоб Східна Галичина й український нарід були трактовані однаково з іншими краями та щоб українці в Австрії дістали в новому виборчому законі таке число посольських мандатів, яке відповідає величині їхньої області і числу населення. На це цісар відповів, що виборча реформа візьме під увагу, як слід, і український нарід, а членів депутації просив старатися, щоб у краю не приходило до роздразнюючих маніфестацій та проявів недовіря, бо згідливий настрій влегшить переведення виборчої реформи. Вислід цієї депутації був для нас позитивний, бо розвіяв усякі неправдиві вісті про посередні вибори в Галичині й виняткове трактування цього краю в користь поляків, а на нашу шкоду. В січні 1907 р. оголошено новий виборчий закон до парламенту, на основі якого у травні 1907 р. вибрано послами з Галичини 27 українців і 5 москвофілів.

Від 1908 р. не сходила з денного порядку галицького сойму реформа виборчого права, оперта досі на клясовій куріальній системі, в додатку у сільській курії з посередніми і явними виборами. Старе виборче право до галицького сойму стало пережитком, коли від 1907 р. стало обов'язувати до австрійського парламенту вже загальне, рівне, безпосереднє і таємне право голосування. Справу зміни виборчого права в новочасному дусі підносили в соймі у Львові українські

посли, що ханалися навіть за голосну обструкцію, коли польська більшість зволікала з полагодженням цієї справи. Австрія була тоді напередодні війни з Росією і потребувала внутрішнього спокою. Тому і центральний австрійський уряд, і його експонент у краю, галицький намісник, налягали на шкоре полагодження цієї справи. При помочі уряду ведено довгі переговори з польською стороною, які за намісника д-ра Мих. Бобжинського доходили вже до компромісової полагоди. Справу сторпедували східно-галицькі консерватисти й дідичі та польський єпископат. З цієї причини намісник Бобжинський уступив весною 1913 р. і на його місце прийшов д-р Витовт Коритовський. Галицький сойм розв'язано і нові вибори до нього в сільській курії, переведені 30. червня 1913 р., дали українцям поважне число — 30 посольських мандатів, більше як удвое, ніж попередньо. Москвофіли здобули всього один мандат.

Новий сойм мав полагодити передовсім виборчу реформу. Відновлено переговори, але попередні противники, хоч по виборах слабші числом, дальше саботували виборчу реформу. Тоді за почином голови Українського Соймового Клубу д-ра Костя Левицького попрошено митрополита Шептицького на медіатора в повищій справі. Ця справа знана мені дуже близько, бо я брав участь у засіданнях Клубу і його президії як дорадник у справі конструкторії виборчої ординації, зокрема ж конструкторії виборчих округ і краевого статуту, і в цих справах відбував теж конференції з намісником д-ром Коритовським разом з членами виборчої підкомісії, послами д-ром Лонгином Цегельським і Теодором Рожанковським. Коли проект виборчої реформи опинився на мертвій і, як здавалось, безнадійній точці, рішено вжити посередництва митрополита Шептицького і д-р Кость Левицький подав, це до відома намісникові Коритовському. Той рішився запросити на нараду президії всіх соймових клубів, на яку запросив ще окремо й митрополита Шептицького. Нарада відбулася 26. січня 1914 р. На ній намісник Коритовський звернувся до приявного митрополита Шептицького, щоб він сказав своє слово поєднання. Митрополит, що перед тим — очевидно — порозумівся з президією Українського Соймового Клубу, предложив від себе компромісовий проект, що став основою до дальших переговорів з польською стороною. У дні 28. січня 1914 р. підписано

компроміс, а незабаром ухвалено і на пленумі сойму зміну виборчої ординації і краевого статуту згідно з заключеним компромісом. Тут слід згадати, що у згаданому письменному компромісі з 28. січня 1914 р. польські соймові партії заявилися також за негайним оснуванням українського університету. Місця його осідку не подано, мала ним бути одна з місцевостей, що безпосередньо межувала з Львовом і сьогодні входить до складу Львова. В новій виборчій ординації призначено вже вірільне місце і для ректора українського університету в такий спосіб, що не вичислювано існуючих університетів, як було давніше, а тільки сказано загально, що вірільними членами галицького сойму є ректори всіх існуючих у краю університетів. Так то політичне медіаторство митрополита Шептицького увінчалось тоді бажаними для нас успіхами.

Після анексії Австро-Угорщиною р. 1908 двох колишніх турецьких провінцій — Боснії і Герцеговини, що їх Габсбургська монархія окупувала по закінченні російсько-турецької війни з 1877—1878 рр. на основі берлінського мирового договору, відносини між Австро-Угорщиною і Росією стали дуже напружені. Війна грозила вже в 1889 р., а опісля в часі балканських воєн у 1912—1913 рр., але справді вибухла вона щойно в серпні 1914 року. Австрійські українці здавали собі справу з загрози війни між Австро-Угорщиною і Росією, що безпосередньо торкалась українських земель. Заходила пекуча потреба вияснити і наше становище щодо самої австрійської держави, і виставити до неї наші засадничі політичні домагання. Таким основним домаганням була справа територіальної автономії українських земель в Австрії через створення окремої провінції зі Східної Галичини і Північної Буковини з окремим соймом і намісником у Львові та передання влади в цій провінції в українські руки. Це домагання видвигнула ще в 1848 р. Головна Руська Рада у Львові і з кінцем минулого століття перейняли його в свою політичну програму всі три українські політичні партії в Галичині — національно-демократична, радикальна і соціально-демократична та спопуляризували в широких народніх масах рівночасно з ідеєю соборної Української Держави. Однак не було до того часу спільної обов'язуючої мови з політичними діями буковинських українців, що найчастіше йшли

власним шляхом і тримались міцно Австрії, здобуваючи, правда, всякі дрібні реальні концесії, але не висували при цьому ніяких засадничих домагань до уряду. З таким сепаратним станом Буковини треба було скінчити і на спільній нараді галичан і буковинців устійнити й висунути спільно основні політичні домагання всіх австрійських українців. Це і сталося.

На запрошення тодішнього голови Українського Парляментарного Клубу у Відні, проф. Юліана Романчука, скликано на спільну нараду всіх українських парламентаристів, що й відбулася у Львові 2. лютого 1910 р. під проводом митрополита Шептицького. У тій нараді взяли участь всі українські послы до австрійського парламенту, за винятком двох соціальних демократів, Семена Вітика і Яцка Остапчука, які зрештою у згаданих українських засадничих справах стояли на тому самому становищі, що й інші українські послы з Галичини і Буковини. Далі взяли участь у цій нараді українські члени палати панів (д-р Іван Горбачевський і митрополит Шептицький), вірилісти галицького сойму (крім митрополита Шептицького єпископи Чехович і д-р Хомишин) та послы до галицького й буковинського соймів, між ними віцемаршал буковинського сойму проф. д-р Степан Смаль-Стоцький і Микола Василько, що були теж послами до австрійського парламенту. Разом було всіх 31 парламентаристів. Москвофільських послів, що мали зовсім іншу політичну й національну орієнтацію (просійську), на цю нараду, очевидно, не запрошено. Владика митрополит Андрей, що сам брав участь у приготавлених працях до цієї наради, обіймаючи провід, після короткої промови посла Романчука про ціль нарад, вказав на konieczність об'єднання всіх наших політичних сил в Австрії, щоб бути приготованими на великі події, що їх принесе найближча майбутність.

Вислідом цієї першої спільної наради українських парламентаристів з Галичини й Буковини — другої аж до розпаду Австрії вже не було — було проголошення програмового маніфесту. В ньому піднесено домагання повної національно-територіальної автономії для Східної Галичини і Північної Буковини через створення окремої української провінції в Австрії з окремим законодавчим соймом у Львові з окремим намісником і власною адміністрацією для цієї

території. Це максимальна практична політична програма українців в Австрії, відома ще з 1848 р. Мінімальна програма, яку вже тепер слід здійснювати, це повна самоуправа українського народу в Галичині й Буковині шляхом поділу всіх адміністративних урядів в обох цих країнах, у першу чергу в шкільній ділянці. Піднесено даліше потребу поборювання панросійської пропаганди, що тоді наявно ширилась у Галичині, як теж і на Буковині та була спрямована проти життєвих українських інтересів і змагань. Видвигнено теж домагання участі українців у центральному австрійському уряді. При кінці маніфесту знайшовся і пацифістичний уступ про забезпечення миру у відношенні до заграничних держав.

Помітно зближалася війна Австрії з Росією. Военна загроза на Балканах слідна була й у Відні. Австрія приготувалась до війни і австрійський уряд вніс у 1912 р. в Палаті Послів проект мобілізаційного закону. Треба була і з українського боку визначити для себе політичну орієнтацію у випадку — тепер уже неминучої — війни із східним сусідом. У проводі Української Парляментарної Репрезентації у Відні на місце старенького Романчука, що став віцепрезидентом австрійської Палати Послів і уступив з головства, станув голова Народнього Комітету д-р Кость Левицький. Він піддержував дуже близькі зв'язки з митрополитом Шептицьким та інформував його про всі важніші події на парляментарній арені. Рішено скликати до Львова на день 7. грудня 1912 р. міжпартійну нараду всіх видніших діячів з краю саме для устійнення нашої політичної орієнтації на випадок збройного удару між Австро-Угорщиною та Росією. В нараді мали взяти участь місцеві політичні діячі і таких партій, що не ставилися прихильно до Церкви, тому за відомістю і згодою митрополита на цю нараду єпископату не запрошено. Митрополит Шептицький, що не брав участі в нараді, був точно поінформований д-ром К. Левицьким про її хід та її рішення, з якими вповні погоджувався. Приявних на згаданий міжпартійній нараді під проводом д-ра Костя Левицького було коло 200 найчільніших діячів з краю. Доповідь про міжнародне положення виголосив д-р Володимир Охримович. Основна дискусія виявила просто однудушну згідність поглядів усіх учасників з усіх українських партій у справі відношення

українського народу в Австрії до можливого австрійсько-російського воєнного зудару. Це знайшло свій вислів в одноголосно ухваленій резолюції, що у випадку війни між Австрією і Росією весь український нарід в Австрії, з огляду на цілковите поневолення українського народу в царській Росії, своїми симпатіями і ділом стане по стороні Австрії. Це і є та австрійська орієнтація, що на ній оперлась і Головна Українська Рада у Львові у своєму маніфесті з 3. серпня 1914 року.

Митрополит не входив у склад Головної Української Ради і, очевидно, не брав участі у її працях, хоч ними, безперечно, цікавився. Зрештою сама ГУР діяла на терені Галичини дуже коротко, бо вже з кінцем серпня 1914 р. її члени переїхали до Відня. У Львові залишився тільки старий і німецький вже Михайло Павлик, член президії ГУР і один з основників Української Радикальної Партії, тоді урядовець Бібліотеки Наукового Т-ва ім. Шевченка. Характеристично, що й М. Павлик, який колись у 90-тих рр. мин. стол., як редактор радикальних часописів «Народ» і «Хлібороб» у Коломиї, вів на їх сторінках акцію і проти греко-кат. Церкви, і проти греко-кат. духовенства, опісля сам був одним з прихильників митрополита А. Шептицького. Царська окупаційна влада не зачіпала М. Павлика і він помер у Львові вже в перших місяцях 1915 року.

Митрополит не мав теж ніякого безпосереднього відношення і до Українських Січових Стрільців (Усусувів), що під проводом своєї Боевої Управи, створеної Головною Українською Радою у Львові, формувалися в серпні 1914 року. У зв'язку з цією формацією УСС вирінуло тоді й ім'я Шептицького, але не митрополита, тільки його брата, полковника австро-угорського генерального штабу, графа Станислава Шептицького. Посли до австрійського парламенту д-р Кость Левицький і М. Василько ще в серпні 1914 р. звернулися були до гр. Стан. Шептицького і відбули з ним довгу, майже цілонічну, конференцію та запропонували йому обняти командування над створеним якраз Легіоном УСС. Вони прохали його, щоб вистарався в начальному командуванні австро-угорської армії приділення його, як команданта, до Легіону УСС. Але полк. Шептицький не прийняв цього пропозиції, кажучи, що він має вже інший важливий, навіть винятковий приділ, що його мусить ви-

конати. Незабаром іменовано його генералом у службі ген. штабу; в часі австрійської окупації Польщі був він військовим генерал-губернатором у Люблині, а в перших роках Польщі польським міністром військових справ. До українського національного життя ні він, ні його брат граф Лев Шептицький, як поляки, не мали ніколи ніякого відношення.

VI. В ЧАСІ ЗМАГАНЬ ЗА УКРАЇНСЬКУ ДЕРЖАВУ.

По своєму повороті до Львова з російської неволі митрополит Шептицький ще всього один рік прожив під австрійською владою, присвячуючи головну свою увагу справам своєї архієпархії. Війна зближалась до свого кінця, а з тим надходила і хвилина повного розвалу Австро-Угорщини. З початком жовтня 1918 р. молодий австрійський цісар Карло I. задумав рятувати Габсбургську монархію спробою перебудови Австрії на федеративну державу, зложеною з окремих автономних національних країн. Проголошений у цій справі цісарський маніфест, що ще перед роком був би викликав велике й додатне вражіння в політичному світі, тепер залишився без найменшого відгому і серед численних австрійських народів, і за кордоном. Було вже запізно. По капітуляції Болгарії у вересні 1918 р. повний розвал Австрії приходив майже самочинно. Народи Австрії стали приготуватися до власного державного життя.

Зробили це й австрійські українці. Президія Української Парляментарної Репрезентації у Відні під проводом д-ра Євгена Петрушевича скликала до Львова до залі «Української Бесіди» в Народньому Домі на 18. жовтня 1918 р. з'їзд всіх українських членів австрійської Державної Ради — себто Палати Послів і Палати Панів — і краєвих соймів — галицького й буковинського — та по трьох відпоручників усіх діючих українських політичних партій Галичини й Буковини. Метою цього з'їзду, що мав характер конституанти, було вирішення державної майбутности українських земель в Австрії.

Такий з'їзд відбувся і в ньому взяв тяж участь і греко-кат. єпископат: митрополит Андрей Шептицький, як член австрійської Палати Панів і член-віриліст галицького

сойму, та єпископи: станиславівський д-р Григорій Хомишин і перемиський Йосафат Коциловський, як члени-вірилісти галицького сойму. З'їзд прийняв 19. 10. в год. 4 рано великою більшістю голосів поставлений мною внесок проголосити державну самостійність українських земель Австро-Угорщини та зорганізувати з них окрему державу. Ту саму постанову конституанти прийняв величезною більшістю голосів з'їзд делегатів з цілого краю в числі до 300 осіб того ж дня вечером, що радив у великій залі Народного Дому. У цьому з'їзді брали участь теж усі три владики, але голосу ні на конституанти, ні на з'їзді не забирали.

Після з'їзду пішла гарята підготовка до перевороту у Львові і в краю. Переворот у Львові в ночі з 31. 10. на 1. 11. 1918 р. переведено майже зовсім незаметно і без стрілянини. Чужинецькі військові частини добровільно здали свою зброю. Намісник Гуйн завівся на їх вірності австрійському цісареві. Самого намісника інтернувала в його помешканні українська військова патруля під командою підстаршини, чим нам. Гуйн, як генерал-полковник, був особисто діткнений (чому, мовляв, цього не зробив старшина хочби в ранзі четаря). Я особисто інтернував директора поліції д-ра Райнлендера і сам обняв управу дирекції поліції. Командантом міста став полковник австрійської служби Маринович. Управу намісництва передано віцепрезидентові намісництва Володимирові Децикевичеві, за Польщі сенаторові з УНДО. Старшинська делегація вже в ранніх годинах повідомила митрополита Шептицького про доконаний переворот і про обняття Національною Радою влади у Львові, якої членом був і митрополит, що висказав тоді своє вдоволення з повної удачі перевороту, і то тим більше, що без проливу крови. В цілій Східній Галичині влада опинилася в українських руках.

Поляки у Львові були заскочені. Але вже другого дня розпочали у місті збройний спротив проти українців і 3. листопада польські збройні відділи зайняли Святоюрську Гору та інтернували митрополита в його палаті. Від цієї хвилини стратив він всякий зв'язок з нами. Розгорілися затяжні бої в самому Львові, що боевою лінією був поділений на дві смуги — українську і польську. Митрополит опинився в польській смузі. Делегація Нац. Ради у Львові перейняла завдання повної Ради. Значна частина наших

парляментарних послів залишилась у Відні і до Львова вже не приїхала, між ними і голова Нац. Ради д-р Євген Петрушевич. Нац. Рада у Львові створила 9. листопада 1918 р. свій уряд під назвою державного секретаріату під проводом д-ра Костя Левицького, що крім президії уряду обняв ще й ресорт державного секретаря фінансів. На 13 членів коаліційного уряду було 9 національних демократів, 2 радикали, 1 соц. демократ та 1 християнський суспільник. Завзяті і криваві бої у Львові тривали даліше. Поляки одержали скріплення з Польщі і українські військові частини разом з урядом залишили 21. 11. 1918 р. місто Львів. Уряд виїхав до Тернополя, звідки 2. січня 1919 р. перебрався до Станиславова. Там зібралася і Національна Рада, що окремим законом з 3. 1. 1919 р. проголосила об'єднання Західно-Української Народньої Республіки з УНР в одну українську соборну державу. Цей акт злуки проголошено врочисто у Києві на Софійській площі 22. січня 1919 р.

Східна Галичина, крім Львова і вузької смуги при залізничному торі Львів-Перемишль, була під українською владою. Безперервні бої на польсько-українському фронті ішли даліше і щойно в половині липня 1919 р. польські війська, скріплені дивізіями ген. Галлера, вишкоченими й озброєними у Франції для боротьби з большевиками, зайняли Східну Галичину. УГА разом з урядом подалася за Збруч. Польща одержала мандат на військову окупацію Східної Галичини, яку опісля рішенням Ради Амбасадорів у Парижі з 15. березня 1923 р. признано Польщі без застережень. Митрополит Шептицький залишився під польською окупаційною владою.

VII. У ПОЛЬСЬКІЙ ЗАЙМАНЩИНІ.

Окупувавши Східну Галичину військово, Польща поступала відразу так, наче б Східна Галичина була вже її інтегральною частиною. Застосовано масовий терор супроти українського населення, що творило величезну більшість мешканців краю. Розпочалися масові арешти всіх активніших українських громадян і в польських концентраційних таборах опинилося незабаром понад 100.000 галицьких українців, з яких більше як четвертина вигинула там від пошесних недуг і голодування. Крім цього розпочалися й масові політичні процеси у зв'язку з участю в творенні Української Держави або в недавній польсько-українській війні. Рівночасно Польща касувала з поспіхом усі головні залишки автономії краю з австрійських часів і стала переводити уніфікацію, трактуючи Галичину як суто польський край. Скасовано більшість наших національних надбань, здобутих у затяжній боротьбі з поляками в Австрії. Поведено наступ на українське народне шкільництво в Галичині, яке ступнево, але нещадно ліквідовано. У львівському університеті скасовано всі українські катедри, зліквідовано галицький сойм і Краєвий Виділ, місцеве самоврядування віддано під польську державну контролю.

Українці Східної Галичини ніколи формально не визнали польської займанщини, з якою рахувалися тільки як з існуючим фактом. Самозрозуміло, що були огірчені заключенням т. зв. польсько-українського варшавського договору 21. квітня 1920 р., яким уряд УНР заявив своє незацікавлення долею Східної Галичини, залишаючи її при Польщі, як і Західну Волинь, Полісся та Холмщину з Підляшшям. До огірчених належав і митрополит Шептицький, що, як свідомий і діяльний український державник і соборник, бажав бачити у Львові українську національну владу. Таким українським державником і соборником залишився митрополит і до кінця свого життя. Тому польська влада всюди, де тільки могла, йому дошкулювала і, де тільки вдалося, перепиняла його національну українську конструктивну працю.

Польський безперервний урядовий терор у рр. 1919—1921 проти українців у Східній Галичині шалів усюди. Довгий час не могла появлятися навіть українська преса. Про явну легальну політичну організацію не могло бути й мови. Від 1920 р. зачала діяти підпольна Українська Військова Організація (УВО), що застосувала терористичні методи боротьби. Вона опісля злилася з новою підпольною течією — Організацією Українських Націоналістів (ОУН), що створилася в 1929 р. і теж вела терористичну акцію, стараючись при цьому впливати всякими засобами і на українські чинники, що діяли легально. Повстала з цього приводу внутрішня боротьба в українському таборі, що значно улегшувало завдання польської екстермінаційної політики. Польща мала і своїх агентів у підпіллі ОУН, що деморалізували і саме підпілля та спричинювали нові жертви, часто зовсім непотрібно та з великою шкодою для нас. Митрополит про це знав і болів дуже над цим загрозливим явищем. Знаю про це з моїх кількакратних розмов з митрополитом саме на тему українського підпілля, яке я, як оборонець у політичних процесах членів УВО і ОУН, знав добре з численних судових розправ та зі студій судових і поліційних актів у цих справах, врешті з моїх розмов і з самими підсудними.

Польща застосувала супроти Східної Галичини політику доконаних фактів. Хоч Східна Галичина в міжнародньому правно-державному розумінні не належала ще зовсім до Польщі, тільки була у її військовій окупації, та польський уряд перевів там свою постійну цивільну адміністрацію, як і в цілій Польщі. Розписав навіть вибори до сойму і сенату на листопад 1922 р., що їх східно-галицькі українці збойкотували на доручення еміграційного уряду д-ра Є. Петрушевича з Відня. У Львові діяла Міжпартійна Рада, до якої належав і митрополит. У нього часом відбували ми засідання цієї Ради, що більшої, самостійної діяльності не проявила. Край слухав наказів д-ра Петрушевича, з яким і митрополит Шептицький стояв у близьких зв'язках через свого найближчого співробітника і кол. парламентарного посла, о. мітрата Тита Войнаровського, що виїжджав не раз до Відня.

Та все ж польський уряд не був ще зовсім певний своєї повної перемоги у східно-галицькій справі, в якій рішаль-

ний голос мала і далі Антанта. Вона ще з кінцем 1919 р. виготовила проект територіяльної автономії для Східної Галичини, якого тоді не прийняли ні польський уряд, ні уряд д-ра Петрушевича. Польське міністерство закордонних справ через свого радника графа Станіслава Лося навязало зв'язок з о. Т. Войнаровським, який докладав справу у Відні д-рові Є. Петрушевичеві і д-рові К. Левицькому та опісля переказував Лосеві. В 1921 р. побував у Львові майор д-р Мадейський, як виявилось, з другого відділу міністерства військових справ (розвідки), що вів розмови з львівськими провідними українцями на тему налагодження польсько-українських відносин. Був він і в митрополита і я теж мав з ним тоді довшу розмову. Ні розмови у Відні, ні розмови у Львові не довели до нічого. А може були б і позитивні, якщо б Польща була прийняла за основу хочби згаданий проект Антанти з 1919 р. Але Польща про національно-територіяльну автономію не хотіла й чути.

На закордонний експорт Польща висунула свій проект. Був ним закон з 26. вересня 1922 р. про основи загальної воевідської автономії, зокрема ж воевідств Львівського, Тернопільського і Станіславівського. У ст. 21. цього закону Польща зобов'язується не вести польонізації цих трьох воевідств, а в ст. 24. оснувати університет з українською (в оригіналі — руською) мовою навчання, не подаючи місця його осідку. По думці ст. 26. ця воевідська автономія — зокрема постанова щодо оснування українського університету — мала увійти в життя найпізніше до двох літ, себто до 25. жовтня 1924 р., але Польща ніколи її не здійснила, українського університету не оснувала і переводила широку колонізацію згаданих трьох воевідств польським елементом зі заходу.

Митрополит Шептицький восени 1921 р. вибирався до Америки, щоб, як апостольський візитатор, відвідати українські колонії в Злучених Державах, Канаді, Бразилії та Аргентині. Перед його відїздом за кордон була в нього в жовтні 1921 р. президія кол. кам'янецької Всеукраїнської Ради, до якої входив і я, як заступник голови. Тоді прибули до митрополита голова цієї Ради адв. Михайло Корчинський, члени президії Іван Липа (батько письменника Юрія) та Іван Кобза і я. Митрополит розпитував нас про

праці уряду УНР, що після ратифікування ризького договору між Польщею і СРСР в березні 1921 р. ліквідував свою діяльність у Польщі. Цікавився теж майбутнім державним устроєм УНР по усуненні советської окупації. Митрополит був поінформований про деякі праці уряду УНР для вироблення проєктів конституції її, зокрема про постанову тої конституції, в якій було сказано, що президентом УНР може бути тільки особа православного віроісповідання. Митрополит відразу звернув увагу на цю постанову і сказав, що вона не повинна знаходитися в конституції, бо вона виключає напр. греко-католицьких українців, що чейже колись будуть громадянами УНР, від права старатися про цей найвищий уряд в державі. І митрополит мав тут без сумніву повну слушність.

По дорозі в Америку митрополит Шептицький спинився на якийсь час у Відні і відбув розмови з д-ром Євгеном Петрушевичем, д-ром Костем Левицьким та іншими галицькими діячами. Ішло про рятування справи Східної Галичини, бо д-р Петрушевич і очолюваний ним уряд вірили, що її вдасться урятувати та що Східна Галичина дістане бодай національно-територіальну автономію при Польщі, якщо не вдасться вибороти для неї повну державну незалежність. Упрощено тоді митрополита, щоб він повів особисто відповідну акцію в деяких західно-європейських столицях. Митрополит це й виконав і мав там розмови з різними відповідальними політиками. Але з його заходів не вийшло нічого і, як уже відомо, 15. березня 1923 р. Рада Амбасадорів у Парижі признала Польщі Східну Галичину, і то без ніяких забезпечень прав української більшості цього краю. Це було цілковитою невдачею політики д-ра Є. Петрушевича і викликало велику депресію у Східній Галичині. Митрополит відбув апостольську візитацію в Америці і вернувся десь з кінцем літа 1923 р. до Львова, звідки, здається мені, за кордон більше не виїжджав.

ПАЦИФІКАЦІЯ ТА ЇЇ ВІДГОМІН.

Йшли даліше польські сірі будні. З польського боку ніхто й не думав поважно про якунебудь позитивну розв'язку української справи в Польщі. Навпаки, скріплювалися ще більше польські колонізаційні заходи, а знаменним виявом цього були три польські мовні закони з 31. липня 1924 р. Польсько-українська проблема загострювалася щораз більше. Приходило щораз частіше до конфліктів і зростала акція українського підпілля, проти якої Польща застосувала репресії. Врешті з початком осені 1930 р. прийшло до масової пацифікації Східної Галичини.

На села вислано великі поліційні загони і полки кінноти, що, переїжджаючи з села в село, били й катували місцеве українське населення, а передовсім місцевих українських діячів. Нищили селянські загороди, мешкальні доми, хатне улаштування, господарські статки і споживчі продукти. Жертвою нападів озброєних поліційних і військових відділів падали в першу чергу домівки читалень «Просвіти» та кооперативні крамниці. Нищено в читальнях театральне влаштування, костюми, дерто й топтано портрети Тараса Шевченка, в крамницях розкрадано товар, а решту нищено або роблено її нездатною до ужитку. Жах упав на українське населення по селах і містечках. Тривожні вісті кружляли з уст до уст. Люди втікали перед нападами озброєних польських відділів у поліційних і військових одностроях у ліси, кущі та очерети, як колись у часі татарських нападів.

При нагоді пацифікації рішено здушити терором взагалі український рух. Арештовано спершу кількох українських послів і посаджено в берестейській кріпості. А незабаром арештовано більшість українських послів і сенаторів та увесь провід Українського Національно-Демократичного Об'єднання (УНДО) у Львові і переведено масові арештування українців у краю. Голова УНДО й Української Парл. Репрезентації в польському соймі д-р Дмитро Левицький вибрався з тим матеріалом, що його провід УНДО встиг зібрати, до митрополита Шептицького і просив, щоб митрополит інтервеніював особисто в керманічів польської держави у Варшаві в справі припинення пацифікації українського населення в Галичині. Митрополит Шептицький

Митрополит Андрей Шептицький в мітрі

піднявся цієї місії без надуми і, ознайомившись докладно з матеріалом, виїхав з кінцем вересня 1930 р. літаком до Варшави. Старався там про авдієнцію у Пілсудського, у міністра внутрішніх справ Наконечнікова-Клюковського, врешті й у президента Мосціцького, але всюди стрінувся з відмовою. Ні один з польських рішальних державних чинників у Варшаві не хотів тоді бачити й вислухати митрополита Шептицького і він, не вдіявши нічого, вернувся до Львова. Пацифікацію продовжувано далше і далше йшли без упину арештування видніших українських громадян. Згадана поїздка митрополита Шептицького в справі припинення пацифікації була останньою його спробою особистої інтервенції у польського уряду. Більше він у нього не інтервенював уже ніколи. Між польським урядом і митрополитом Шептицьким повстала непрохідна прірва, яка зрештою існувала від самого початку між новою Польщею і українським народом.

Коли ці заходи митрополита залишилися зовсім без успіху, тоді він разом з перемиським єпископом Коциловським і станиславівським єпископом д-ром Хомишиним звернувся в жовтні 1930 р. безпосередньо до Апостольської Столиці в Римі з обширним меморіалом, де представив докладно на підставі документів і фактів жахливі відносини, в яких опинилось українське населення Сх. Галичини наслідком зарядженого польським урядом нищення людей, установ та їхнього майна. Всі три владики української греко-кат. Церкви в Польщі прохали у Папи інтервенції перед польським урядом для припинення масакри українського населення і нищення його майна, як і майна українських установ. Чи і які конкретні заходи поробив Ватикан перед польським урядом у повищій справі, нам не відомо. Перед нами є тільки відповідь Ватикану на згаданий меморіал галицького греко-кат. єпископату, а саме письмо державного секретаріату Папи і письмо Конгрегації для Східної Церкви, оголошені кілька місяців пізніше на сторінках львівського «Діла» (ч. 121. з 1931 р.). Обидва ці письма, адресовані до митрополита Андрея Шептицького у Львові, подаємо нижче як історичні документи.

З Ватикану, дня 2. листопада 1930 р.

Високопреосвященний Отче!

Спішу повідомити Вас, що до Святішого Отця надійшов учора лист, що Його Ваше Преосвященство вислали дня 21. жовтня, щойно минулого місяця.

Отже Святіший Отець дав мені поручення, щоб я Вам подав до відома, що Він з пильною увагою духа і зі щирим смутком прочитав вісті, одержані від українського єпископату, а то потверджені ще й з інших сторін. Крім цього Його Святість жагуче бажає через мене запевнити Ваше Преосвященство і Ваших Товаришів в Єпископаті, що Апостольський Престіл не занедбає, а з найвищим зусиллям буде старатися інтервенювати за правду і справедливість.

Повідомляючи Вас про це, користаю з нагоди, щоб виявити почування моєї найвищої для Вас пошани, з якою остаю Вашому Преосвященству вповні відданий. Е. Кард. ПАЧЕЛЛІ.

Св. Конгрегація для Східної Церкви, прот. ч. 604/30.

Рим, дня 2. листопада 1930.

Високопреосвященний Отче!

Зі смутком довідалася Священна Конгрегація про болючі переживання, які в минулих днях пригнобили серце Вашого Преосвященства і Ваших Преподобних Співбратів.

Можу запевнити як Ваше Преосвященство, так і інших Єпископів Галичини, що Священна Конгрегація ціла, від мене аж до останнього, лучиться з Вашим болем, а особливо приєднується до молитви з довірою, що Господь скоро увінчає наше добре діло, яке — особливо в цих обставинах — Священна Конгрегація старається і буде старатися зробити і не перестане пробувати жадної дороги, щоб можна було зарадити лихові у найкращий спосіб.

Тимчасом прошу Бога, щоб подав Вам всяку благодать і потіху, і з почуванням глибокого поважання заявляюся Вашого Преосвященства в повній прихильності як брат

А. Кард. СІНЧЕРО, Секретар.

Г. І. ЧІКОНЯНІ, Асесор.

Пацифікація українського населення Східної Галичини з осені 1930 р. відбилася широким відгомном в Європі. Українська Парляментарна Репрезентація у Варшаві, до якої належали всі українські посли і сенатори з Галичини, звернулася за підписом усіх своїх членів з окремою жалобою на польський уряд до Союзу Народів у Женеві. Він вибрав у цій справі — жалоби внесли і деякі поодинокі українські громадяни — комісію з трьох під проводом то-

дішнього британського міністра закордонних справ Гендерсона. Вона й розглянула цю дуже немилу для польського уряду справу, але у висліді не вийшло з цього нічого позитивного.

До Галичини приїхав посол до англійського парламенту Ріс Й. Дейвіс, що був у митрополита Шептицького і зібрав на місці від очевидців та пошкодованих обширний пацифікаційний матеріал, що його опісля використав в англійській пресі проти Польщі. Зголошено в англійському парламенті інтерпеляції про пацифікацію українського населення польським військом і поліцією. Були й відповіді на це, м. ін. і міністра закордонних справ Гендерсона. Заговорив про цю справу і відомий у світі англійський публіцист В. Г. Стід та багато інших. Поручено її пізніше (15. квітня 1931) і на Раді Міжнародного Союзу Кооператив у Брюсселі, бо українська кооперація в Галичині понесла в часі пацифікації величезні матеріальні шкоди, тому що польське військо і поліція по наказу згори нищили її майно. Польща та її відповідальні керманічі вийшли тоді в найчорнішому світлі.

Українські послы з Галичини зголосили в польському соймі наглий внесок у справі пацифікації, вимагаючи вибору окремої соймової комісії для розсліду пацифікації і покарання урядом винуватків. У цій справі була в соймі з початком 1931 р. довгогодинна дискусія, в якій дехто з польських послів, зокрема ж посол Войцеховський зі Львова, накинувся на митрополита Шептицького, який, мовляв, своєю працею і поставою спричинив такий стан у краю, що пацифікація стала конечним зарядженням уряду. В дискусії на пленумі сойму промовляли тоді майже всі українські послы з Галичини і виступили з рішучою обороною зневаженого митрополита. Опісля зробило це й усе галицько-українське громадянство своїми численними заявами у пресі і на зборах. За митрополитом Шептицьким станув справді увесь український народ Галичини.

Вибори в листопаді 1930 р. при застосуванні масових виборчих зловживань дали більшість групі маршала Пілсудського в соймі й сенаті. Диктатура в публичному житті цієї групи була щораз більше наявна і наближувалась поволі до фашизму. До рішального голосу в ній приходили військові старшини, що гуртувалися коло особи шефа ген. штабу, ген. Едварда Ридза-Сьміглого. Ця група, звана звичайно групою полковників, замість узятися за чисто військове діло, звернула свою увагу на церковну ділянку. Вона стала у проводі латинізаційного походу проти обох Церков — греко-католицької і православної, до яких належали українці в Польщі. З греко-кат. Церквою ішла справа не так легко — з двох причин. Перешкодою було те, що українське греко-кат. духовенство разом зі своїм єпископатом у Галичині, як теж і загал вірних цієї Церкви, були національно освідомлені та активні і вже здавна стояли в організованій боротьбі проти польської навали. Значну правну охорону давав теж і конкордат Апостольської Столиці з Польщею з 10. лютого 1925 р., який у великій мірі усаможійнював у церковно-адміністративній діяльності катол. Церкву в Польщі. Внутрішня церковно-адміністративна самостійність католицької Церкви у Польщі — а в її рямцях і греко-кат. Церкви — на основі згаданого конкордату була без порівняння більша, як це було за Австрії на підставі австрійського закону з 7. травня 1874 р. про упорядкування відносин кат. Церкви в Австрії, де ще залишився був відгомін т. зв. йосифінізму з кінця XVIII стол. із сильним державним впливом на внутрішні відносини кат. Церкви. Куди легше було з православною Церквою, довгий час ще незорганізованою, з московським або обмосковленим єпископатом та обмосковленою більшістю духовенства, при малій ще теж тоді національній свідомості й активності самих українських вірних.

Польські зазіхання пішли в першу чергу на Лемківщину, яка ще з австрійських часів була під впливом москвофілів і де вже перед першою світовою війною була спроба насаджувати православ'я, явище для польської політики бажане і корисне. За Польщі під протекторатом польських урядових чинників на тлі консервованого ними москвофільства православ'я на Лемківщині децю поширилось і

польська урядова статистика з 1931 р. виказує у краківському воевідстві 12.000 православних на 51.800 греко-католиків, а у львівському 9.000 православних на 1,305.300 греко-католиків. Але рівночасно ширилася по першій світовій війні й українська національна свідомість серед лемків, а з нею і українські національні організації, що здержували дальший розріст і москвофільства і православія. В польському денационалізаційному плані перші місця займали Холмщина з Підляшшям і Полісся на сході і Лемківщина на півдні, бо це були наші найслабші позиції. Саме ці землі мали для Польщі також стратегічне значіння і тому вони мали можливо якнайскоріше стати і національно польськими. Ішло тепер про вилучення Лемківщини зі звязку з греко-кат. перемиською єпархією, щоб Лемківщину відтяти також у церковній ділянці від українського національного впливу, що йшов з Перемишля і Львова.

Так прийшло до створення окремої апостольської адміністрації з дев'ятьох лемківських деканатів. Без відома митрополита Шептицького, як голови греко-кат. Галицької Провінції, польський уряд ще в 1932 р. почав робити заходи в справі здійснення свого плану щодо Лемківщини. Польський уряд як формальну притоку до своїх заходів у Ватикані в цій справі взяв під увагу домагання москвофільських провідників з Лемківщини, щоб Лемківщину вилучити з перемиської греко-кат. єпархії в окрему апостольську адміністрацію. Без сумніву, обидві зацікавлені сторони, польська й москвофільська, підходили до цієї справи, як суто політичної, кожна з них маючи на оці власні цілі і користи.

Почалось від атаки у проурядовій польській та москвофільській пресі на перемиського єпископа Коциловського, який, мовляв, потурає українським священикам, насилає їх на Лемківщину та їх протегує, через що ширить незгоду між народом і ненависть між ним до Польщі. Було це в часі найбільшого насилення москвофільської акції за переходом лемків на православія, такої симпатичної і бажаної для польських урядових кол. Єп. Коциловський виїхав до Варшави і 20. жовтня 1932 р. був там у нунція Мармаджі, щоб опрокинути ці пресові вістки проти нього, як з ґрунту фальшиві. Єпископ представив тоді 'нунцієві

устно дійсний стан речей і москвофільську агітацію за православ'ям на Лемківщині, що робиться не без відома і тихої згоди деякого з польських урядових чинників. Мав на це докази й обіцяв подати нунцієві в цій справі подрібне письмове звітання, чого, зрештою, просив і сам нунцій. Незабаром, 3. листопада 1932 р., єп. Коциловський виїхав до Риму. По дорозі прилучився до нього в поїзді єпископ д-р Іван Бучко зі Львова, що їхав з Варшави теж до Риму. В Римі задержалися довше. Польська амбасада при Ватикані вже заздалегідь обробила відповідно для себе лемківську справу у відповідних ватиканських колах. Єп. Коциловського покликано 19. листопада 1932 р. на аудієнцію до Конгрегації для Східної Церкви. Там прийняв його монсіньоре Чіконяні і сказав, що хоче говорити в справі лемківської адміністрації та що бажав би обсадити її перемиським єпископом-помічником д-ром Григорієм Лакотою, на що єп. Коциловський дав свою згоду і тим сам засадничо вирішив лемківську церковну проблему в нашу некористь. У Чіконяні мав єп. Коциловський ще дві аудієнції — 21. XI. 1932 р. був сам, а другого дня разом з єп. Лакотою. Справа пішла до Папи. В дні 24. XI. 1932 р. покликано обох згаданих єпископів до кардинала Сінчеро, який сказав їм, що він був у Папи і повідомив його про згоду єп. Коциловського на створення апостольської адміністрації на Лемківщині.

Обидва єпископи вернулись до Перемишля 30. XI. 1932 р. і тут єп. Коциловський застав уже листа від нунція Мармаджі з Варшави з 28. XI. 1932 р., щоб порозумітися з єп. Лакотою щодо границь лемківської адміністрації. Тоді єп. Лакота взагалі відмовився обняти місце апостольського адміністратора Лемківщини, кажучи, що краще дати там на це місце якогось »русина«. Єп. Коциловський повідомив про цю відмову єп. Лакоти варшавського нунція. Мармаджі вислав тоді о. протоігумена Степана Решетила з листом до станиславівського єпископа д-ра Григорія Хомишина, щоб він відступив на апост. адміністратора Лемківщини свого єпископа-помічника д-ра Івана Лятишевського. Але єп. Хомишин на це з місця не погодився.

Поляки не засипляли у Ватикані лемківської справи. З Риму виїхав до Польщі один з головних російських церковних діячів у ватиканській Комісії про Росію, кн. Волконський,

і 18. серпня 1933 р. склав візиту митрополитові Шептицькому у Прилбичах, де митрополит перебував тріди у свого брата Льва. Треба здогадуватися, що там була мова і про лемківську адміністрацію. Літом 1933 р. нунцій Мармаджі перебував довший час у Криниці і там 30. липня 1933 р. відвідала його депутація лемківських москвофільських діячів з проханням створити лемківську апостольську адміністрацію, що було зааранжоване польськими урядовими чинниками. В неділю 6. серпня 1933 р. в год. 3. пополудні нунцій у товаристві польського римо-кат. єпископа з Тарнова д-ра Лісовського відвідав греко-кат. парохіяльну церкву в Криниці, а в кілька днів пізніше прийняв у Криниці депутацію від єп. Коциловського, іменем якої о. Голинський вручив нунції меморіал свого єпископа про церковно-релігійні відносини на Лемківщині. Нунцій Мармаджі 13. грудня 1933 р. виїхав до Риму і там церковну лемківську проблему остаточно закінчено. Папським декретом з 10. лютого 1934 р. створено апостольську адміністрацію для Лемківщини з 9 деканатів з числом вірних коло 100.000, що їх вилучено з перемиської греко-кат. єпархії. З цього приводу нунцій Мармаджі написав листа з 12. лютого 1934 р. до митрополита Шептицького з підкресленням у ньому, що створення апост. лемківської адміністрації — це суто церковний акт і не має ніякого політичного підложжя. Інша справа, як то воно було насправді. Цього листа оголошено в «Ділі», ч. 78. з 25. III. 1934 р.

Польський уряд — і тут мала голос група полковників — хотів бачити апост. адміністратором Лемківщини москвофіла. Переговори щодо особи кандидата йшли довший час і остаточно став ним москвофіл о. д-р Василь Масцюх, а коли він незабаром помер, теж москвофіл о. д-р Яків Медвецький. Апост. адміністрація стала домоною москвофілів, і кандидатів на греко-кат. священників для Лемківщини виховувано зразу в польській ченстоховській римо-кат. духовній семінарії в Кракові, опісля в Тарнові. Це останнє зроблено тому, щоб гурток греко-кат. питомців, що вчилися в краківському університеті, відтягнути зовсім зпід українського національного впливу світських студентів українців цього ж університету. З цієї саме причини перенесено згаданих теологів до польської римо-кат. духовної семінарії в Тарнові, де вже не було страху за такий вплив.

Митрополит Шептицький, очевидно, не був причасний до цих польських махінацій проти українців. Стояв непохитно на сторожі повіреної йому Церкви і прав рідного народу. Українська мова, за винятком (ще з давніх австрійських часів) ведення в латинській мові метрикальних книг, залишилася в греко-кат. Церкві та у всіх її установах у Галичині виключною урядовою мовою, внутрішньою і зовнішньою. Інакше було в православній Церкві в Польщі, в якій польська мова була виключною урядовою мовою і внутрішньою і зовнішньою, хоч православного польського населення в Польщі зовсім не було.

МИТРОПОЛИТ ШЕПТИЦЬКИЙ В ОБОРОНІ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ.

Віроісповідні відносини в Польщі по її офіційній статистиці з 1931 р. представлялися так: на всіх 31,915.800 мешканців було 20,670.100 римо-католиків — 64,8%, 3,336.200 греко-католиків — 10,4%, 3,762.500 православних — 11,8%, 835.200 протестантів — 2,6%, 145.400 інших християнських віроісповідань — 0,5%, 3,113.900 жидів — 9,8%, інших нехристиянських віроісповідань (мусульмани і караїми) 6.800 — 0,0% і неозначених та неподаних 45.700 — 0,1%. З того в Люблинському воевідстві, до якого входила Холмщина з Підляшшям з числом населення 2,116.200, було 210.100 православних — 9,9%. Православне населення Холмщини і Підляшшя, як відомо, українське. Серед загального числа православних у Польщі українців було в 1931 р. коло 2,500.000 і вони творили величезну більшість населення волинського й поліського воевідств, що їх дістала Польща на основі ризького договору з 1921 р. Польща повила на цих теренах вже з самого початку польонізаційну і латинізаційну політику, колонізуючи ці землі рівночасно спровадженням із заходу польським елементом. Рівночасно вона старалася зробити православну Церкву вповні залежною від себе і накинула їй польську урядову мову, а духовні семінарії і православний богословський факультет при варшавському університеті були з польською мовою навчання і проявляли повну польонізаційну систему у вихованні кандидатів духовного стану. Використовуючи московську чи обмосковлену православну церковну ієрархію, при повній відсутності українських народніх шкіл на цих

Святогорська Гора в зимі

теренах, думала Польща за допомогою ополяченої православної Церкви ополячити там і український народ. Про білорусинів уже й не говорити з огляду на їхню тодішню національну несвідомість; там поведено польонізацію відразу повною паркою. Та в найскрутнішому положенні під Польщею опинилися Холмщина і Підляшшя, що до 1875 р. творили останню в Росії холмську уніятську єпархію, перемінену тоді царським указом на православну.

Від часів берестейської церковної унії з Римом у 1596 р. до 1875 р. була холмська єпархія уніятською. По шематизму цієї єпархії на 1875 р. холмська уніятська єпархія мала при кінці 1874 р. 11 деканатів, 256 парохій з таким же числом парохіяльних церков і 74 філіяльні церкви — разом 330 усіх церков, які в 1875 р. перемінено на православні. Вірних у тій єпархії було в 1874 р. 249.146. Насильне накинення православ'я, нераз через чинний спротив населення, зокрема на Підляшші, при допомозі війська, спричинило появу т. зв. упорствуючих, себто таких, яких проти їх волі записано за православних, а які православних релігійних практик не виконували ніколи, виконуючи їх таємно у польських римо-католицьких священників. Частину уніятських священників арештовано і заслано, частина перейшла на православ'я, решта виємігрувала до Галичини. Зате на Холмщину прибуло близько сто греко-кат. священників москвофілів з Галичини, що там перейшли на православ'я і помагали русифікувати місцеве населення. Число упорствуючих вже зразу дійшло до 125.000. Вони підпали під польський вплив — це були т. зв. калакути — і з проголошенням толеранційного указу в 1905 р. перейшли формально на римо-католицизм та майже всі ополячились.

Православна Церква на Холмщині і Підляшші від 1875 р. — як і в цілій Росії — була синодальною. Польща хотіла її звільнити від церковної залежності від відновленої в 1917 р. патріаршої Церкви в Москві і вже розпорядком польського міністра віросповідань і освіти з 30. січня 1922 р. видала «Тимчасові постанови про відношення Держави до православної Церкви в Польщі». Польський уряд робив заходи для проголошення автокефалії і в царгородського патріарха Григорія виведав «Томос» з 13. листопада 1924 р. про признание ним православної Церкви в Польщі автокефальною, себто незалежною від московського патріархату.

Собор православної Церкви в Польщі мав зайнятися правним упорядкуванням внутрішніх відносин цієї Церкви, але уряд, не зважаючи на публичне приречення президента Польщі та на майже закінчені праці передсоборової комісії, його ніколи не скликав. Ще в часі приготування праць до проголошення автокефалії польський уряд, кокетуючи тоді дещо православних українців у Польщі, постарався про вибір українця Юрія Ярошинського, що був за автокефалію, першим православним митрополитом у Польщі з осідком у Варшаві. Це викликало велике негодування у прихильників московського патріархату на митрополита Юрія і один з них, архімандрит Смарагд (світське ім'я: Павло Латиш-Латишенко), до 1915 р. ректор православної духовної семінарії в Холмі, 8. лютого 1923 р. у Варшаві вистрілом з револьвера убив митрополита Юрія Ярошинського. — Остаточню поїнку в 1938 р. польський уряд сам, без Собору, унормував правну сторінку православної Церкви в Польщі декретом президента Польщі з силою закону з 18. листопада 1938 р. про відношення Держави до Польської Автокефальної Православної Церкви. На основі цього декрету Рада Міністрів видала розпорядок з 10. грудня 1938 р., в якому визнано долучений до цього розпорядку Внутрішній Статут Польської Автокефальної Православної Церкви разом з його залучниками, складений правовою репрезентацією цієї Церкви. На основі цього декрету і розпорядку православна Церква в Польщі, у проводі якої по трагічній смерті митрополита Юрія Ярошинського станув, як митрополит, Діонісій Валединський, родовитий росіянин, який і досі урядуює у Варшаві, опинилась у всебічній залежності від польських урядових чинників, що вмішувались навіть у чисто внутрішні її справи.

Царські війська, уступаючи в літі 1915 р. перед німецькими й австрійськими військами на схід, вивакували, з собою з покинутих ними теренів усе православне населення, що повернулося до своїх давніх осель поїкну в кілька літ пізніше, вже за Польщі. Польський уряд використав неприсутність православних, загарбав церковні земельні маєтки православної Церкви на Холмщині й Підляшші і розпарцелював їх між поляків. Православні церкви замкнено, значну частину з них передано римо-католикам, а деякі знищено зовсім. Оргія нищення церков під проводом по-

вітових старостів і польської державної поліції дійшла свого вершка головню на весну і в літі 1938 р. Остаточний білянс православних церков на Холмщині й Підляшші такий: дня 1. 8. 1914 р. було там усіх православних церков 389, а дня 1. 9. 1939 р. всього 51. Поляки забрали для себе 149 православних церков і перемінили їх на римо-кат. костели, а 189 православних церков зовсім збурили, або просто спалили. Бурення церков відбувалося пляново і систематично при допомозі сprovedжених польських робітників та під доглядом і охороною польської державної поліції. Діялось це при розпучливому плачі і голосних лементях місцевої української православної людности. Польські робітники виносили з церкви церковні образи, книги, ризи та іншу церковну утвар, скидали те все на купу і щойно тоді приступали до бурення церкви. При цьому нищили нераз старий цвинтар біля церкви та церковну огорожу, зрізували дерева і всю площу зрівнювали з землею та засівали траву, щоб по церкві не залишити ніякого сліду. Бували випадки, що робітники приїжджали не тільки з поліцією, але ще й із поліційними псами, щоб відганяти православних селян і селянок від церкви. При нищенні церков не щаджено і тлінних останків православних, що їх викидувано з найбільшою наругою з могил. Так було напр. з тлінними останками о. Андрія Каролинського в містечку Лалців на Холмщині, де висмівано при цьому найсвятіші релігійні і національні почування православних вірних. В тому ж 1938 р. поруйновано і муровану православну церкву в містечку Щебрешин на Холмщині, збудовану ще в 1184 р., отже одну з найстарших пам'яток українського церковного будівництва. Ще на самому початку польського панування — в 1919 р. — в підземеллях єпископського собору в Холмі порозбивано крипти з гробницями єпископів, настоятелів собору і його ктиторів та заслужених для церкви священників, православних і уніятських, і повикидувано з них кості; збудено також православний цвинтар біля собору, порозбивано трумни і викинено також з них кості покійників, що ще довго — цілими роками — білілись на зруйнованому цвинтарі, на якому порозбивано і нагробні пам'ятники. Очевидно, собор у Холмі поляки відразу перемінили на костел. У божевільному буренні поляками православних святинь на Холмщині не було стриму. В одному тільки 1938 р. збудено або спалено 115 православних церков.

Православним не дозволено ставити ні каплиць ні молитовних домів на місце заборонених, замкнених або знижених церков. Під охороною польської державної поліції такі нові будівлі негайно бурено, а на тих, що займалися їх будовою, як теж і на православних священників, що відважались у них відправляти, накладано кари грошеві або їх арештовано.

В часі того масового бурення церков на весну і з початком літа 1938 р. не було соймової сесії. Але я тоді поїхав до Варшави на довгий час, щоб зібрати відповідний матеріал для моєї інтерпеляції в соймі та інтервенції в польському центральному уряді. До мене у Варшаві зголошувалися люди з усіх сіл, де йшла ця масова акція бурення православних церков. Від них, як очевидців, зібрав я потрібний мені матеріал, доповнений ще переданим матеріалом з варшавської православної консисторії. Увесь цей матеріал використав я у своїх двох інтерпеляціях до голови Ради міністрів, що я їх вніс на пленарному засіданні польського сойму 6. липня і 21. липня 1938 р., де подано точні дати про час збудування — та знищення і спалення поляками православних церков. Справу насильного і безправного загартання польським урядом нерухомих дібр православної Церкви представлено у моїй промові та в промові протоєрея Мартина Волкова на пленарному засіданні сойму 6. липня 1938 р. і в промові сенатора Остапа Луцького на пленарному засіданні сенату 14. липня 1938 р. при дискусії над договором з 2. червня 1938 р. між Апостольською Столицею і Польщею в справі поуніятських земель церков. Увесь той матеріал появилася друком в українській і польській мовах накладом Українського Національно-Демократичного Об'єднання (УНДО) в літі 1938 р. Копії моїх інтерпеляцій завіз пос. Вол. Целевич митрополитові Шептицькому до Підлютого, який на основі поданого там фактичного матеріалу написав послання, що його подаємо нижче.

ПОСЛАННЯ В СПРАВІ ХОЛМЩИНИ.

АНДРЕЙ, Львівський і Галицький Митрополит,

Преосвященним Єпископам, Високопреподобним Калітулам і Всечесному Духовенству Галицької Провінції.

Мир Вам о Господі і Божя благодать!

Потресаючі події останніх місяців на Холмщині змушують мене прилюдно стати в обороні переслідуваних наших братів, нез'єдинених

православних християн Волині, Холмщини, Підляшшя і Поділля, та завізвати Вас до молитви за них і до діл покути, щоб виеднати з неба Боже милосердя.

Коло сто церков розібрано і розвалено. Многі замкнено. Деякі спалено рукою незнаних злочинців. У замкнених церквах і каплицях заборонені Богослуження, і в них і поза ними. Між знищеними церквами є дорожчинні старинні пам'ятники церковної архітектури. Часто нищили і з'являють релігійного культу. Людей змушували, іноді насильством, приймати католицьку віру в латинському обряді. Священиків, удержуваних лентами бідного населення, що з доручення своєї Духовної Влади виконували душпастирські обов'язки, виселявали та діймаючи карали грошевиими гривнами або в'язницею. Неповинних людей нераз бито та видаловано з їхніх осель. Навіть не вільно там учити катехизму і проповідувати в матерній мові людей.

Православна Церква покрита жалобою. Православні церкви поза границями держави наказали молитви і пости в намірі виеднати з неба заперестання релігійного переслідування.

Ціле православне населення Польщі затривожене. Населення Холмщини зранене у найсвятіших і найблагородніших почуваннях. А всі з'єдинені з Вселенською Церквою восточні боліють над ударом, завданим самому ділу з'єдинення.

А те все сталося в хвилині, коли уряд предкладав до ратифікації уклад в справі поунійних дібр, заключений між Апостольською Столицею та Польською Державою. Тим хронологічним збігом обставин ініціатори й організатори діла знищення скидають на Апостольський Престіл одіум того, що сталося. Події на Холмщині нищать в душах православних, нез'єдинених наших братів, саму гадку про можливість з'єдинення, представляють Вселенську Церкву ворожою і небезпечною для православного народу. В очах кількоміліонового населення Польщі Апостольська Столиця представлена співвинною діла знищення. Отвирається нову пропасть поміж Східною і Вселенською Церквою.

Кому ж приписувати ті матеріальні й моральні руїни? Хто ж посмів у католицькій державі на очах представника Апостольського Престолу-Нунція, на очах многочисленних католицьких єпископів завдати Вселенській Церкві такий страшний удар? Хто ж посмів, усупереч інтересам держави, з потоптанням традиції Маршала Йосифа Пілсудського, виконати таке безприкладне діло?

Це могло статися тільки за інспірацією укритих ворогів Вселенської Церкви та Християнства. Таке діло не могло нікому принести хісна крім них. Вони мали легке завдання, коли нищили частину Вселенської Церкви і нарід, що до тої Церкви належить, а могли заслонюватися позірними мотивами, що нищать ворогів держави. Нищили Католицьку Церкву при мовчаливій апробаті або радісних оплесках многих католиків. Ми навіть не звертали за поміччю до наших братів латинського обряду. Вони могли нам цієї помочі відмовити, уважаючи нас, наперекір яскравим доказам, що так не є, за нельояльних громадян.

Законспіровані вороги Християнства не можуть у Польщі виступати явно проти католиків, бо ці останні надто сильні. Мусять маскувати

свої удари. Ділають через інших посередньо, але і тоді можна їх пізнати по цілі, до якої прямують.

Осмілені успіхом поважилися в останньому випадку нанести тяжкий удар на неповинних і бідних селян та священників Холмщини, яких не могли оскаржувати у нельояльності для держави, удар, якого не могли оправдати ніяким закидом, зробленим тому народові. Наносять його, вживаючи патріотичних гасел, як «вирівнюння історичних несправедливостей» і «вищення слідів неволі», а несвідомих католиків штовхають до нехристиянських вчинків. Той удар нанесли неповинним православним так зручно, що рівночасно вдарили і Вселенську Церкву, але тим і зрадилися, показали, чим є вони в дійсності: це вороги Вселенської Церкви, вороги Християнства.

Ми боліше мусимо відчувати всі терпіння наших братів, а антихристиянські поступки мусимо нап'ятнувати. Нищення церков у місцевостях, де церква потрібна народові, заборона відправи церковних Богослужень і карання за молитву — мусимо вважати за факти релігійного переслідування.

Мусимо, на жаль, уважати за тріумф ворогів Церкви — масонів той моральний удар, завданий самій ідеї з'єдинення Церков та авторитетові Вселенської Церкви й Апостольської Столиці.

Мусимо запротестувати проти намагання кинути понуру тінь підозріння, що боротьбу з Православною Церквою апробує Апостольська Столиця. Мусимо також запротестувати проти того, щоб холмські події та політичну боротьбу з Українським Народом оправдувати інтересами Католицької Церкви.

Сьогодні може католицька опінія ще не зорієнтована, сьогодні ще багато католиків не здає собі справи з того, що сталося, та що є і лишиться грізним мemento для католицької Польщі.

Для переслідуваних, так як і для нас, є потіхою, що Бог справедливий дивиться з неба на наші терпіння. Доля народів у Божих руках. Бог зможе з терпінь бідного народу випровадити правдиве тривале добро для нього, славу та перемогу для Святої Вселенської Церкви.

Дано у Підльотому в день св. Славного Пророка Іллі 2. серпня Р. Б. 1938.

+ АНДРЕЙ, Митрополит.

Це послання, оголошене на першій сторінці в «Ділі» ч. 184. з 23. 8. 1938 р., польська цензура skonфіскувала. Не зважаючи на конфіскату, це число розійшлося масово, а крім того з послання зроблено нелегальну відбитку, яка теж масово розійшлася по цілому краю і зробила величезне вражіння, головню серед православних. Знаю певно, що православний митрополит Діонісій, який, як і вся православна церковна ерархія, мав замкнені уста, вислав до митрополита Шептицького довірочно високого православного достойника з листом, в якому склав йому гарячу подяку за мужній виступ в обороні православної Церкви.

Озброєні ватаги польських колоністів, т. зв. кракуси, у південній Холмщині, головню в повітах Грубешів і Томашів, нападали далі на українських православних селян і нищили їхнє майно, щоб змусити їх до переходу на римо-католицизм. Сильний натиск ішов теж від польських священиків, учителів, війтів, поліції і старостів. Під впливом цього терору в літі 1938 р. цілі православні села, щоб рятувати своє життя і майно, стали переходити на римо-католицизм. Перейшло на римо-католицизм і ціле село Турковичі коло Грубешова, місцевість znana на цій Холмщині і західній Волині з своєї чудотворної ікони Богородиці та з масових прощ православних до неї.

Цими подіями на Холмщині з літа 1938 р. зацікавився також уряд СРСР і советський амбасадор у Варшаві вніс гострий протест-демарш у польському міністерстві закордонних справ, використовуючи відповідні постанови ризького договору з 1921 р. про охорону релігійних і національних прав українців у Польщі. А що вже тоді грозила війна Німеччини з Польшею, то на вимогу польського міністра закордонних справ Бека міністерство внутрішніх справ видало наказ негайно спинити дальше бурення православних церков на Холмщині і репресії проти православних. Що більше. Наказано старостам, поліції і війтам, щоб повчили православних, які недавно зі страху перейшли на римо-католицизм, що можуть назад вернутися на православ'я. Так воно і сталося.

VIII. ПІД БОЛЬШЕВИЦЬКОЮ ЗІРКОЮ І НІМЕЦЬКОЮ СВАСТИКОЮ.

Советська влада в часі своєї першої окупації Галичини від другої половини вересня 1939 р. до кінця червня 1941 р. не розгорнула ще вповні свого основного плану знищення релігії і Церкви та фізичної ліквідації духовенства, як це перевела вже давніше у себе в СРСР. Зробила це з тактичних оглядів, щоб нагальними репресіями на релігійному тлі не дразнити місцевого українського населення, яке здавна було привязане до греко-кат. віри і греко-кат. Церкви. Нова окупаційна влада обмежувалась покищо до безбожницької пропаганди шляхом преси і зібрань, до припинення діяльності духовних навчальних заведень, націоналізуванню церковного нерухомого майна, усунення навчання релігії у школах і заборони видавати друком пресу й літературу релігійного змісту. Заборонено, зрештою, всі існуючі за Польщі українські організації, видавництва і пресу, бо в нових обставинах могли існувати тільки комуністичні організації і комуністичні публікації. Назабаром застосовано широко і протиукраїнські політичні репресії, переводячи масові арешти, засуди і вивезення, опісля й розстріли, усього українського активнішого елементу. Ці репресії — включно до розстрілів — стосовано також до греко-кат. священиків, але сам греко-кат. єпископат залишено хвилю в спокою, наложивши на нього великі обмеження в його діяльності. Залишено теж публичну відправу богослужень, що їх вірні пильно відвідували, пильніше навіть, як перед війною. Уведено цивільні шлюби і забрано від священиків метрикальні книги. Населення не визнавало большевицьких шлюбів і вінчалось далі поголовно в церквах. Священики хрестили дітей і відправляли публичні похорони. Большевики це все ще толерували, очевидно, до якогось часу. Рахувалися ще тоді з великою популярністю митрополита Шептицького і, поза звичайними шиканами його й інших українських греко-кат. єпископів органами відомого НКВД, нікого з них тоді не ув'язнили, ані не вивезли. Не вели теж тоді і ширшої пропаганди за право-

Митрополит у своїй відпочинковій оселі Підлютім у останніх роках життя

слав'ям. В загальному греко-кат. Церква в Галичині вийшла з першої большевицької окупації не тільки не розторощена, але й морально скріплена.

Трилітня німецька окупація Галичини (1941—1944) не значилася теж ніякою прихильністю німців для греко-кат. Церкви і зокрема до особи митрополита Шептицького. Гітлерівська влада була так само безбожницька і ворожа до релігії, головнo ж до католицької та її Церкви, як і большевицька. Одначе політична тактика наказувала також німцям рахуватися хоч дещо з авторитетом і популярністю митрополита Шептицького та з тим значінням, яке греко-кат. Церква і її духовенство мали серед широких українських мас у Галичині. Тому німці не виступали надто гостро ні проти Церкви ні проти духовенства та в противенстві до большевиків дозволили навіть на навчання релігії в публичних народніх, фахових і середніх школах. Але не допустили греко-кат. священників на терени Великої України, де в перших тижнях по втечі большевиків населення горнулося спонтанно до українських священників з Галичини, що туди пробивалися, і просило, щоб духовну опіку над ним розтягнув митрополит Шептицький. Німці не дозволили теж відновити діяльність старих українських товариств та установ, що існували за Польщі, як Просвіта, Наукове Т-во Шевченка, Рідна Школа й ін. Не дозволили також відновити давнішу українську пресу та видавництва. В тоталітарному гітлерівському поліційному устрою про переведення політичної організації не могло, очевидно, бути навіть мови, так само, як у большевиків. Був тільки дозвіл на організацію — під німецькою контролею — українського народнього і нижчого фахового шкільництва та невеличкого числа гімназій і середніх фахових шкіл. Дозволено теж на отворення греко-кат. Духовних Семінарій у Перемишлі і Станиславові та Богословської Академії у Львові і ті заведення справді отворено, але фреквенція в них була значно менша, як перед війною, головнo з огляду на тяжкі воєнні обставини. Організацію українського життя сконцентровано в рямцях Українського Центрального Комітету в Кракові під проводом проф. д-ра Володимира Кубійовича і в підчинених йому Окружних Допомогових Комітетах та їхніх клітинах. Поза ними дозволено тільки — теж до часу — на окрему організацію української кооперації. Усі

ті організації були збудовані на провідницькій авторитарній системі під німецькою контролею, в першу чергу органів Гештапо (таємної державної поліції) — відповідника більшовицького НКВД.

Німецька окупаційна влада скасувала, правда, в засаді введену більшовиками колективізацію і націоналізацію приватної власності і привернула давні закони зперед 1. вересня 1939 р., але на практиці зроблено це тільки частинно. Знаціоналізовану більшовиками приватну земельну власність — також і церковну — визнано державною німецькою власністю, а селянам дозволено користуватися їхньою дотеперішньою дрібною власністю, не відбираючи її від них. І митрополичі добра — це були головно лісові маєтки — зайняли німці як свою державну власність. За першої більшовицької окупації могло духовенство в Галичини користуватися дрібними земельними наділами зі своєї дотеперішньої дотації, які могло само особисто обробити. Те залишилось і за німецької окупації, але німці наклали величезні контингенти в сільсько-господарських продуктах, що їх нещадно стягали і руйнували ними селян та сільських священників. У додатку поведінка німецьких органів, передовсім поліції і жандармерії, була нахабна й жорстока. Розпочався масовий вивіз українського населення на примусові невольничі роботи до Німеччини. Загострювалися щораз більше відносини між німецькою окупаційною владою та українським населенням, що спочатку вітало німецькі війська як тих, що спасли його з ненависного більшовицького ярма. Та вже незабаром виявилися правдиві німецькі цілі походу на Схід. Жидів гітлерівська влада ліквідувала поголовно фізично. Українське підпілля розпочало організацію збройного спротиву проти німецьких окупантів у відповіді на їхні репресії, масові арешти, розстріли і зсылки на загладу до концентраційних таборів. Жертвою звірств органів німецької окупаційної влади стала і значна частина українського греко-кат. духовенства. Гештапо вязнило, розстрілювало і депортувало до концентраків теж і українських греко-кат. священників. Гештапівські злочинці не оминули й митрополита Шептицького, робили у нього ревізії і погрожували безпомічному старцеві за те, що ставав в обороні невинно кривджених і переслідуваних. Плянове масове фізичне ви-

нищення жидів органами гітлерівської влади вважав митрополит Шептицький за найбільший злочин і ганьбу сучасности, за що німці мусять тяжко відпокутувати. Коли митрополит довідався, що гештапівці змушують тут і там членів української допоміжної поліції брати участь в екзекуціях проти жидів, запротестував проти цього в окремому листі до Гімлера, одного з найближчих співробітників Гітлера і начального шефа цілої німецької поліції. Тим, які виконували б екзекуції проти жидів, навіть під фізичним примусом, заборонив давати церковно-релігійні послуги. Цей протест мав деякий успіх і гештапівці перестали змушувати українських поліцистів до участі в проти-жидівських екзекуціях. Хоч як гештапівці ненавиділи митрополита, то все ж не відважились застосувати проти нього фізичних репресій, знаючи, яку велику реакцію викликало б це серед українського громадянства.

В тих важких часах мав митрополит багато праці. Війна, большевицька і після неї німецька окупація нанесли багато шкоди Церкві, духовенству і вірним. Треба було приступити до відбудови хочби скромної, бо на повну відбудову не було відповідних людей під рукою, ще менше матеріяльних засобів. Частина його співробітників — членів митрополичої капітули і консисторії — з початком 1940 р. репатріювалась на німецьку сторону за Сян і не так скоро опісля вернулася назад. Інших большевики розстріляли, або вивезли. Та проте віднова релігійного і церковного життя поступала поволі вперед, відновилась частинно і релігійна преса. Сам митрополит зайнявся своїм улюбленим ділом — унійною працею, але тут, як побачимо, зазнав повної невдачі і це якраз найбільше його боліло. До того ж незабаром стала йти зі сходу нова загроза з поновним наступом большевиків на Галичину. Перед цією навалюю розпочалась у 1944 р. масова втеча українського населення на захід, яка захопила більше як 250 греко-кат. священиків з Галичини.

Німецька окупація українських земель, що до 1. вересня 1939 р. були під окупацією польською, своїми методами і злочинами викликала збройний спротив, що його вела Українська Повстанча Армія вже в 1942 р. на Волині й Поліссі, поширений в 1943 р. і на Галичину. Цей збройний виступ проти німецького окупанта був зовсім оправданий і в даних умовах навіть конечний з загально-національ-

них і політично-державних причин. Був це збройний протест проти безоглядної нищівної політики німецької окупаційної влади у відношенні до українського населення. Рівночасно був він наглядним доказом і того, що українці не зреклись і не зрікаються своїх самостійницьких державницьких змагань. Наміри німецької окупаційної політики були для митрополита ясні, він знав, що вони не ворожили ніякого добра українцям. Тому й зрозумілий був для митрополита, як українського державника, і український збройний виступ проти німецьких, як, очевидно, і проти советських окупантів.

Незрозумілою і страшною для митрополита була братовбича боротьба між українцями, між двома групами галицько-українського підпілля, зорганізованого в ОУН, що з початком 1940 р. розпалося на дві групи — Степана Бандери й Андрія Мельника. Численні групи наших людей падали з рук таки своїх людей скритовбивчим способом на всіх просторах аж по Житомир, почавши від липня 1941 р. Жертви, головню, чи радше виключно, з групи А. Мельника, кол. урядовця в добрах митрополії, збільшувались і зростала взаємна ворожнеча та моральне здичавіння серед частини молодого галицького покоління. Це тривожило всіх, хто бажав кращої будучини для українського народу. Це, очевидно, сильно затривожило митрополита Шептицького і увесь єпископат греко-кат. Церкви. Правда, фізичне винищування українського населення на Холмщині й Підляшші, зокрема інтелігенції і сільського активу, розпочали там, як перші, польські боївки вже в 1941 р. Відплата під адресою поляків розпочалась на Волині щойно в 1942 р., а в Галичині щойно в 1943 р. Таке взаємне винищування, нераз навіть цілих сіл, на Холмщині й Волині було на руку німецьким окупантам, що нераз самі інспірували і — в потребі — вигравали одних проти других. Непочесну і сумну роль відіграли при цьому т. зв. фольксдойчі з поляків, що з правили були найбільшими ворогами українців. У протиукраїнській боротьбі брали участь також тайні советські агенти і советські партизани, що часто співдіяли з польськими відділами проти українців.

Здичавіння і масові убивства прибирали щораз більше загрозливі форми. Це й спонукало митрополита Андрея і увесь єпископат греко-кат. Церкви оголосити спільне па-

стирське послання в листопаді 1943 р. Це обширний пастирський лист, адресований до духовенства й вірних, у справі релігійно-морального оздоровлення української греко-кат. молоді. Спільне архіпастирське послання всього єпископату в католицькій Церкві явище не таке часте. Видається його тільки в дуже важливих або загрозливих справах, чи в часі надзвичайних подій, на які слід звернути окрему увагу загалу вірних. Так було напр. у 1908 р. по вбивстві намісника А. Потоцького Мирославом Січинським у Львові та в часі пацифікації Східної Галичини в 1930 р., коли вийшло теж спільне послання всього греко-кат. єпископату з приводу тих подій. Такі ж переважні обставини зайшли теж з приводу жахливої братовбивчої боротьби двох молодих українських політичних груп і страшної польсько-української боротьби, тому слід було оздоровити християнську мораль молодих загорільців у загрозливому для всіх нас часі великої воєнної завірюхи. Повище спільне послання митрополита Шептицького та інших єрархів греко-катол. Церкви прийняло старше українська громадянство в Галичині з признанням і великим вдоволенням, з меншим молоді загорільці, до яких воно властиво зверталось. На жаль, практичні висліди цього послання не були надто великі, чи властиво майже ніякі. Ворожнеча в таборі молодшого покоління, яка не має нічого спільного зі здоровим національним патріотизмом, а навпаки — є його запереченням, не припинилась і до наших днів.

ІХ. УНІЙНА ПРАЦЯ МИТРОПОЛИТА.

Митрополит Щептицький завданням свого життя вважав працю над зближенням двох роз'єднаних християнських догматичних і ерархічних Церков — Східної і Західної, щоб вони після близько тисячлітньої розлуки могли між собою порозумітися і десть у дальшій майбутності, можливо, й обєднатися. Ця справа була для нього тим більшої ваги, що це церковне роз'єднання ішло саме територією, що її український нарід заселює судільно. Знав він добре і тисячлітню боротьбу між Візантією та Римом за церковне утривалення своїх впливів в Україні, у якій саме ті впливи перехрещувались. Україна була останнім бастионом західно-європейської культури і, хоч церковно-обрядово та ерархічно звязана з Візантією, опісля з Московією, та культурно — у противенстві Москви — не була частиною Сходу. Свідомо і підсвідомо Україна шукала звязків з Заходом, стараючись бути активною частиною західної Європи, з якою не переривалася сливе ніколи живих звязків. Перші століття християнства в Україні (X—XII) припадали на час, коли Візантія була ще могутньою імперією, що під впливом візантійського цезаропалізму підпорядковувала собі цілковито Східну Церкву з царгородським патріархом включно. Візантія, підчинивши собі Церкву, думала підчинити собі, а бодай унешкідливити політично, і народи та землі Сходу й південного Сходу Європи, в яких Христова віра поширилася у грецько-візантійському обряді. Церковними ерархами в Україні були в перших століттях з правила греки, що були не лише репрезентантами царгородського патріярхату, але й чинними агентами політики царгородських імператорів та їхніх інтересів. Вони й старались переціпити в Україну візантійську нехоть до' західної Європи. Це їм здебільша і вдавалось, не зважаючи на те, що вже від перших початків, коли ще не було формального церковного роз'єднання між Царгородом і Римом, Україна старалася про своє церковне усамостійнення покликанням українця на київську митрополію, як це було вже за Ярослава Мудрого в половині XI. ст., коли то покликано митрополита Іларіона на київську катедру всупереч волі Візантії.

Також пізніша історія унійних заходів, себто змагання до церковного обєднання України з Римом, почавши від XIII.

стал., була митрополитові Шептицькому добре відома, не менше і причини невдач кількакратних унійних спроб. Так було з місією київського митрополита Петра Акеревича на Соборі в Ліоні 1245 р. Так було теж і з організацією папою Інокентієм IV. хрестоносного походу проти татарів у половині XIII. в., зрештою невдачного, що довів у 1253 р. до коронації в Дорогичині князя Данила на галицького короля, що її перевів легат папи Інокентія IV., Опіцію, при чому в заміну за майбутню допомогу проти татарів король Данило був схильний прийняти церковну унію з Римом. Так врешті було і з прийняттям унії московським та київським митрополитом Ісидором на Фльорентійському Соборі в 1439 р. Всі ті унійні спроби були невдачні. Тільки Берестейська Унія з 1596 р. залишила на собі тривкі сліди до наших днів, але виключно в Галичині і на Закарпатті, куди не сягала вже рука московських царів, що після зайняття Царгороду турками в 1453 р. стали переємниками, почавши від царя Івана III., візантійського цезаропалізму і творцями т. зв. III. Риму з осідком у Москві та непримирними ворогами церковної унії з Римом. Утворення московського патріархату в 1589 р. і політична, а ще більше церковна експансія (в початках) Москви на Захід і південний Захід — в Україну, довели до Переяславського договору Богдана Хмельницького з 1654 р. і до ще страшнішого для нас поневолення київської митрополії, а з нею і православної Церкви в Україні, московським патріархатом у 1686 р. Москва саме при допомозі православія поневолила Україну в цілості, себто не лише в церковній, але й у всіх інших ділянках. Москва теж при допомозі свого московського православія викопала глибоку прірву між двома українськими Церквами в Україні, що залишило такий глибокий слід у ментальності православних українців ще й до нинішнього дня, не зважаючи на основні політичні і суспільні зміни, свідками яких є ми нині. Без сумніву, Москва зручно використовувала злочасну польську політику супроти України в церковно-національній ділянці, передовсім факт, що Польща робила це під плащиком католицизму. До створення цієї прірви на церковному полі в Україні та до утривалення неприхильних настроїв до католицької Церкви серед українського православного громадянства і Москва і Польща причинилися в рівній мірі, кожна з інших причин і під іншими аспектами. Загалу православних укра-

їнців не переконав і той наглядний факт, що саме греко-католицька Церква в Галичині не тільки врятувала від національної загибелі галицьких українців, але й зробила з них найбільше національно освіджену й активну частину українського народу. Не переконала православних українців, мабуть, і всебічна, як ні одного в історії наших владик, позитивна національна діяльність самого митрополита Андрея Шептицького. Так могутньо діє ще й нині — і то по стільки трагічних і болючих досвідах — церковна радіоактивність Москви на психіку православних. Може не раз і проти їх свідомої волі.

Митрополит Шептицький, що бував у Києві і в Москві, бачив добре цю прірву і бажав її засипати та зблизити до себе дві сестри, роз'єднані так здавна, що й забули за себе і стали ворогувати. До зближення треба насамперед взаємного пізнання себе. Тому митрополит Андрей ще перед першою світовою війною дав почин до щорічних Велеградських з'їздів. У Велеграді, кол. столиці великоморавської держави й осідку діяльності словянських апостолів, святих Кирила і Методія, з'їжджалися щороку церковні діячі різних словянських народів обох Церков для взаємного пізнання та обговорення справ, що еднають обидві Церкви, і проблем, важних для релігійного життя взагалі. Центральною особою Велеградських з'їздів був митрополит Шептицький, а одним з головних його помічників був тодішній чеський посол до австрійського парламенту о. д-р Стоян, пізніше архієпископ в Оломуці на Моравії. З'їзди у Велеграді продовжувались і по першій світовій війні, але митрополит через недугу не брав у них участі, хоч ними далі живо цікавився і не раз виготовляв для них доповіді. Митрополита заступав там о. д-р Йосиф Сліпий, ректор Богословської Академії. Ті з'їзди мали, очевидно, академічне значіння, без якихсь помітніших практичних вислідів.

Польща перейняла унійну акцію на українських і білоруських землях, що до неї належали на основі ризького договору, заключеного з СРСР в 1921 р. Митрополита від цієї акції виключено. Була це т. зв. унія східного обряду, що її вели єзуїти східного обряду, які й створили свою власну Духовну Семінарію в Дубні на Волині. Свідомий український елемент не брав у тій акції майже

ніякої участі. Тільки один єпископ д-р Микола Чарнецький, свідомий галицький українець з Чина оо. Редemptористів, був апостольським візитатором для вірних цього обряду, але юрисдикцію над ними виконували місцеві польські римо-кат. єпископи. Ця т. зв. польська унія поширювалась дуже слабо, була без виглядів на майбутнє і з приходом большевиків самочинно завмерла, як твір польської політики, що на тих теренах вже не діяла. В Пинську на Поліссі було кілька унійних з'їздів, улаштованих польським єпископатом і згаданими єзуїтами, теж, очевидно, головню під політичним аспектом, тому їх значіння було мінімальне. Тут повторилася ще раз поглядово лекція історії, що Польща до унійної акції на Сході зовсім не надається та її тільки дискредитує. Митрополит Шептицький те все бачив і його, як щирого подвижника унії, цей польський політичний експеримент з унією болів мабуть найбільше.

Митрополит Андрей бажав зблизити до католицької Церкви не тільки православних українців, але й увесь Схід, що, природню, було понад його сили і спроможності, а в деякій мірі шкодило навіть зближенню обох українських Церков. Здавалося, що по проголошенні толеранційного указу в справах релігії в 1905 р. знайдеться в Росії місце і на унійну працю серед білорусинів і росіян, не кажучи про українців. Так думав тоді й митрополит, що в 1907 р. вибрався був на довшу поїздку у Білорусь і Московщину з широкими повноваженнями від папи Пія Х, який надіявся багато від його унійної праці. Сам митрополит уявляв собі унію в Україні у виді українського патріярхату в Києві, що, визнавши примат папи, був би зовсім самостійний і юрисдикційно і організаційно, зберігаючи всі дотеперішні обряди і звичаї православної Церкви. Звернена лицем на Захід, українська православна Церква могла б сама, в міру потреби, черпати й надбання католицької Церкви, пристосовуючи їх відповідно для себе. В цей спосіб вона стала б живим могутнім двигуном не тільки в обнови церковно-релігійного життя, але й у широкій розбудові української національної культури, виховавши до цієї великої місії відповідно і своє духовенство, що повинно було дістати високу європейську освіту. Так думав митрополит, про що згадував і в розмовах зі мною, бо й мене особисто цікавила унійна проблема в Україні.

На практиці з великих унійних плянів митрополита вийшло дуже мало, чи властиво нічого. Серед росіян тільки дуже нечисленні одиниці пристали до католицизму і для них, вертаючись зі свого заслання в 1917 р., висвятив він о. Фйодорова на екзарха. Католицьких прозелітів у Московщині було дуже мало, а в Україні, де митрополит теж побував у 1917 р., мабуть ще менше, хоч особисто митрополит Шептицький втішався там великою і загальною пошаною.

Духове підложжя для такої великої історичної акції, яку митрополит Андрей щойно підготовляв, було вповні непридатне. Митрополит переконався про це особливо наглядно в 1941 і 1942 рр., коли звернувся з відповідними листами до українських православних єрархів і української православної інтелігенції. Ті, що відповіли, відповіли по суті відмовно, а єпископи Української Православної Автокефальної Церкви, яких було кільканадцять, не відповіли взагалі нічого. І ця їхня мовчанка саме найбільш вимовна і справді характеристична в часах, коли релігії і Церкві грозить повна* ліквідація від безбожної большевицької Москви, проти якої бореться увесь католицький світ.

Не переводимо аналізи дотичних документів, подаємо тільки повний їх текст у хронологічному порядку. Покищо повна історична їх аналіза передчасна, а властиво ще й неможлива. З поміщених нижче документів самі читачі пороблять собі свої висновки. Документи такі:

1. Лист митрополита Андрея Шептицького до архієпископа Іларіона Огієнка (тепер у Вінніпегу в Канаді) з дати Львів, 21. жовтня 1941 р., досі ніде надрукований.
2. Відповідь архієпископа Іларіона на повищий лист з дати Холм, 14. листопада 1941 р., досі надрукований.
3. Послання митрополита Андрея до православних архієреїв в Україні і на українських землях з дати Львів, 30. грудня 1941 р., друкване у щоденнику «Краківські Вісті» в Кракові ч. 30/477 з 15. лютого 1942 р.
4. Лист митрополита Алексія Громадського з Крем'янця на Волині (вбитого у травні 1943 р. на дорозі між Крем'янцем і Дубном, як кажуть, відділом УПА), без дати, писаний десь з кінцем січня або з початком лютого 1942 р.

у відповідь на листа митрополита Андрея з 20. січня 1942 р. в справі згаданого вище послання, досі недрукований.

5. Послання митрополита Андрея до української віруючої православної інтелігенції з дати Львів, 3. березня 1942 р., друковане у щоденнику «Краківські Вісті» в Кракові ч. 70/517 з 5. квітня 1942 р.

6. Відповідь архієпископа Палладія Видибіди-Руденка на повище послання митрополита Андрея, без дати, друкована у щоденнику «Краківські Вісті» в Кракові ч. 70/517 з 5. квітня 1942 р.

7. Ухвала Священного Собору Єпископів Автокефальної Православної Церкви в Польщі з 27. травня 1942 р. у відповіді на вище згадане послання митрополита Андрея, друкована у Звідомленнях Холмсько-Підляської Єпархії ч. 15. з 15. липня 1942 р. у Холмі. До цієї ухвали додаємо від себе окремий коментар.

1. Його Вископреосвященству Кир Іларіонові, Архієпископові Холмському.

Ваше Вископреосвященство!

В день св. Іларіона Великого не може минути без того, щоб я не відізвався до Вашого Впреосвященства і не переслав моїх найщиріших побажань.

В день, а радше біля часу хиротонії Вашого Впреосвященства я бажав переслати свої побажання і ґратуляції, але ми були відділені пропастью большевицької границі. Від хвилини зайняття Львова німецькою армією я знову хотів писати, але через кордон листів не можна було посилати, отже вижидав якоїсь нагоди до Холму, та такої не було. Тепер, здається, границя усунена, отже пишу цей лист.

Вашому Впреосвященству цілим серцем бажаю, щоб Ви в Холмщині, а може і в цілій Україні, відновили віру св. Володимира і митрополита Іларіона, віру Вселенської Церкви, віру сімох перших Вселенських Соборів. Та віра в багатьох точках доктрини зіпсута через довголітню неволю Української Церкви під неканонічною установою Петра Великого. Вона зіпсута довгими рядами богословів Синодальної Церкви, професорів у Духовних Академіях і єрархів, неканонічно установлених владою московських царів. Вона зіпсута науками просто противними православній вірі, так як організм Української Церкви зіпсутий тією довголітньою неволюю і інституціями і законами, звичаями, насильством переможців, накиненими Українській Церкві. Надіюсь, що Вашому Впреосвященству Бог дасть ту велику благодать, що зможете Українську Церкву очистити з тих усіх наук, противних вірі і неканонічних, шкідливих, накинених неволюю установ чи законів, а може передусім з тієї чисто московської нетерпимости, яка рідного брата зненавидить, коли

інакше думає, з тієї тісноти і браку християнського широкого духа, якими відзначалося усе московське православ'я. Але Вашому Впреосвященству бажаю ще вищої благодати, бо бажаю Вам, щоб перед Всевишнім Богом стали великим Святим, яким був Великий Іларіон, якого сьогодні пам'ять празнуємо.

Приймаючи перед хиротонією монашество і через саме посвячення Всевишньому Богові стан Архієрея, Ваше Впреосвященство вступили на ту дорогу і вже без сумніву бачать безконечну глибину святости і страшну відповідальність перед судом Всевишнього Бога тих, що їх Бог покликав на пастирів свого стада. Ваше Впреосвященство може краще, ніж я, з'ясовують Собі велич завдання Архієрея, яким без сумніву є життя своє віддати за своє стадо і разом з Ісусом Христом бути розп'ятим на хресті. Може Ваше Впреосвященство починають уже сповняти те завдання душпастиря, страшне і для самих небесних Сил безплотних. Кажу, може краще, ніж я, бо, будучи марним грішником, яким я є, я 43 роки як єпископ працюю над тим, щоб зрозуміти обов'язки душпастиря. І, на жаль, мушу признатися, що щойно більшовики мене вчасі бодай навчили, чим є бути розп'ятим з Христом, хоч я ще такий далекий від сповнення того завдання, яке бодай вчасі починаю трохи розуміти.

Прошу Всевишнього, хоч я недостойний, щоб Вашому Впреосвященству дав їти тими дорогами духовної святости, якими людина мусить їти, щоб за собою потягнути мільйони вірних дорогою спасіння і довести їх до небесного Царства.

Складаючи сьогодні ці бажання і обітвиці молитви, прохаю Ваше Впреосвященство про молитви для себе. Покликуюсь на давнє і добре знайомство, яке смію назвати приятню. Покликуюсь на наші спільні національні ідеали, але передусім покликуюсь на одну і ту саму працю, яка є завданням нас обох і завдатком нашого вічного спасіння.

Вашого Впреосвященства смиренний брат во Христі

† Андрей, Митрополит р. в.

Львів, 21. жовтня, в день св. Іларіона Великого Р. Б. 1941.

2. Його Високопреосвященству, Високопреосвященнішому Кир Андреві, Архієпископові Львівському і Митрополитові Галицькому.

Ваше Високопреосвященство, Високопреосвященніший Владико!

Ваш цінний лист від 3. листопада 1941 р., надхнений правдивою братньою любов'ю, приніс мені велику духову насолоду та сердечне задоволення. Мило й приємно було мені переконатися, що наша обопільна довголітня приятнь позосталася й надалі незмінною та нероздільною. Два останні десятиліття я мав честь та змогу не тільки навчатися з Вашого мужнього національного поступовання, але й користати з Вашого теплового до мене наставлення. Усе це пригадав мені Ваш правдиво братерський лист і я приношу Вам за нього свою щирю подяку!

Я так само і зо свого боку весь час чекав слушної нагоди, щоб смиренно повідомити Вас, що 20-го жовтня 1940 року відбулася в Холмському

Св. Богородичному Катедральному Соборі моя єпископська хіротонія на прастару Холмсько-Підляську катедру. На жаль, за часу, коли жорстокі гнобителі християнства, більшовики, володіли Галичиною, цього зробити було неможливо, — роблю це аж тепер, як тільки відновлено поштові зносини з Вашою Митрополією.

Під час Вашого двадцятьдвохмісячного більшовицького полону очі мої все зверталися до Львова, Вашої Митрополічної Катедри, з душевною тривогою вдивляючись на Ваше там мучениче положення. Вістки приходили не втішні, але Милосердний Господь така змилювався над безталанним народом Своїм — і гнітуче ярмо нелюдської безбожної влади впало, а Ви визводилися з нього на втіху своїх вірних.

З подивом та повною пошаною схилив перед Вами своє чоло за велике мужнє терпіння Ваше, що перевищувало сили людські, в цьому полоні гнобителів Віри Христової! Так, правдиво пишете, що цей полон міг навчити, що таке сороспинатися Христові!

Пишете мені побажання, щоб я, негідний слуга Божий, »на Холмщині, а може в цілій Україні відновив віру св. Володимира й митрополита Іларіона, віру Вселенської Церкви, віру сімох перших Вселенських Соборів«. А крім цього, надієтесь, що »Бог дасть мені велику благодать, що зможу очистити Українську Церкву з усіх наук, противних Вірі Православній і неканонічних, яких вона набралася довголітньою неволею під неканонічною установою Петра I.«

Так, я цілком свідомий тих великих обов'язків та відповідальних завдань, які Всезнаючий Господь Бог зволив покласти на мої немічні рамена. В повній свідомості цих обов'язків своїх я прийняв чернецтво і став був і до архієрейської хіротонії. На жаль, чую та бачу свою велику негідність та вбогість в обличчі величчя цієї праці...

Один — який же він довгий та тяжкий був! Один рік невсищущої праці я присвятив уже справі відновлення стародавньої Української Церкви в моїй сильно занедбаній та понівеченій Холмсько-Підляській Єпархії.

І Бог щедро поблагословив мою працю, — і вже за один рік удалося не мало зробити, а це скріплює мене оживляючою вірою та надією, що Бог змилосердиться надо мною і Його вседіюча благодать зміцнить мої немічні сили й надалі.

На жаль тільки, маю одну поважну перешкоду при відновленні стародавньої Української Церкви, не згадуючи про перешкоди сильніші, вищі. Справа в тому, що наша вирішна українська інтелігенція, розагитована несумлінними одиницями, часом не розуміється на тому, в чому саме найперше мусить полягати відновлення старої Української Церкви, чи правильніше — дерусифікація її — вона сліпо бачить це тільки в Богослуженні живою українською мовою й вимагає насильного загального запровадження цього, зовсім не цікавячись відновленням самого духу давньої Української Церкви. Вона не розуміє, що можна правити Служби Божі по-українському, а Церква позостанеться все таки московською по духові, традиції, ідеології й т. ін. Цебто підмінюється внутрішній животворящий дух зовнішньою мертвою формою, як то було з катом України москалем Постишевим, що носив українську вишивану сорочку.

Запровадження Служб Божих живою українською мовою викликає в Церкві неспокій та вимагає величезної праці для його заспокоєння та

для добрих перекладів Богослужбових книг на нашу мову, а це збирає весь дорогий час та всю силу й увагу церковних керівників.

Уважаю такий стан не тільки ненормальним, але й загрозливим, бо він відтягає увагу від найголовнішого — відновлення правдивої Української Церкви, яка була в нас у давнину до поведення нас Церквою Московською, з її чужою нам ідеологією.

Ось тому ще 12 листопада 1940 р. я наказав був, по глибокій надумі, гарячій молитві та повному пості: по всій моїй Єпархії Служби Божі правити по-староукраїнському (цебто церковно-слов'янською мовою з українською вимовою), одночасно заборонивши вимову російську й дозволивши правити й живою українською мовою, де того бажає собі парафія. Для теперішнього часу вважаю це своє розпорядження за єдино правильне, за яке беру всю відповідальність перед Богом, народом і історією.

Я завжди пам'ятаю, що треба бути «службою Нового Заповіту, не букви, а Духа. — бо буква вбиває, а дух оживляє» (2 Кор. 3, 6), а тому в своїй праці пильную — за Божою допомогою — найперше дбати про внутрішню дерусифікацію нашої Церкви від чужої їй ідеології, чужого наставлення, а це легко й послідовно доведе свого часу й до українізації зовнішньої. На жаль, власне цього мало розуміє наша вирішна інтелігенція, і власне в цьому я маю великі перешкоди в своїй головній праці, такі перешкоди, що я за один тільки рік своєї праці уже добре реально зазнав, що то є сороспинатися Христові!... — А це тим болючіше, що походить воно від своїх...

Ваше Високопреосвященство зволило в своєму листі по-братському вказати мені, що Українська Православна Церква не мало відбігла від свого первісного вигляду через неканонічне насильство над Нею Церкви Московської. Нехай буде і мені дозволено тут так само по-братському з любов'ю вказати, що й Церква Греко-Католицька за останнє століття сильно підпала зовсім чужим нашому народові латинським церковним впливам як у догматиці, так і в обряді, чого не знала стародавня Українська Церква і що сильно кидається нам, православним українцям, у вічі. Великий московський вплив відбився й на сучасних богослужбових греко-католицьких книжках, на їх тексти та формі, а вже наголоси (акценти) їхні зовсім московські. Ваше Високопреосвященство здавна широко відомі, як глибокий і послідовний прихильник т. зв. «восточенства» та «грецькості». Глибоко вірю, що Всевишній пошле Вам Свою вседіючу благодать, і Ви очистите віддану Вашій опіці Греко-Католицьку Церкву від чужих їй налетів і цим вернете її до первісного стану, якою вона була за того часу, коли один український народ мав і одну Церкву і однаково славив і ісповідував свого Господа Бога.

І тоді Українська Православна Церква, позбавлена чужих їй московських привнесень, і Церква Греко-Католицька, очищена від чужих нам латинських добавок, обидві Українські Церкви ці наблизяться одна до однієї, як дві рідні сестри. Я завсіди ревно молюся і буду молитися Милосердному Господеві, щоб Він наблизив цей спасенний час, і щоб ми разом з Вами дожили до цієї великої історичної хвилі й побачили її своїми очима!

Уважаю таке власне наближення двох Українських Церков за Богонадихненою історичною працею всіх керівників наших Церков, і глибоко

вірю і ісповідаю, що праця така стане на користь і нашій Церкві, і нашому народові.

Уважаю, що всі ми мусимо невпинно й самовіддано працювати й на користь нашого народу. Рік тому, в день моєї інтронізації й Ангола, 3-го листопада 1940-го року, в моїм Слові до вірних я вперше виставив був святе гасло для моєї дальшої праці: «Служити Народові — то служити Богові!» Це гасло — за скромною моєю думкою — просто випливає з усієї тієї науки, яку дав нам Ісус Христос у Своїй Святій Євангелії, і це гасло я поставив собі провідним і в своїм чернечім житті, і в своїй архиєпископській праці. Вірю, що це святе гасло, коли Господь допоможе мені його здійснити, поставить Українську Церкву на правдиву християнську дорогу, а нашому народові принесе силу та щастя, як основи вічного спасіння. Це ж гасло міцно в'яже мене з моєю попередньою 35-літньою самовідданою працею для добра Українського Народу, якої я й далі не перериваю й не перерву.

Ще раз щиро дякую Вам за Вашого сердечного й батьківського листа, який своєю теплотою вдихнув мені цілющі пересвідчення, що обрана мною за Божою допомогою дорога праці правдива. Я також тверджу, що нас обох в'яжуть сильні національні ідеали, спільна праця для добра одного нашого народу, якого ми однаково гаряче любимо. Ви завжди перебільшували свої часті похвали для моєї скромної праці, перебільшувате й тепер свої сподівання на мої немічні сили. Але я міцно в Бозі вірую й ісповідаю, що «Божественна благодать всегда немощная вращающая и оскуджающая в основную», допоможе й мені, негідному грішникові, покласти всі свої сили та знання на відбудову чистої й святої стародавньої Української Церкви Богові на славу, а нашій обездоленій Україні на користь. Я все віддам для Господа Бога й свого народу. «Аз бо язви Господа Ісуса на тілі моїм ношу» (Гал. 6, 17).

Сердечно прошу Ваше Високопреосвященство про Ваші Святі Архиєпископські Молитви за мене, недостойного й немічного слугу Божого, і остаюсь Вашого Високопреосвященства смиренний у Христі слуга і богомолець

+ Іларіон, архієпископ Холмський і Підляський.

Холм, Свята Данилова Гора. Року Божого 1941-го, листопада 14-го дня.

3. Послання Митрополита Кир Андрія.

До всіх Високопреосвящених і Преосвящених Православних Архієреїв в Україні і на українських землях.

До досягнення наших національних ідеалів треба нам єдності, бо навіть при найбільшій єдності й найбільш посилених змаганнях із нашого боку обставини можуть так скластися, що їх не досягнемо. Тому треба нам, скільки це тільки можливе, усунути всякі роздори і все, що ділить, і всіми силами змагати до досягнення, по змові, якнайбільшої єдності. Між роздорами, що ділять українців, не останнє місце займають релігійні справи, в яких ми такі поділені. А безперечно, релігійна єдність була могутнім товчком в досягненні національної єдності. Тому думаю, що кожний український патріот повинен зробити все, що може помогти до здійснення такої релігійної єдності. Вона видається тим більше

можливою, що нас ділять і род'єднують не якісь особисті справи, але справи, що перед дуже давніми віками розділили наших предків. Нас ділять суперечності між греками й латинянами, нас ділять традиції, перейняті від грецької та московської Церкви. І не бачу, щоб хтонебудь із нас, Архієреїв різних українських віроісповідань, міг дбати про те, щоб піддержувати церковні роздори. Тому пишу це письмо, щоб витягнути руку до згоди й Ваші Преосвященства запросити до церковної єдності. А що здаю собі справу з того, ще не легко перевести таке важне діло, хочу із свого боку представити те, що вважаю кінцевою передвступною умовиною до такого поєднання.

Передовсім думаю, треба, щоб ми всі бажали помирнення, треба, щоб такого помирнення бажало й духовенство й вірний нарід у всіх наших єпархіях. Треба даліше про це поєднання молитися, себто, треба нам заряджувати такі богослуження, в яких брало б участь і духовенство і народ, а які мали б на меті просити в Бога потрібної благодаті. Вкінці, треба, щоб ми з обох сторін були готові до потрібних до цього уступок. Коли Євангеліє обов'язує нас відрікатися себе самих до того ступня, що маємо класти й душу, то тим більше мусимо уступити так далеко, як нам тільки совість дозволяє. Тому безумовно треба буде, щоб взаємно щиро обговорюючи всі життєві й богословські справи, злучені з поєднанням Церков, шукали дороги до поєднання.

Бажаючи дати нагоду до такого об'єктивного й мирного обговорення, пишу цього отвертого листа та прошу всіх Високопреосвященних і Преосвященних Архієреїв на українських землях висказати свою гадку в цій справі.

Андрей Шептицький в. р.

Галицький Митрополит, Львівський Архієпископ.

Львів, 30. грудня н. ст. 1941.

4. Лист митрополита Олексія Громадського з Кремля на Волині до митрополита Андрія Шептицького, без дати, мабуть з кінця січня або з початку лютого 1942 р.

Ваше Високопреосвященство, Високодостойний і Глибоко-поважаний Владико!

З великою втіхою одержав я Вашого листа з дня 20. січня ц. р., на котрому стоїть Ваш власноручний підпис. Моїм бажанням вже давно було побачити Вас, але не судилося. Коли був я у Львові ще пресвітером, Вас там не було. Коли став я єпископом, прийшлося змагатись зо многими перешкодами до зустрічі з Вами. Одного разу, здається, в 37-му році, я був коло Вашої палати, оглянувши Собор св. Юра, але, з огляду на післяобідній час, побоювся нарушити Ваш відпочинок. Нині жалую, що не відважився постукати до Вас, але зазізно. Хто знає, чи побачимося і побесідуємо на землі, але там, де будуть вирішені усі наші питання, не буде, гадаю, жадних перешкод для виявлення того, чого бажала душа на землі.

**Статуя Митрополита Андрея Шептицького
в греко-кат. Духовній Семінарії у Львові**

Тепер до листа Вашого.

Я завжди був широких і свідомих поглядів на предмети, в розумінні яких многими допускається вузькість і сліпе преклоніння перед авторитетами. Тому то не тільки як громадянин, але і як богослов, цілком розумію Вас і постулати Вашого листа лічу можливими до здійснення. Але це можливим було б, коли б нас двоє на світі було. Добре памятаю фантазію російського філософа Соловйова про поєднання християнських ісповідань перед кінцем світу, і думаю, що ця фантазія недалеко відстоїть від дійсності.

Коли стільки перешкод було до простого вчинку — побачитися з Вами, то уявіть собі, скільки їх може бути в такому важному ділі, як поєднання віровизнань поміж собою. Ці перешкоди криються в минулих віках, як знаходять собі поживу і в сучасності. Історія, політика, егоїзм, індивідуалізм і багато всяких змін, від котрих стільки нещастя на землі, от ці перешкоди, що не будуть, напевно, ізжиті до кінця світу, а вони то і не дадуть можливості поєднання християн між собою на землі. Пригадайте собі, Владико, відношення між собою святителів — Іоанна Золотоустого і Єпифанія Кипрського. Оба були святими і прозорливцями, а не стало їх на те, щоб побачитися і в спільній бесіді порозумітися і вяснити все, що їх розділювало.

Коли так були успособлені святі мужі, то що вже і говорити про грішних. От і ми тут на Україні ніяк не можемо дійти до згоди, хоч і хотілося б. Я два рази бесідував зо своїм сином по монашеству, а потім своїм вікарієм у Луцьку (теперішнім митрополитом УАПЦ Полікарпом Сікорським — примітка С. Б.), щоб дійти до порозуміння. Уви! Він відповів мені, що йому не вигідно бути зі мною, бо для нього липківщина — це найсправедливіше православ'я, а липківці — найкращі християни, а крім того, і так зване свідоме громадянство негативно ставиться до мене за моє нібито москвофільство.

Скільки я не доводив йому, що цього у мене немає, і що Москва не дає жадних таких традицій, які б уємно впливали на українців, бо ж все, що має московське православ'я, походить з Києва, який дав Москві митрополита Кирила, св. Петра і Степана Яворського і цілу низку святителів і вчених, та де там... Ото ж то, коли батько з сином не можуть зговоритися для користі однієї Св. Церкви, то що вже й говорити про об'єднання всіх Церков? Споминаю, як у 1927 році я бесідував з царгородським патріярхом Васи́лієм III-м про скликання Вселенського Собору. «А чи може — запитав я його — відбутися той Собор без єпископа римського?» «Так, відповів мені патріярх, я розумію Вас і перед Собором, коли доживу до того, поїду до Риму, упаду на коліна перед Папою і скажу йому: «брате, покинь свої облуди і приходи, щоб зайняти на Соборі своє місце». — «А коли і Папа заговорить про якісь облуди, що тоді?», запитав я. Відповіді не було, але стало ясним, що єпископ римський ніколи не буде головувати на Вселенському Соборі та й Собору того, може, не відбудеться на землі...

Ви бачите, я завжди мислив ясно і просто і висловлювався відверто. Вповні співчуваю Вам і боюся, що доставляю Вам цими рядками навіть біль душевну, але волю сказати Вам правду, ніж приводити глибокі думки і посилатися на авторитети. Хто знає, може і потрібна на землі ота різноголосниця і в релігійних поглядах, бо ж недармо кажуть, що

красота заключається в різноманітності. Як пророцтво св. Ісаї, що вовк і ягнятко будуть пастися разом, і лев, як віл, буде їсти солому (65, 25), не може здійснитися на землі, яка за гріхи людей страждає, а здійсниться в будучому віці, так то гріхи не дають можливості і релігійного поєднання,* про яке говорять Своїм Ученикам Божественний Учитель на прощальній бесіді.

Цілком погоджуюся з Вами, що нам треба усердно молитися про поєднання наше і шукати дороги до того поєднання, а Господу одному відомо, коли наші молитви і шукання будуть мати добрий наслідок. Здається, що таки до скінчення віку не відбудеться це поєднання, бо коли не зєднала нас, а ще й поділила нас така страшна біда, як панування жадливої безбожної влади, то що може змінити натуру людську?! Страшні картини апокаліптичні здавалися нам якимись видуманими, поки ми самі не пережили їх у часі більшовизму і комунізму. А коли пережили, то можемо бути певними, що весь апокаліпсис — прийшла дійсність для Церкви і світу. Що ж тоді може показувати нам на можливість поєднання нашого? Може і поєднуються при кінці світу поодинокі особи, як про те прорік Соловйов.

Таким чином, теоретично я цілком допускаю наше поєднання, бо ніщо не може перешкодити тому в думках, але практично це поєднання могло би здійснитися тільки тоді, коли не буде гріху і ушкодження людської природи. Тільки Всевишній може всемілостиво дати нам чудо поєднання, про що можемо молитися.

Висловлюючи велику пошану Вашій достойній особі, вістаюся Вашого Високопреосвященства усердний слуга

Алексій, екзарх України, Митрополит Волинський
і Житомирський, Священноархимандрит Св. Успенської Лаври.

5. Послання митрополита Андрея до української віруючої православної інтелігенції.

Мого листа до православних Архієреїв мушу доповнити кількома завагами. Роблю це в цьому письмі до Високодостойних Представників української науки, літератури, мистецтва і до суспільних діячів України та, очевидно, до освіченого і патріотично наставленого Високопреподобного Духовенства в переконанні, що інтелігенція в усіх віроісповіданнях має великий голос і в церковних справах, є все провідною верствою суспільности.

Прикро мені, що я змушений сказати дещо про себе самого, — доказати, що пишучи цього листа, не маю мати ніякого особистого інтересу. Я сповняю тільки обов'язок українського патріота.

Ясно, що греко-католик не може стати Київським Митрополитом, а я не маю ані бажання цього достоїнства, ані фізичної змоги бути в Києві. Незабаром починаю 78-ий рік життя, недугою хронічного запалення суглобів я від 12 літ прикований до крісла, без змоги стати на ноги. Недуга позбавила мене майже всієї влади в правій руці, а кілька разів у році; за кожним разом через кілька тижнів, я зовсім позбавлений влади і в лівій руці. Київський Митрополит мусить бути вибраний із

православних чи автокефальних Архієреїв чи священників. Коли б він був з'єдинений із Вселенською Церквою, ми всі греко-католики підлягали б йому і я перший радо піддався б його верховній владі.

Та повна злука греко-католицького і українських православних віросповідань — це справа хіба дальшої майбутности. Вона стала б можливою тільки після довгих змагань із обох боків — до себе наближуватись і взаємно себе пізнавати. А зближення і взаємне пізнання необхідні до осягнення національної єдності. Те зближення може колись довести до з'єдинення, але мусить передовсім усунути взаємні роздори і ненависті, які спричинюють, що українець — українцеві ворог. І ті, що бажають колись єдності, і ті, що її не бажають, почнімо всі працю над помирненням. На такому конечному поширенні багато скористає увесь український нарід, а на повному з'єдиненні скористають більше православні, ніж ми, греко-католики.

З притиском стверджую, що поєднання із Вселенською Церквою не спричинює ніякої потреби відрікатися якогонебудь звичаю, передання чи обряду Православної Української Церкви. Українська Церква нічого не втратила б із тих дібр чи вартостей, які з неї роблять для українців цінну, святу національну пам'ятку минувшини, а зискала б пребагато дібр і сил, які випливають із зв'язків з усіма віруючими християнами цілого світу. Ми, названі греко-католиками, вважаємо себе самих і в обрядових молитвах називаємо себе православними. Маємо ту свідомість, ту певність, що ми не затратили ні одної цінної пам'ятки минувшини і ми нічого не втратили зі святого передання нашого Великого св. Володимира. Струя того передання перейшла до нас через царгородських патріархів Йоана Векка і Йосифа та наших митрополитів Ісидора і Григорія чистішою і повнішою від тієї струї передання, що дійшла до наших братів над Дніпром через Нікона і московський Синод. Порівняймо наші православія, церкви, духовенства, життя релігійне і національне, порозуміваймося, — може переконаєтеся, що мої твердження правдиві. Низкою малих змін, а в останніх часах рішенням Апостольського Престолу ми повернулися в обрядах Літургії до звичаїв нашої Церкви 16. і 17. століття, які були звичаєм Київської Церкви.

Брати, Панове, — у Вас, світської української інтелігенції, святе передання чистіше, ніж те, що його черпала Україна зі шкіл, ведених петербурзьким Синодом. Ваше православія ближче до православія широких мас українського народу. Те Ваше православія і до нашого ближче. В ньому більше зрозуміння для потреб страждучого від віків поневоленого народу. Хочби Ваша праця над помирненням не довела до повного зєдинення, вона принесе українському народові велику користь, коли хоч у частині причиниться до національної єдності. А кожен патріот-українець повинен усе зробити, що може в тому напрямі. Сповняючи цей патріотичний обов'язок, і я написав цього листа.

У Львові, дня 3. березня 1942.

Андрей Шентицький в. р.

Галицький Митрополит, Львівський Архієпископ.

6. Відповідь Архієпископа Палладія Видибіди-Руденка на лист Митрополита Андрея під 3 (без дати).

До Його Ексцеленції Високопреосвященнішого Андрея, Архієпископа Львівського, Митрополита Галицького.

Ваше Високопреосвященство, Високопреосвященний Владико!

Ваш залив до Православної Української Ієрархії є те, чого вже більше як 300 років очікувала наша Церква. Бо не можна вважати за голос правдивих християн безлічі нетолеранційних полемічних творів 16—17 й пізніших віків.

Сьогодні рішається доля Великого Українського Народу. Сьогодні Народ наш прагне, відродивши своє церковне життя, стати могутнім носієм Правди Христової та і дійсного правопорядку на безмежних просторах східного суходолу.

Святиня Софії — Премудрости Божої, що перетривала все, стане фактичним центром цього відродження в Києві — Ієрусалимі землі нашої.

Ваш лист — перше ствердження надійшовшої вирішальної хвилини. Роздор, що в кінці 16. віку був у значній мірі штучно впроваджений неприятелями Української Церкви та Українського Народу, мусить бути закінчений.

З відома свого Кіріярха маю честь повідомити, що з боку Православної Церкви ми намагатимемось усунути всі перешкоди на шляху великої справи поєднання, що спиратиметься на повернення до стану зперед офіційного, у 16. в. розпаду Православної Української Церкви.

Благаючи Всевишнього про благословення нашої святій справі, просимо й Ваших про це молитов.

Смиренний Палладій, Архієпископ Краківський і Лемківський.

7. УХВАЛА Священного Собору Єпископів Святої Автокефальної Православної Церкви в Генерал-Губернаторстві, прийнята на сесії у Варшаві дня 27, місяця травня 1942 р.

В справі листів греко-католицького Львівського Митрополита Кир Андрея Шептицького: 1. »До всіх Високопреосвященних і Преосвященних Православних Архієреїв в Україні і на українських землях« і 2. »До Української Віруючої Православної Інтелігенції«.

Священний Собор єпископів у складі: Голови Собору, Його Блаженства, Блаженішого Діонісія, Архієпископа Варшавського і Митрополита Св. Автокефальної Православної Церкви в Генерал-Губернаторстві і членів: Високопреосвященного Іларіона, Архієпископа Холмського і Підляського і Високопреосвященного Палладія, Архієпископа Краківського і Лемківського, постановили :

»Щиро вітаємо заклик Митрополита Кир Андрея Шептицького про поєднання двох наших Церков в одну Церкву і з радістю приймемо до своєї Православної Церкви всіх наших братів греко-католиків. Ми всі гаряче щоденно молимося, щоб в Україні повстала для всього народу одна Українська Православна Церква«.

Цю ухвалу з вимогою повної капітуляції української греко-католицької Церкви, і то без ніяких застережень, оголошено друком в офіційних «Звідомленнях з Холмсько-Підляської Єпархії», ч. 15: з 15. липня 1942 р. Чи митрополит Шептицький одержав ще окрему відповідь цього Собору на свій залик, не знаємо, але думаємо, що ні. На цьому вся акція митрополита Андрея і закінчилась. До редакції «Краківських Вістей» прийшло кілька листів від православних інтелігентів з Варшави і Праги, отже від старих емігрантів, несерйозного, а то й образливого, очевидно, негативного змісту, у відповідь на згадане послання митрополита до православної інтелігенції. Тих листів не друкують. Німецька окупаційна влада вмішлася в справу, і німецька цензура заборонила щонебудь писати в справі церковного зближення, порозуміння, а тим більше об'єднання греко-католицької і православної Українських Церков. Не допускала вона і до порозуміння та об'єднання навіть самих православних Церков у т. зв. Райхскомісаріаті України. Там діяли дві окремі православні Церкви: Автокефальна, відновлена вже за німців з початком 1942 р. під проводом митрополита Полікарпа Сікорського з Луцька, і Автономна, зорганізована на Волині в часі большевицької окупації в рр. 1939—1941 під проводом митрополита Алексія Громадського з Крем'янця, канонічно підчинена московському патріархові. УАПЦ канонічно ще формально не визнана східними православними патріярхами, чи одним з них, але хіротонії (свячення) її єпископів канонічні. Для німецьких окупантів якнебудь українське церковне порозуміння, тим більше об'єднання, і навіть заходи в цьому напрямі були не на руку, тому і вони це свідомо й послідовно перепинювали. Зате німці старалися поширити в Україні протестантизм і всякі релігійні секти взяти під свою опіку для своїх германізаційних цілей.

Ще кілька слів пояснень до згаданої ухвали Собору єпископів у Варшаві з 27. травня 1942 р.

По появі друком згаданої постанови цього Собору один з наших діячів запитав архієп. Палладія Видибіду-Руденка, чому Собор прийняв таку постанову в справі відомого послання митроп. Шептицького. На це він дістав таку відповідь владики:

Спершу всі три єрархи Православної Церкви в Генерал-Губернаторстві плянували видати спільне послання у відповідь митрополитові Шептицькому і архієп. Іларіон Огієнко піднявся його зрадагувати. І дійсно проект такого послання він надіслав варшавському митрополитові Діонісієві Валєдинському і йому, Палладієві. Було це безпосередньо перед Великоднем 1942 р. Архієп. Іларіон у своєму проекті поставив крапку над »і«, себто пропонував виразно греко-католицьким українцям перейти на православія. Обидва вони, прочитавши цей проект, станули на становищі, що проект зрадаговано в невідповідному тоні, який згори замикає шлях до дальшої дискусії. Тому обидва єрархи, що постійно мешкали тоді у Варшаві, вислали окремим післанцем архієп. Іларіонові в Холмі листа зі своїми завагами до його, Іларіона, проекту, прохаючи взяти їх до уваги. Тим часом владика Іларіон і далі обстоював свій проект, не хочачи робити в ньому ніяких змін. Тоді то митроп. Діонісій рішився взагалі не давати свого підпису під листом у відповідь митрополитові Андрєєві, а владика Палладій оголосив у »Краківських Вістях« за своїм підписом відповідь, подану нами вище. На сесії Собору єпископів у Варшаві 27. травня 1942 р. владика Іларіон у дискусії над його проектом не схотів теж робити у ньому ніяких змін. При голосуванні проти цього проекту заявився тільки владика Палладій, а владика Діонісій був за. Він, як руський, може в душі і тішився з такого різкого тону проекту владики Огієнка, що більшістю двох голосів проти одного став остаточно ухвалою цього Собору єпископів Православної Церкви в Генерал-Губернаторстві.

Вже сказано попередньо, з якою виrozumілістю і дбайливістю та батьківською доброзичливістю ставився митрополит Шептицький до православних на Холмщині й Підляшші і так отверто й мужньо став у їх обороні, як ніодин з православних єпископів, ні сам Собор Єпископів Автокефальної Православної Церкви в Польщі у своєму посланні з приводу нищення православних церков на Холмщині в 1938 р. І українська галицька інтелігенція, отже греко-католики, що численно осіла на Холмщині й Підляшші в часі першої окупації Галичини большевиками в рр. 1939/41, перевела тоді не лише українську національну організацію у всіх ділянках обох цих країн, але й допомогла у великій

мірі також до організації та українського національного відродження самої православної Церкви. Це я сам знаю зі свого побуту і праці в Холмі як адвокат і нотар та правний дорадник Православного Церковного Управління і Консисторії в Холмі в рр. 1939/44. Про це я написав м. ін. у моїй публікації п. н. «По неволі-відродження», що появилася окремим друком у Кракові в 1940 р. накладом Українського Видавництва в його серії: «Минуле і сучасне». В часі тригодинної розмови, яку в грудні 1941 р. мав я у Львові з митрополитом Шептицьким про відносини на Холмщині й Підляшші, останній висказав своє повне признание і велике вдоволення з цієї провідної організаційної і конструктивної допомоги греко-католицьких галицьких українців православним братам Холмщини й Підляшшя. Вони ж без цієї допомоги не змогли б тоді відродитися, не маючи самі майже зовсім, за винятком одиниць, своїх власних національно свідомих, інтелігентських і досвідчених сил.

Митрополит Шептицький передбачував великі труднощі у своїх унійних заходах і, мабуть, теж їх невдачу, знаючи добре історію церковної унії і наставлення православних до неї. Про самі унійні завдання писав свого часу митрополит таке (цитуємо з праці д-ра Едварда Вінтєра: Візантія та Рим у боротьбі за Україну 955—1939, сторінка 68 українського перекладу, Прага 1944):

»Найважливіше завдання всіх унійних заходів мусить полягати в тім, щоб зміцнити думку наших східних відокремлених братів у тім напрямі, щоб вони самі вважали бажаним і прагнули знову з'єднання з осередком католицької Церкви. Те, що в цім напрямі могло б бути досягнуто, було б тисячу разів важніше, ніж будьякі індивідуальні навернення. Якщо й здобувається неабияке число індивідуально відокремлених, то це досягається часто такими способами, які відштовхують од церкви загаль відокремлених. Кажу по ширості, це зовсім не перемога або занадто дорого куплена перемога«.

Митрополит Шептицький був найвизначнішим діячем Католицької Церкви нових часів на полі зближення й об'єднання східної і західної Церков, знаний як такий і в католицькому, і в православному світі. Про цю справу писав він у чужинецьких, зокрема в німецьких публікаціях. Німці-католики зверталися до нього головно, щоб дав від себе вступ до їхніх унійних публікацій зі своїм авторитетним підписом. Перед нами, напр., такі два вступні слова мит-

рополита. Перше до брошури: »Україне унд ді кірхліхе Уніон« (Україна і церковна унія), Берлін 1929, написане у Львові в жовтні 1929 р. на прохання німецького римо-кат. єпископа в Гданську, графа Едварда О'Рурка (Eduard Graf O'Rourke), тоді голови папської допомогової акції православним. Друге — це обширне вступне слово митрополита до публікації »Дер хрістліхе Остен« (Християнський Схід), Регенсбург, 1939, Ферляг Фр. Пустет.

У першому слові митрополит підкреслює велике культурне і церковне значіння Києва не тільки для України, але і для Московщини та й усього православного Сходу взагалі і лише побіжно торкається унійних умов, бо про них говориться у самій згаданій брошурі.

Зате у другому обширному вступному слові митрополит торкається Соборів у Ліоні та у Фльоренції і заключеної там церковної унії та причин унійних невдач. Обговорює він також і Берестейську Унію та змальовує вороже наставлення Московщини і православних до неї та її ступневу ліквідацію Московщиною на землях, що їх вона забрала. Свої висновки, сперті на історії і психологічному наставленню православних до церковної унії, митрополит, обговоривши і найновіші унійні заходи папи Пія XI, кінчає так:

»Досвіди католицької Церкви щодо унійної справи в загальному сумні. Можна б навіть закінчити песимістичною заввагою: усе, що робимо, наші православні брати сприймають так, що не тільки до нас не зближаються, але навіть не вказують найменшого бажання нас ближче пізнати. А якщо ми хотіли б взяти ще під увагу особисті досвіди поодиноких церковних провінцій і такі ж досвіди поодиноких унійних діячів, то ми могли б прийти до ще безнадійніших вислідів.«

»Але песимізм мусить бути виключений засадничо в католицькій Церкві. Ми чейже молимося щоденно за приєднання наших нез'єдинених братів. Тому мусимо не тільки надіятись, але теж вірити, що наші молитви будуть вислухані та що хвилина великого руху до церковної єдності не така вже далека. Божі шляхи різняться дуже від шляхів людських. Всемогучий знає, як досягнути свої цілі причинами і шляхами, яких ми зовсім не розуміємо. Тому згори треба так казати, що це вважається можливим, що те, що по нашому переконанні приносить шкоду унії, власне це є найліпшим засобом, щоб довести до унії. Людство приходить чейже до правди найчастіше окружними шляхами і часто потребує воно довгого часу, щоб засвоїти собі якусь думку. А думки, що впливають з досвіду, є ті, що наймогутніше можуть кермувати масами. І досвіди східних в останніх десятиліттях мусять чейже доводити до далеко більш песимістичних досвідів, як наші власні. Ми стоїмо ще заблизько до російської революції. Тому важко нам, і нам католикам, і також нашим православним братам, відцифрувати з історії науки

революції і большевизму. Ті досвіди є для нас усіх ще нерозв'язаною загадкою. Не знаємо ще, який змісл матиме в історії філософії духовий переворот від світової війни. Але згорі можемо догадуватися, що зрозуміння цієї загадки буде великої ваги для всіх унійних змагань. Це є також цілком людська річ не піддаватися песимізмові і щонайменше виждати, чи ми в житті народів, що жили в роз'єднанні, не навчимосся краще розуміти, що значить унія для Сходу. Що ми можемо зробити, це те, щоб самі молитвою і впрозумілою любов'ю приготувляли серця до того, щоб Святий Дух Божий зійшов на нас у часі нових зелених свят і застав нас готовими до діла з'єдинення.»

Х. ТРАГЕДІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ГРЕКО-КАТ. ЦЕРКВИ ПІД БОЛЬШЕВИЦЬКОЮ ОКУПАЦІЄЮ.

Советська безбожницька влада в часі першої окупації Галичини в рр. 1939—41 не переводила ще насильної ліквідації української греко-кат. Церкви, ані не вводила православія, не арештувала греко-кат. єпископів, ані не вивезла їх при своєму відвороті. Плян ліквідації греко-кат. Церкви в Галичині залишила собі на пізніше, хоч до самої Церкви і духовенства, як наскрізь безбожницька влада, ставилась відразу вороже. Подібно було і в перших місяцях другої окупації. Змінилось те все щойно по смерті митрополита Андрея Шептицького, коли в додатку і военний фронт посунувся далеко на захід і сама світова війна зближалась до свого кінця, корисного для ССРСР.

Незабаром після того, як митрополита Андрея поховано в підземеллі під великим престолом собору св. Юра поруч митрополита кардинала Сильвестра Сембратовича, советська влада через своїх аґентів розпочала атаки на світлу пам'ять померлого недавно митрополита. І як великий український патріот та здавна активний український державник-самостійник і соборник, і як найзамітніший католицький церковний унійний діяч, він був грізний для большевиків і після своєї смерті. Тому, своїм зрештою звичаєм, вони рішили оплюгавити його пам'ять. Мета цього була така, щоб приготувити, а принайменше хоч дещо виправдати свої затії, що їх мали застосувати і до самої греко-кат. Церкви та її духовенства, і до вірних.

Вже в квітні 1945 р. видано у Львові великим накладом брошуру якогось аґента НКВД, Володимира Росовича, п.

н. »З хрестом чи з мечем«?, яку агенти НКВД негайно розкинули масово по цілому краю. З митрополита Шептицького зроблено там, як це звичайно буває в ССРСР, ворога народу, німецького агента, що придержував у себе німецький військовий штаб, кар'єриста, ласого на наживу й почесі і взагалі безвартісну людину, що бажала тільки шкоди й лиха своєму народові. Нема погані і плюгавства, яких у тій, справді плюгавій, брошурі не приписано б митрополитові. Думали, мабуть, що в те хтось повірить, але українці в Галичині надто добре знали величезну моральну вартість митрополита Шептицького та його історичні заслуги для українського народу в цілому, щоб повірити в такі, очевидно, видумані брехні. Зрештою, всі знали з власного досвіду большевицьку нікчемність та брехливість, як і те, що для большевиків нема ніякої святости у світі. І, розуміється, ніхто не повірив у плюгавства брошури.

А втім советські органи поступали і тут по виробленому пляну. Адже ще в 1939 р. советський міністер безпеки Берія в окремій книжці, якої під карою смерти не вільно було подавати до непокликаних рук, видав таємний наказ п. н. »Приказ Народново Комісара Внутренніх Дел ССРСР о введені єдинаво агентурно-оперативново учота антисоветських елементов« — своєрідну таємну большевицьку процедуру для НКВД, як винищити тих, що не коряться советській владі. В 19-тому розділі »Окраскі учота« (Відтіні списку), що є підставою для творення проскрипційних списків проти-советських елементів, призначених на ліквідацію, в точці 17-тій знаходиться духовенство і практикуючі вірні всіх культів. Для них закладаються при нагоді реєстрації окремі таємні реєстри і в потребі їх арештують, а далі й ліквідуєть фізично.

Після капітуляції Німеччини у травні 1945 р. органи МВД (давнішого НКВД) арештували весь український греко-кат. єпископат у Галичині. Арештовані були: митрополит д-р Йосиф Сліпий, вікарний єпископ Никита Будка та апостольський візитатор для вірних східного обряду, єпископ д-р Николай Чарнецький, Чина Ізбавителя (Редемптористів) — усі три у Львові і станиславівський єпископ д-р Григорій Хомишин, тоді 77-літній старець та його вікарний єпископ д-р Іван Лятишевський, обидва в Станиславові. Арештованих вивезли до київської тюрми, де згодом і засудили, про що

згадаємо пізніше. В червні 1945 р. арештовано в Берліні апостольського адміністратора для греко-католиків українців у Німеччині, о. д-ра Петра Вергуна, і теж вивезено до СРСР; доля його досі невідома. Дещо пізніше арештовано в Ужгороді на Закарпатті адміністратора греко-кат. мукачівської єпархії, єпископа д-ра Теодора Ромжу. За якийсь час єпископ Ромжа був звільнений і переданий під нагляд органів МВД (НКВД), але в жовтні 1947 р. більшовики його вбили, заінсценізувавши автомобільну катастрофу. В червні 1946 р. органи польської безпеки арештували в Перемишлі перемиського єпископа Йосафата Коциловського, як теж окремо його вікарного єпископа д-ра Григорія Лакоту і передали більшовикам; місце їх ув'язнення та їх подальша доля невідомі. В Югославії, сателітській державі СРСР, арештовано єпископа Янка Шіпрака (хорвата), греко-кат. єпископа кріжевацької (Кріжевці в Хорватії) греко-кат. єпархії, що був єпископом для бачванських і боснійських українців та великим приятелем українського народу; він помер у тюрмі в Загребі в серпні 1946 р. Залишився в живих і на волі тільки один з українських греко-кат. церковних єрархів — о. Александер Малиновський, апостольський адміністратор Лемківщини. В часі примусового виселення всіх лемків з Польщі до Советської України вдалось йому виїхати з Сянока, що був його урядовим осідком, до Німеччини в американську смугу.

Ватиканський орган »Л'Ессерваторе Романо« в ч. 241. з 14—15 жовтня 1946 р. помістив статтю під наголовком »Акт обвинувачення української державної прокуратури проти католицьких єпископів«. Там читаємо:

У перших днях березня (1946 р.) в Києві, столиці Української Радянської Соціалістичної Республіки (УРСР), акт обвинувачення, сформульований державною прокуратурою проти католицьких єпископів Галичини (Західної України), який дійшов до нас щойно недавно. Він має такий зміст:

Від прокуратора УРСР:

За активну зрадницьку діяльність на користь німецьких окупантів слідчими органами арештований Слепой І. А., митрополит греко-католицької (уніятської) церкви; Чарнецький Н. А., Будка Н. М., Хомпшин Г. Л., Лятишевський І. Ю., єпископи уніятської церкви. При арешті названих осіб знайдено документи, які викривають їх у злочинних зв'язках з німецько-фашистськими окупантами, зокрема з гештапом та іншими німецькими каральними й розвідувальними органами. На попередньому слідстві арештовані визнали себе винними у проведенні ворожої діяльності проти СРСР.

За завданням німецьких розвідувальних органів обвинувачені, після воз'єднання західних областей України з УРСР, розгорнули активну антирадянську агітацію з закликом до духовенства і віруючих уніятської церкви чинити опір радянській владі. Після приходу німецьких фашистських загарбників на Україну, Слепой, Чарнецький, Будка, Хомишин та Лятишевський цілком віддали себе в розпорядження німецьких окупаційних властей. Обвинувачені на слідстві розповіли, що, використовуючи своє керівне становище у греко-кат. церкві, вони активно допомагали німецько-фашистським окупантам виганяти на німецьку каторгу українське населення і сприяли виконанню грабіжницьких повинностей, установлених німецькими окупаційними властями.

З цією метою Слепой, Будка, Чарнецький, Хомишин та Лятишевський, починаючи з липня 1941 року, за вказівками Гештапо, неодноразово у своїх зверненнях і посланнях закликали духовенство і віруючих уніятської церкви, допомагати німцям у створенні місцевих окупаційних органів влади, брати активну участь у постачанні сільсько-господарських продуктів для німецької армії і також сприяли збройній боротьбі німецьких загарбників проти Червоної Армії. Активна ворожа діяльність обвинувачених особливо яскраво виявилася в їх участі в формуванні дивізії «СС Галичина» для боротьби з партизанським рухом і Червоною Армією.

Документальними даними та свідченнями всіх обвинувачених, у тому числі Слепого, встановлено, що він у квітні 1943 року уклав угоду з німецьким ставлеником — губернатором Галичини д-ром Вехтером про утворення спеціального комітету по формуванню дивізії «СС Галичина», згідно з якою до складу названого комітету був введений представник греко-католицької церкви. Виконуючи цю зрадницьку угоду з німцями, обвинувачені Слепой, Будка та інші дали вказівку всім уніятським священикам брати безпосередню участь у формуванні дивізії «СС Галичина» і направили до складу останньої 11 священиків як капелянів.

Злочинна активна діяльність обвинувачених на користь німецько-фашистських окупантів підтверджена численними показаннями свідків і документальними даними.

Справа по обвинуваченні Слепого І. А., Чарнецького Н. А., Будки Н. М., Хомишина Г. Л. та Лятишевського І. Ю. в злочинах, передбачених ст. ст. 54—Іа і 54—ІІ УК. УРСР, слідством закінчена і направлена на розгляд Військового Трибуналу.

»Ль Оссерваторе Романо«, навівши повищий текст акту обвинувачення, дало до нього свій коментар, в якому вказує фактичну нестійкість цього акту обвинувачення. Як завжди буває в советських політичних процесах, всі обвинувачені признаються до всіх злочинів, що їх їм закидають, злочинів, яких вони ніколи не поповнили, ані не могли поповнити. Така вже спеціальність советського »правосуддя«, де нема ніякої свобідної оборони з явною доказовою процедурою, а навіть найчастіше і явної розправи, або й узагалі ніякої розправи. Обвинувачений перед советськими судами є цілковито безпомічний, бо советське судів-

ництво, зокрема в політичних справах, є, як це загально в світі відомо, одним глухом над справедливістю, якої там, зрештою, ніколи не було і нема.

Явної показової розправи над єпископами не було. Кажуть тільки, що митрополита д-ра Йосифа Сліпого засудили на 8 літ ув'язнення, а всі інші дістали по 6 літ. Що сталося з арештованими єпископами Йосафатом Коциловським і д-ром Григорієм Лакотою та апостольським адміністратором о. д-ром Петром Вергуном, теж не відомо. Так на українських землях в ССРС не діє нині ні один греко-кат. єпископ, як не діє зрештою і українська греко-кат. Церква, бо її насильно зліквідовано.

Ліквідацію цієї Церкви переведено на т. зв. Соборі у Львові 8. березня 1946 р., заініційованому гуртком відступників-кар'єристів — о. д-ром Гавриїлом Костельником, парохом Преображенської церкви у Львові, о. д-ром Мельником, парохом у Нижанковичах, перемиської єпархії та о. Пельвецьким, парохом у Копичинцях, станиславівської єпархії. У прияві звезених з краю священників, під безпосереднім натиском органів МВД (НКВД), проголошено там недійсність Берестейської Унії з Римом з 1596 р. і злуку української греко-кат. Галицької Провінції з православним патріархатом у Москві. Той «собор» є правно і канонічно неважний, бо скликали його невідповідні чинники, в додатку під примусом, і не брав у ньому участі ні один з приналежних до цієї Провінції єпископів. Рішення цього «собору» подала негайно до публичного відома телеграфічна агенція ССРС (ТАСС), а вся більшовицька преса привітала це як велику історичну подію. У відповідь на це ватиканське радіо теж негайно проголосило неважність рішень згаданого львівського «собору». І з ~~ложа~~ самого українського греко-кат. духовенства в Галичині піднісся протест, правда, з огляду на більшовицьку дійсність, яка не терпить ніяких спротивів проти своїх намірів, плянів і рішень, — по своїй формі оглядний. Підніс його брат пок. митрополита, о. Климентій Шентицький, протоігумен оо. Студитів з гуртом священників перед урядом УССР і перед Йосифом Віссаріоновичем Сталіном, як шефом уряду ССРС, покликуючись на постанови советської конституції про свободу віровизнання. Однак той протест не мав ніякого успіху, бо й сама т. зв. Сталінська конституція — це один великий об-

ман советських громадян. Адже в ССРСР не було й нема ніяких законом справді гарантованих громадянських свобод людини, тим більше нема там свободи релігії і віровизнання, ще й до того католицького.

Незабаром висвячено на православних єпископів згаданого вже о. д-ра Мельника для перемиської єпархії з осідком у Дрогобичі та о. Пельвецького для станиславівської єпархії (як єпископів правлячих). До Львова прибув православний єпископ з ССРСР чи пак з УССРСР, а на його вікарного єпископа висвячено дотеперішнього греко-кат. священника Юрика. В Галичині розпочалися масові репресії проти тих українських греко-кат. священників, що й під натиском советських поліційних органів не схотіли перейти на православія. Заарештовано всіх членів греко-кат. капітул і консисторій та всіх видатніших священників, що залишилися на місцях і не схотіли прийняти православія, в числі кількох сот. Залишили покищо тільки старенького, нині майже 80-літнього, протоігумена Климентія Шептицького. Всіх заарештованих священників вивезли у глибину ССРСР і від того часу пропав по них усякий слід. Греко-кат. церкви урядово замкнено, а відчинено тільки ті, де відправлялася Богослужба православна. Деяких українських греко-кат. світських священників і черців розстріляно. Очевидно, замкнено всі українські греко-кат. монастирі, мужеські і жіночі. Так то большевики насильно зліквідували українську греко-кат. Церкву в межах ССРСР.

Проти католицької Церкви повели большевики взагалі безпощадний наступ. Польські римо-кат. єпископи і священники разом з вірними репатріювалися з Галичини до Польщі на основі окремих договорів про переселення. Увесь римо-кат. єпископат у Литві і Латвії виарештовано і вивезено в глибину ССРСР, як також більшість тамошнього римо-кат. духовенства. Усюди в ССРСР відбуваються великі переслідування католиків і католицької Церкви, як такої і саме до них застосовують у повній мірі згаданий вже вище »Пріказ« Берії з 1939 р.

Для історії і майбутнього слід подати деякі статистичні дані, що відносяться до української греко-кат. Церкви в Польщі.

Польський урядовий перепис населення з 9. XII. 1931 р. виказав 31,915.800 усього населення Польщі. З того було

20,670.100 або 64,8 % римо-католиків, 3,336.200 або 10,4 % греко-католиків, 3,762.500 або 11,8 % православних (у цьому коло двох з половиною міл. українців), 835.200 або 2,6 % протестантів, 145.400 або 0,5 % інших християнських віросповідань, 3,113,900 або 9,8 % жидів, інших нехристиян 6.800 або 0,0 % і неозначених та неподаних 45.700 або 0,1 %. З природнім приростом 1 % річно число греко-католиків українців у Польщі, що жили майже виключно в Галичині, дійшло в 1939 р. до 3,600.00. Греко-католиків українців у прилученій тепер до ССРСР. Карпатській Україні було понад 400.00, себто разом чотири мільйони греко-католиків українців опинилися після другої світової війни в межах УССР. В Галичині українську греко-кат. Церкву вже насильно зліквідовано, в Карпатській Україні (мукачівська єпархія) тепер її ще ліквідують. Зліквідовано зовсім також апостольську адміністрацію Лемківщини, при чому всіх лемків, як теж греко-католиків з Посяння, виселено до УССР, подібно як і православних з Холмщини й Підляшшя.

Тут годиться пригадати, що Собор Єпископів УАПЦ на еміграції в Німеччині на своїй сесії в Еслінгені в лютому 1946 р. прийняв рішення-протест проти насильної ліквідації більшовиками української греко-кат. Церкви в ССРСР і висловив слова співчуття жертвам цього насильства.

В теперішній комуністичній Польщі нема вже греко-католиків і нема українців узагалі. Одиниці, чи маленькі групки українців, що, рятуючись перед примусовим виселенням на схід за т. зв. лінію Керзона, себто за теперішню границю між Польщею і УССР, подалися за римо-католиків і поляків, поселено поодинокими родинами серед поляків у східній Пруссії або на Шлезьку. Залишилося ще на своїй рідній землі понад сто тисяч греко-католиків українців у західному Закарпатті на Словаччині. Вони мають свою окрему самостійну греко-кат. єпархію в Пряшеві, де є два греко-кат. українські єпископи — Павло Гойдич ЧСВВ, як правлячий єпископ і Василій Гонко, як його єпископ-помічник. Пряшівська греко-кат. єпархія входить нині у склад Чесько-Словацької Республіки, що нині також під владою комуністичного уряду. Покищо там ліквідації греко-кат. Церкви не переводять. Зате після смерти в тюрмі єпископа Шімара пороблено заходи до ліквідації греко-кат. Церкви в Югославії серед давніх — ще з 18-го стол. — українських

поселенців із Закарпаття у Бачці (давніша Мадярщина), та серед поселенців з Галичини в Боснії кількістю до 40.000. Поза українськими етнографічними границями в Європі залишився на волі тільки один український греко-кат. єпископ, д-р Іван Бучко, до 1939 р. вікарний єпископ покійного митрополита Шептицького у Львові. Він постійно живе в Римі і папа Пій XII іменував його недавно апостольським візитатором для всіх греко-католицьких українців на еміграції в західній Європі з Німеччиною включно. Єпископ Бучко іменував своїм генеральним вікарієм на західну — несоветську — окупаційну територію Німеччини о. Николая Вояковського в Мюнхені, що від половини 1945 р. керував на цій території справами української греко-кат. Церкви.

Українська греко-кат. Церква в Галичині виконала свою католицьку церковно-релігійну й українську національну місію і була живим лучником української культури з християнською західно-європейською культурою. Цей лучник на українських землях нині насильно перерваний більшовиками. Тут, знову для історії і майбутнього, подамо ще кілька статистичних даних про українське греко-кат. духовенство в Польщі. Єпархій три (львівська, перемиська і станиславівська), лемківська апостольська адміністрація та апостольський візитатор (єпископ Чарнецький) для північно-східних земель у Польщі. Один митрополит, 7 єпископів та 1 апостольський адміністратор для Лемківщини. Число світського духовенства 2341, число світських студентів богословії 634 на вищих богословських студіях (у Богословській Академії у Львові та в Духовних Семінаріях у Перемишлі і Станиславові) і 191 у т. зв. Малих Семінаріях (гімназіях), які щойно приготувляли учнів до вищих богословських студій.¹ Число черців 609, у цьому числі 159 священників-єромонахів і 145 студентів богословія. Число черниць 1.060. Греко-католицьких парохій 1.907 у 128 деканатах. Мужеських монастирів 32, жіночих 139. Цифри ці подаємо за польським офіційним Малим Статистичним Річником з 1939 р., де устійнено циферний стан греко-кат. Церкви з кінця 1934 року. До часу вибуху світової війни в 1939 р. ці цифри щодо духовенства дещо змінилися, особливо сильно дещо зросло за п'ят літ (1934—1939) число духовенства, бо щорічно прибувало нам по кількадесят, а то й до сто

молодих нововисвячених священників. У цей спосіб число українського світського греко-кат. духовенства в Польщі на день 1. вересня 1939 р. (початок війни) можна устійнити найменше на 2.500, відрахувавши природний убуток через смерть. В часі війни це число зменшилося, бо внаслідок воєнних дій, вивозів і розстрілів окупантами та смерти в тюрмах і концентраційних таборах наше духовенство потерпіло особливо дошкульні втрати. Враховуючи те все, можна прийняти, що число українського греко-кат. духовенства в Галичині з початком 1944 р. — початок нової советської воєнної офензиви на Галичину — зменшилося до 2.300—400 душ. З того понад 250 священників виїхало в 1944 р. на захід перед наступом большевиків. Решта (коло 2.000) залишилась на місцях і, як знаємо, в цей чи інший спосіб упала жертвою большевицького терору. Не один з греко-кат. священників свою вірність греко-кат. Церкві і своєму українському народові переплатив власним життям, розстріляний або закатований в жорстокий спосіб органами НКВД чи пак МВД. Багато з тих, що залишилися при житті, караються ще далі в большевицьких тюрмах і далеких, найчастіше підполярних, концентраційних таборах.

Зорганізована українська греко-кат. Церква залишилась в спокою тільки на еміграції на американському континенті, де українців греко-католиків живе понад один мільон. Вона вповні зорганізована в Злучених Державах Америки і в Канаді, де й має свій власний єпископат. В ЗДА є чотири українські греко-кат. єпископи — два правлячі і два вікарні. В Канаді був досі один правлячий і один вікарний. Українська преса з березня 1948 р. подала, що папа Пій XII через свого легата Ільдебранда в Оттаві, столиці Канади, проголосив на руки українського греко-кат. єпископа у Вінніпегу в Канаді, Василя Ладика, заснування трьох апостольських екзархатів для українців греко-католиків у Канаді та іменування нових українських греко-католицьких єпископів. Екзархат західної Канади має осідок єпископа-ординарія (правлячого єпископа) в Едмонтоні, екзархат центральної Канади у Вінніпегу та екзархат східної Канади в Торонто. Святіший Отець залишив в екзархаті центральної Канади і надалі дотеперішнього канадійського правлячого єпископа Василя Ладика, давши йому єпископа-помічника в особі о. Андрея

Роборецького. Для екзархату західної Канади призначив як правлячого єпископа Ніля Саварина, дотеперішнього єпископа-помічника у Вінніпегу. Управляючим єпископом для східної Канади призначений о. Ісидор Борецький.

Поділ на три самостійні екзархати українців католиків у Канаді є історичною подією і має велике значіння для скріплення та розвою української греко-кат. Церкви, особливо тепер, коли большевики зліквідували її насильно в Галичині і ліквідують у Карпатській Україні. Особи нових, молодих, освічених, та енергійних єпископів, що добре обізнані з історією, життям і потребами української греко-кат. Церкви й українського народу, дають запоруку повного успіху їх праці на церковно-релігійній і українсько-національній ділянках.

Українці греко-католики в Південній Америці не мають ще й досі власної церковної єрархії. Тепер число їх збільшилося і треба сподіватися, що Апостольська Столиця утворить незабаром і там, у Бразилії та Аргентині, два окремі українські греко-кат. єпископства.

Большевицька безбожницька Москва приготується до наступу й на західну Європу, а то й на цілий світ. У себе, в СРСР, підпорядкувала собі в цілості православну Церкву з московським патріархом у проводі, зробивши її одним з виконавчих органів своєї тоталітарної влади. У повну залежність від Москви попали також і православні Церкви советських сателітів. Большевицькі впливи слідні також у православній Церкві у Греції, а зокрема на Близькому Сході. В загальному можна сказати, що всюди там у більшій чи меншій мірі православ'я стоїть нині на услугах Москви. Дрібні еміграційні православні Церкви, в додатку між собою розділені і навіть ворогуючі і розсварені, не входять тут у рахунок і не творять ніякої небезпеки для большевицької Москви, яка старається систематично розложити і їх. Таку політику буде вести Москва послідовно і далі, і то всіма засобами, перед якими не одна з тих Церков не остоїться.

Протестантський церковний світ, розділений на кілька сот різних релігійних груп, організаційно з собою необднаних, для большевиків не представляє ніякої більшої небезпеки і перешкоди в досягненні їх намірів і цілей.

Єдиний католицизм, що об'єднує понад чотириста мільйонів вірних усіх континентів світу, себто половину всіх християн, з ясним духовим обличчям, об'єднаний під одним проводом Апостольської Столиці і всередині сильно дисциплінований, як репрезентант ідеалістичної духовності і старої християнської культури, може ставити і справді веде у світі справу зорганізований опір новочасному царству сатани, що його очолює большевицька Москва. Це дійсно два відрубні світи, що взаємно себе виключають, як добро виключає зло. У величезних змаганнях між світлом і темрявою, між вільною людиною і свободними народами та повним поневоленням людини, її духа і нелюдським закріпаченням цілих народів, є нині в світі дві особи у проводі боротьби за свободу людини та її духа і християнської культури, врешті за свободу цілих народів, загрожених поневоленням тоталітарним большевизмом. Ними є голова Католицької Церкви, Папа Пії XII, як духовий керівник великого католицького світу і втілений в ньому християнської ідеї, та президент Злучених Держав Америки Трумен, як репрезентант і диспозитор матеріальної сили найбільшої тепер державної потуги світу. Ті дві сили, духово-моральна і матеріально-фізична об'єднуються сьогодні для остаточної і невідкличної перемоги над большевизмом, керованим з Москви. До боротьби й перемоги готується і весь проти-тоталітарний світ усіх континентів. У цій перемозі над червоною сатаною ми, українці, найбільш зацікавлені. Ми ж ведемо з ним безупинну боротьбу вже тридцять років, потерпіли в ній величезні жертви, яких не потерпів досі ні один з народів світу. Одною з останніх жертв було насильне скасування большевиками української греко-католицької Церкви і масові, безпощадні репресії з цього приводу проти її єпископату, духовенства й вірних. Могутній голос протесту піднісся проти цього большевицького варварства саме з рішальних кол католицької Церкви. В обороні нашої промовив перший папа Пії XII у своїй вже згаданій нами енцикліці з 23 грудня 1945 р. Промовили за нами, українцями, і найвидніші кардинали в різних державах. Згадаємо хочби кардинала Тісерана в Римі, бельгійського примаса-кардинала Ван Роя, англійського кардинала Гріффіна та американського кардинала Спелмана з Нью-Йорку.

Визволення всього українського народу, у своїй великій більшості (88%) православного, у значній меншості греко-католицького (11%), з большевицького пекла, відновлення його національної суверенної держави та відновлення в ній і української греко-католицької Церкви не є вже більше виключно нашою внутрішньою справою. Вона перейшла вже у світову орбіту, як частина тих народів, що їх ССРСР поневолив, або грозить поневоленням.

Большевицька доктрина без Бога і без моральних засад, сперта на безоглядній ненависті, є страшною небезпекою, що грозить цілому світові. Коли б перемогли большевики, запанував би не соціалізм і не комунізм, але загальна неволя та повний упадок людської культури. І большевики перевели б це, як духові і фактичні спадкоємці всеросійської царської державности, спертої історично та в своїх духових основах на монгольсько-азійській ментальності з її методами панування. А вони такі ворожі й незрозумілі для християнсько-європейського духа, що не може бути й мови про порозуміння та поєднання цих двох світів. Як не може бути також мови про те, щоб сатана запанував над Всемогучим Богом. І наш великий керманч зі Святоюрської Гори, митрополит Андрей Шептицький, вірив у цю перемогу добра над злом, як вірив теж у зближення і поєднання двох наших Церков, до якого — за його словами — веде нас Провидіння шляхами для нас смертних часто незрозумілими.

* * *

На цьому місці складаю щиру подяку моему другові д-рові Іванові Німчукові, колишньому редакторові львівського »ДІЛА«, за цінну поміч у зретагуванні цієї моєї публікації.

Д-р Степан Баран.

Міттенвальд, Горішня Баварія, Геркасерне, 10. травня 1948 р.

Хто мавби якінебудь манускрипти, кореспонденцію з Митрополитом, спомини, світлини з його життя, просимо присилати на адресу В-ва «Веригора», для використання і доповнення II. видання монографії.

ЗМІСТ

Вступне слово	5—8
I. Життєвий шлях митрополита А. Шептицького	9—21
II. Релігійно-церковна діяльність Митрополита	21—29
Відношення Митрополита до духовенства	30—40
Опіка над вірними за океаном	40—42
Доля греко-кат. Церкви в Югославії	42—43
III. Митрополит Андрей як організатор науки виховання і мистецтва	44—51
IV. Громадсько-політична діяльність Митрополита	
Галицькі москвофіли в боротьбі з Митрополитом	52—58
Перша світова війна	58—71
Окупація Львова і арештування Митрополита	72—77
V. Визволення і поворот Митрополита	77—82
Політична і парламентарна діяльність Митрополита	82—89
Інші політичні виступи	89—92
VI. В часі змагань за Українську Державу	92—96
VII. У польській займанщині	96—100
Пацифікація та її відгомін	100—104
Історія Апост. Адміністрації Лемківщини	104—108
Митрополит Шептицький в обороні православної Церкви	108—112
Послання в справі Холмщини	112—118
VIII. Під большевицькою зіркою і німецькою свастикою	118—137
IX. Унійна праця Митрополита	137—149
X. Трагедія української греко-кат. Церкви під большевицькою окупацією	

